

Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta

Ústav pro archeologii

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Jana Lohnická

**Čechy a Morava v raném středověku v pohledu historie
a archeologie. Shody a rozdíly.**

Bohemia and Moravia in the Early Middle Age from view of
history and archaeology. Coincidences and differences.

vedoucí práce: **prof. PhDr. Jiří Sláma, CSc.**

Praha 2014

Děkuji vedoucímu práce prof. PhDr. Jiřímu Slámovi, CSc. za velkorysost a nesamozřejmou trpělivost při provázení archeologií raného středověku. Vděčím mu za nespočetné rady, za bohatou literaturu a navedení, jak ji číst. Za rady a konzultace děkuji také PhDr. Ivo Štefanovi, PhD. Za vynikající ochotu a dokonalou pomoc jsem vděčna Mgr. Honzovi Hasilovi. Poděkování vyjadřuji všem z Knihovny AÚ AV ČR, Praha za možnost nerušeného studia literatury, bez něhož by práce nemohla vzniknout. Mé poděkování patří rodině a Kájovi za podporu po celou dobu práce a korektury v závěru a děkuji také Elišce Kvěchové za víru v její dokončení.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 14. července 2014

.....

Jana Lohnická

Klíčová slova:

Čechy – Morava – středověk – archeologie – Přemyslovci

Key words:

Bohemia – Moravia – Middle Ages – Archaeology – Premyslider

Abstrakt:

Práce se zabývá vybranými raně středověkými hmotnými prameny po obou stranách Českomoravské vrchoviny, v Čechách a na Moravě. Z hlediska časového vymezení je sledován vývoj od konce 8. do 11. století. Cílem je srovnání s výpovědí historických pramenů, neboť v průběhu 9. až 11. století se Čechy a Morava dostávají do větších či menších vzájemných závislostí vrcholících někdy v průběhu první čtvrtiny 11. století definitivním přemyslovským ovládnutím Moravy. V práci se zaměřuji na depoty želez a nálezy sekerovitých hřiven, výklenkové hroby, keramiku (především podobnost keramiky z jižní Moravy a severozápadních Čech), šperky a mince (především uherské denáry na Moravě). Vycházím z dílčích studií zaměřených na jednotlivé památky.

Na základě zvyšujícího se počtu nálezů je možné se přesněji vyjádřit ke vztahu vznikajících moravských a českých elit k Avarské říši. Ukazuje se, že mezi Čechy a Moravou nebyl principiální rozdíl. Výklenkové hroby (ale i jiné archeologické nálezy) ukazují těsnější sepětí jižní Moravy s avarským kaganátem.

Na základě srovnání depotů želez a nálezů sekerovitých hřiven byla shledána podobnost některých českých a moravských depotů – převážně těch, které sekerovité hřivny neobsahují. Absenci sekerovitých hřiven vysvětlujeme odlišnými socio-ekonomickými podmínkami na Moravě.

Příliv šperků velkomoravského původu či tradice klademe do souvislosti (nikoli nutně chronologické) s nástupem kostrového pohřbívání. Domníváme se, že šperky do Čech pronikaly na poptávku místních elit. Příchod řemeslníků do Čech v době zániku Velké Moravy není považován za nejpravděpodobnější. Podobné námitky byly vzneseny i pro jiné případy (keramika z jižní Moravy a severozápadních Čech). Mincovní nálezy z 1. poloviny 11. století indikují významnou roli uherských mincí v tržní směně Moravy. Přemyslovské mince začínají uherské vytlačovat až po polovině 11. století. Výskyt cizích, uherských mincí na Moravě ještě po jejím ovládnutí Přemyslovci dokládá, že ekonomika obou oblastí nebyla propojena od počátku.

Abstract:

This diploma thesis deals with selected early medieval archeological material from both sides of Czech-Moravian Highlands, in Bohemia and Moravia. Main period of interest is from late 8th century to 11th century. The aim of the work is comparison to an overview of Czech Moravian contacts from the point of view of historical sources by reason that between the 9th century and the 11th century Bohemia and Moravia come in on major and the minor interdependency culminant in first quarter 11th century by final Přemyslid subjugation of Moravia. In the thesis I focus on Early Medieval Hoards of Iron Implements and Weapons, axe-shaped Ingots, alcove Graves, Ceramics (especially parallel of pottery from south Moravia and north-western Bohemia), jewellery of Great Moravian origin or tradition and coins (especially Hungarian coins in Moravia). The thesis is based on partial studies focused on individual findings.

The relationship between Moravian, Bohemian Elite and Avar khaganate can be state on the basis of increasing number of findings. There were no fundamental differences between Bohemia and Moravia. Alcove Graves indicate link between south Moravia and Avar khaganate.

In comparison Hoards of Iron Implements and Weapons were concluded resemblance between Bohemian and Moravian Hoards with no contain of axe-shaped Ingots. Absence of axe-shaped Ingots in Bohemia can be explained considering dissimilar socioekonomic conditions in Moravia.

Jewellery of Great Moravian origin or tradition can be in relationship (not necessarily in chronological meaning) to beginnings of skeleton graves a exists in Bohemia on demand local Elite. Abrupt shift of artificer at time of decay the Great Moravia is not appear to be likely assumption. Similar reservations can be get in case pottery from south Moravia and north-western Bohemia. Coin finds from the first half of the 11th century indicate high role of Hungarian coins in the exchange in Moravia. Inland coins minted by Premyslid started appearing in the graves on same burial-grounds from the middle of 11th century. Presence of Hungarian coins in Moravia after its capture by Premyslid shows, that economy of both areas was not linked since the Early.

Obsah

Obsah	7
I. Úvod	8
II. Vztahy Čech a Moravy jako archeologický a historický problém	10
II.1 Otázky a hypotézy	10
II.2 Teoretická východiska – hledání souvislostí	13
II.3 Vztahy Čech a Moravy v raném středověku pohledem písemných pramenů	17
II.3.1 Uspořádání moci	17
II.3.2 Výpověď pramenů pohledem historie	19
II.3.3 Závěr	26
II.4 Předpoklady spojení Čech s Moravou	28
II.4.1 Propojení Čech s Moravou tzv. Trstenickou stezkou	30
II.4.2 Propojení Čech s Moravou přes Českomoravskou vrchovinu	32
II.4.3 Cesty vedoucí do jižních Čech	33
II.4.4 Závěr	34
III. Archeologické nálezy ve službách kontaktního studia	36
III.1 Nálezy doby avarské. Výklenkové hroby	36
III.1.1 Nálezy doby avarské v pohledu současného studia	36
III.1.2 Výklenkové hroby	39
III.1.3 Závěr	41
III.2 K úloze železa v raném středověku. Depoty želez a nálezy sekerovitých hřiven. 43	
III.2.1 Depoty železných předmětů v Čechách a na Moravě	44
III.2.2 K úloze sekerovitých hřiven	48
III.2.3 Koncentrace železných předmětů v Evropě	51
III.2.4 Závěr	52
III.3 Šperky velkomoravského původu či tradice na českých pohřebištích	54
III.3.1 Kdy, jak a proč – tři základní otázky	55
III.4 Nejstarší doklady velkomoravského vlivu v Čechách, nálezy ze Staré Kouřimi . 58	
III.4.1 Závěr	59
III.5 Několik poznámek do diskuse k pohybu specializovaných řemeslníků z Moravy do Čech. K podobnosti keramiky z jižní Moravy a severozápadních Čech	61
III.6 Vytlačování uherských mincí přemyslovskými ražbami. Příspěvek k poznání ekonomického ovládnutí Moravy Přemyslovci	65

III.6.1 Závěr	68
IV. Diskuze	70
V. Závěr	75
VI. Literatura	77

I. Úvod

Vznik a utváření přemyslovského státu se udály pod silným působením Moravy. Nejpozději s ním musíme počítat během vlády prvního Přemyslovce pokřtěného na Svatoplukově dvoře. Na splnění však čekalo spíše proroctví vložené Kristiánem do úst Metoděje o tom, že se Bořivoj stane „pánem pánů svých“ (*Třeštík 1997*, 325; *Wihoda 2010*, 109), tedy Moravanů. Toto se však mohlo vztahovat jedině na jeho následovníky.

Volba archeologických památek, které jsou předmětem této práce, byla podřízena snaze nalézt odraz událostí, kterými se Čechy a Morava dostávají do větších či menších vzájemných závislostí, které vyústily definitivním přemyslovským ovládnutím Moravy v první třetině 11. století. Jednotlivých památek schopných dílčí výpovědi existuje řada. V textu se blíže soustředím na nálezy sekerovitých hřiven, depotů želez a náradí, rozšíření hrobů s výklenky, některé keramické nálezy, šperky a mince, především uherské denáry na Moravě. Pomímám např. vliv na podobu církevních staveb, způsob výstavby hradeb apod.¹

Široký záběr práce nedovoluje věnovat se všem tématům do stejné hloubky. Při rozhodování byla vůdčí úvaha o přínosu k tématu práce, snaha o ucelenost látky, míra zpracování v literatuře i ohled na rozsah práce. Kromě toho zvolená problematika neumožňuje souvislý výklad. Text je z tohoto důvodu členěn do více částí, které mají charakter samostatných kapitol. K soudržnosti přispívá, kromě úvodu a závěru, kapitola věnovaná teoretickým východiskům, a také diskusní kapitola řazená před závěrečným shrnutím.

Cílem práce je příspěvek k poznání povahy kontaktů mezi Čechami a Moravou v raném středověku na základě studia hmotných pramenů a v souvislosti s písemnými prameny. Prvořadý význam je proto kladen na kapitolu plnící úlohu historického úvodu. Jejím cílem nemůže být úplné vyčerpání známých historických dat. Dovolíme si odkázat na práce historiků a připomenuty budou jen ty zmínky písemných pramenů, které se ke kontaktům Čech a Moravy přímo vztahují. Přestože jich není mnoho a uvážíme-li absenci domácích dobových pramenů, které by výčet jistě bohatě doplnily, lze si snadno představit čilé kontakty elit ve druhé polovině 9. století. Jako daleko složitější se zdá definování

¹ K návaznosti na moravskou architekturu např. *Třeštík 1997*, 406, pozn. 60. Pojí se s otázkou, zda se jedná o důsledek politického jednání či stavebně-technologických možností.

vztahů Čech a Moravy v 10. století, po pádu Velké Moravy. Od konce první čtvrtiny 11. století jsme pak zpraveni o (definitivním) přemyslovském ovládnutí Moravy.

Potřeba zasadit téma práce do prostorových souvislostí vedla k zařazení kapitoly o vedení předpokládaného pozemního spojení Čech a Moravy. Má to své opodstatnění i s ohledem na rozmístění pojednávaných nálezů a na roli některých typů lokalit. Jednotlivé práce na toto téma se někdy až diametrálně liší názory na podrobné trasování stezek i tím, jakou metodiku zvolit (např. *Severin 2001; 2000*; srov. *Cendelin 2001*). Zavrnutí klasického historicko-geografického přístupu *I. Vávry* (např. *1971; 1969*) znamenalo vymizení možnosti sledovat podrobný průběh dálkových cest v celé jejich trase. Ukázalo se, že za stezkami, které nesou pojmenování jako Trstenická, Haberská aj., je třeba si představit možná i dosti široké koridory, kudy mohlo vést více cest v jednom směru. Obsahem kapitoly proto ani z důvodu rozsahu práce nemůže být přehled názorů na podrobné vedení tras. Z hlediska této práce budou sledovány cesty spojující Čechy s Moravou v raném středověku jen v základních směrech. Dále budou pojednány jejich výchozí body, či alespoň prostor, kterým z pomezího hvozdu do oikumeny vstupovaly a jakým směrem dále pokračovaly. Zájem bude věnován i pomezí Čech a Moravy, sídelní situaci v oblasti přirozené hranice, na Českomoravské vrchovině.

II. Vztahy Čech a Moravy jako archeologický a historický problém

II.1 Otázky a hypotézy

Základní koncept kapitol se shoduje ve snaze zjistit, v jakých oblastech společenského konání jsou upevňovány vzájemné vazby a kdy k tomu dochází. Úkolem je jasné vyložení problematiky a pokus o obohacení o další teoretické závěry.

Na českém i moravském území se projevil vztah vznikajících elit k avarské říši v přítomnosti součástí mužského kroje, litých bronzových kování, která známe z kostrových pohřebišť Karpatské kotliny, zatímco v jiných oblastech života společnosti si domácí prostředí uchovalo svébytnost (opevňování, pohřbívání, ostruhy s háčky). Ke klasickým pracím na toto téma patří studie *N. Profantové* (zejm. 1992; a pak 2010 s přibývajícími nálezy doplnila a korigovala některé své dřívější závěry). K základnímu srovnání v této práci patří šetření, jestli se projevil vliv kaganátu na Moravu a Čechy ve významně rozdílné intenzitě a zda se ve struktuře nálezů v Čechách a na Moravě nachází principiální rozdíl.

S přibývajícími nálezy výklenkových hrobů ze Slovenska a Maďarska ožila myšlenka avarského původu tohoto zvyku. Ačkoliv na našem území nacházíme zástupce hmotné kultury typické pro oblast výskytu těchto pohřbů (nálezy doby avarské), samotné výklenkové hroby jsou doloženy pouze na jižní Moravě, navíc v marginálních počtech a výlučně na venkovských pohřebištích. Jaké mohly být příčiny tohoto jevu?

Výrazná presence nálezů v jedné oblasti a téměř úplná absence v té druhé je patrná u předmětů dosud ne zcela vyjasněné funkce - sekerovitých hřiven. Zájem o ně je spojen s tématem ukládání depotů želez, jako jejichž příměs se hřivny na Moravě objevují. Protože se v Čechách tento fenomén neprojevil, pokusím se zejména na základě soupisu *A. Bartoškové* (1986) alespoň rámcově srovnat početní zastoupení, složení a typ lokality u depotů železných předmětů, které sekerovité hřivny nezahrnují. Na Moravě jsou některé depoty bez příměsi sekerovitých hřiven považovány za relativně starší než ty, v nichž jsou obsaženy a které jsou kladeny převážně do velkomoravského období.

Pokud lze na Moravě sekerovité hřivny považovat za artefakt spojený s tamější ekonomikou, vysvětlení by mohlo směřovat k odlišnému českému modelu, v němž tento předmět nenalezl upotřebení. Pokud se s jejich pomocí na Moravě vybíraly daně (výběr daní pro Velkou Moravu předpokládá *D. Třeštík 1997*, 293, byť spíše jeho odvádění v textilu, ale i jiné; srov. *Curta 2011*), Čechy nebyly v 9. století ještě natolik organizovaným útvarem, abychom mohli s obdobou počítat i na tomto území. Do sledovaného stavu se mohou (také) promítat odlišnosti v chronologii. Na Moravě, narozdíl od situace v Čechách, jsou rozlišovány nejméně dva horizonty ukládání depotů, z nichž jen jeden je typický nálezy sekerovitých hřiven. Protože se po obou stranách Českomoravské vrchoviny objevují depoty bez sekerovitých hřiven, a na Moravě pak i depoty s jejich příměsí nebo složené výhradně z nich, z konečného srovnání počtu depotů železných předmětů mohou vycházet Čechy jako nálezově chudší.

Pozornost kapitoly bude upřena také ke koncentracím železných předmětů v jiných částech Evropy. Aktuálnost tohoto tématu je zvýrazněna poslední studií *F. Curty (2011)*, který sekerovité hřivny opět dává do souvislosti s prostředkem uchování hodnot, třebaže největší koncentrace se vyskytují mimo oblast jižní Moravy. Přestože podobnost nálezů z Moravy a dalších koutů Evropy byla již v literatuře zpozorována (na podobnost moravských a skandinávských nálezů poprvé upozornil *R. Pleiner 1961*, 431-432, naposledy např. *Bialeková – Turčan 2007*), nebyla dosud hlouběji zkoumána.

K jednomu z nejvýraznějších témat této práce patří období výskytu šperků velkomoravského původu či tradice v Čechách. Jejich rozšíření po obou stranách Českomoravské vrchoviny je známé již delší dobu a i v současnosti je mu věnována velká pozornost. Poznatky o rozšíření velkomoravského šperku se staly v literatuře esencí toho, co je o kontaktech Čech a Moravy na přelomu 9. a 10. století známo. Bádání v oblasti raně středověkého šperku zahrnuje poměrně širokou problematiku, proto je nutné se v předkládané práci úžeji zaměřit jen na některé jeho okruhy. Nejvýraznějším momentem, který prostoupil i do prací historiků, bylo rozšíření šperků velkomoravského původu či tradice do Čech. Zvyk nakonec prostoupil společnost natolik, že se v rámci pohřebišť onoho horizontu jeví jako integrální součást domácí kultury. Co přispělo k tak širokému přijetí moravské šperkařské tradice?

Protože z Čech pochází i zpracování šperků, jaké neznáme z Moravy a rozdíl byl doložen také metalografickými analýzami, *Z. Smetánka (2003)* se vyjádřil pro přechod řemeslníků do Čech v době zániku Velké Moravy na konci 9. nebo na začátku 10. století. V práci se pokusím navrhnout novou hypotézu podle které se do Čech šperky dostávaly

skrze poptávku elit, která napodobovala své moravské protějšky s cílem prosadit se na domácím poli na úkor starších struktur. Především počátek a princip nástupu kostrového pohřbívání v Čechách v polovině 9. století dovoluje takový nástin alespoň hypoteticky modelovat.

Od počátku je známo, že šperky moravského původu do Čech proudily i dříve před příchodem moravských řemeslníků, a proto je tzv. velkomoravský horizont pozorovatelný na pohřebištích tradičně řazen do 2. poloviny či sklonku 9. století až 1. poloviny 10. století (souhrnně *Smetánka 2003*, 38-53). Jak ukazují některé hrobové celky z Čech, nástup kostrového pohřbívání v Čechách a přítomnost alespoň některých hrobových výbav odkazujících do moravského prostředí může mít nejen ideovou, ale také chronologickou souvislost. Je však tento vztah ověřitelný archeologickými metodami?

Paralelu k teorii Z. Smetánky vystavěl P. Meduna pro Litoměřicko na stejných základech. Pro raný středověk počítá s pohybem specializovaných řemeslníků z Velké Moravy do středních i severozápadních Čech (*Meduna 1993*). V prvním případě se jedná o umělecké řemeslníky, kteří v Čechách vyráběli šperk velkomoravské tradice, v druhém případě o hrnčíře, vyrábějící na Litoměřicku zboží tvarem i výzdobou podobné mikulčickým výrobkům. I když je možné pokládat variantu přechodu řemeslníků za správnou, jaké jsou možnosti pro určení doby, kdy se tak stalo? Moravané měli být dokonce využiti pro stavbu tamního hradu. Zaměříme se na opory archeologického datování pro uvedené případy. Tato kapitola si neklade za cíl přinést nové poznatky, pouze se vyjadřuje k ústřední hypotéze o době pohybu řemeslníků a zamýšlí se nad možnostmi archeologického datování pro tyto případy. Jde však v první řadě o několik diskusních poznámek.

Poslední kapitola bude věnována otázce průběhu ekonomického začlenění Moravy do Přemyslovského státu v průběhu 11. století na základě mincovních nálezů. Přestože nedlouho po připojení Moravy se začalo s ražbou moravských mincí, jejich prosazení mezi obyvatelstvo trvalo delší dobu, i přesto že Morava v té době už byla monetizována. V oběhu se však uplatňovaly mince cizí, uherské, což v archeologickém materiálu dokládá jejich přítomnost v hrobech ve funkci obolu mrtvých². Jak to lze vysvětlit? A kdy dochází k vytlačování uherských mincí přemyslovskými ražbami?

² Předpokládáme, že mince vložené do hrobu představovaly v té době platné ražby. Jisté varování může být obsaženo v nálezech provrtaných denárů, určených k zavěšení ještě ve 12. století. Třebaže z Čech zatím

II.2 Teoretická východiska – hledání souvislostí

V kontextu celého textu je tato kapitola pojata jako pokus o zamyšlení nad možnostmi archeologického studia kontaktů dvou sousedních oblastí, stejně tak jako položení doplňujících otázek a vyslovení předpokladů, o které budou následující kapitoly opřeny. Důvodem je široký záběr práce a skutečnost, že společnost v 9. a 10. století procházela dosti složitou transformací.

Předkládaná práce nazírá na zvolené téma pohledem historie a archeologie. Obě vědy přitom nahlíží na problém jinou optikou. Historie poskytuje pohled především na konání elity. V důsledku toho mnohdy není možné použitím tohoto typu pramene zjistit, jaké sociokulturní procesy za rozhodnutími stály. Oproti tomu archeologie sleduje jevy na úrovni kulturní výměny. Po stránce tematické jde v práci také o výzkum mocenských vztahů a kulturní hegemonie. To, co historie definuje jako vzájemné závislosti, se může archeologicky projevit jako kulturní převaha (např. šperky moravského původu či tradice v Čechách).

Hned v úvodu stojí složitá sémantická otázka, jakou zvolit terminologii pro „národy“ té doby. Nabízí se D. Třeštíkem používaný „gens“ nebo možnost přistoupit na zjednodušení a psát o Moravanech, Čechách, popř. Bohemanech. Ze stylistických důvodů a pro snazší srozumitelnost používám těchto termínů podobným způsobem jako současná historická literatura (např. *Třeštík 1997*) s vědomím, že se jedná o zjednodušující pohled. Používání těchto pojmů při popisu artefaktů je ještě závažnějším problémem. Etnické označení složek hmotné kultury je možné k jejich vymezení pouze na čistě popisné úrovni, ale přispívá k nedorozuměním (*Brather 2004*, 113), neboť dlouhou dobu archeologie považovala cizí předměty za doklad cizího původu svého nositele. Dodnes patří snaha o etnickou interpretaci v archeologii k živým tématům. Tím je i otázka, nemůže-li větší potenciál nyní skrývat studium vazeb hmotné kultury k ostatním regionům a orientace na kulturní identitu obecně (*Klápště 2003*, 9). K příspěvkům na toto téma se řadí i předkládaná práce. Přesto dotazování po etnicitě má svou tradici. Avšak archeologie lépe rozumí otázkám kulturním, hospodářským a sociálně dějinným (*Brather 2004*, 113).

pocházejí jednotlivé kusy, situace může naznačovat, že se všechny mince nemusely uplatňovat ve směně, ale mohly být nošeny jako ozdoby (*Klápště 1999*).

Podobné je to s vymezením pojmů Čechy a Morava pro raný středověk. Téma předkládané práce je uzavřené do národních dějin, a tak je jimi myšleno území odpovídající spíše dnešnímu rozsahu obou historických zemí. Přírozené hranice Čech vytyčené věncem hor lze považovat za natolik výrazné, že mohly plnit roli důležitého faktoru pro stabilizaci politické situace a udržení západní slovanské hranice. Naopak Morava disponovala z jihu a jihovýchodu přístupem do Karpatské kotliny. To mělo značný význam, neboť pro Evropu Morava plnila úlohu zprostředkovatele východních kultur, a to především z Balkánu a Předního Východu. Územní rozsah Velké Moravy není přesně znám, zaujímal ale daleko větší prostor, než bylo její jádro na jižní Moravě. O její rozloze za vlády Svatopluka se zmiňuje byzantský císař Konstantin Porfyrogenetos (913-959). Udává, že k Moravě patřily Čechy, srbské území, Slezsko, horní Poválsí a území k řece Tise, kde Velká Morava sousedila s Bulharskou říší (*Poulik 1960, 167*).

Chronologické rozpětí práce je poměrně široké proto, aby bylo možné sledovat proměny česko-moravských interakcí v čase. V rámci periodizace raného středověku je práce vymezena velkomoravským a povelkomoravským obdobím na Moravě, mezi kterými je časový předěl známý, a zejména středohradištním obdobím v Čechách, jehož konec je vztahován spíše až k polovině 10. století. Horní rámeček práce končí definitivním přemyslovským ovládnutím Moravy v první třetině 11. století a zasahuje tak i do mladohradištního období.

Na počátku archeologického zájmu o interakce dvou kulturních prostředí zpravidla stojí památky, které jsou na místě svého nálezu „cizí“ a na základě toho považovány za doklad kontaktu s jinou oblastí. V archeologickém názvosloví takové předměty označuje termín import. Zájem o tyto artefakty zpravidla ústí nejprve k pátrání po vztahu k obdobným předmětům v oblasti jejich původu a v další rovině po povaze kontaktů obou území. V první řadě otázek stojí rozlišení, zda jde o importovaný předmět nebo o imitaci, případně o důsledek přesídlení výrobce do nového odbytíště. Neméně důležité je zodpovědět, kdy se tak stalo a o jakém hlubším kulturním kontaktu předměty cizího původu vypovídají. Lze připomenout trojici otázek vyslovených při důkladném řešení problematiky importů Z. Smetáňkou (2003) v podnázvu jednoho ze svých esejů, které znějí: kdy, jak a proč?

Dosavadní bádání na poli moravských importů do Čech zastupují především práce věnující se markantnímu fenoménu společnému pro Čechy i Moravu – šperku. Veškeré úvahy kolem doby přenosu tzv. velkomoravského stylu dobře ilustrují, že výklad jevu vždy

závisí na jasném časovém zařazení, neboť každé nově navržené datování vkládá děj do odlišného dějinného kontextu a mění tím i jeho příčiny.

Text pracuje s obrazem raného středověku na pozadí vzájemných politických závislostí známých z písemných pramenů. Na otázku, jestli se tyto „závislosti“ projevíly v archeologickém materiálu, může být sotva podána jasná odpověď. I když bývá zasazení archeologicky zjištěných skutečností do rámce tvořeného údaji historických pramenů běžnou praxí, skrývá tento přístup zásadní problém pro důsledné řešení chronologických otázek (např. *Chorvátová 2004; Ungerman 2005*). Zejména v otázce velkomoravského šperku je situace zvláště patrná. Při úvahách o jeho vzniku byly zásadní historické úvahy o změnách ve středním Podunají po válkách Karla Velikého s Avary a také název byzantsko-orientálního šperku odkazuje na důvod jeho časového zařazení do doby prameny doložených kontaktů s Byzancí. Zodpovědět proto nakolik se v problematice vztahů Čech a Moravy historie s archeologií shoduje, doplňuje nebo si odporuje, nebývá při současném nadužívání historických dat v archeologii snadné. Přes úskalí spojená s datováním je v některých případech možné se přenést srovnáním s jinými oblastmi. Tyto případy se však musí pojit s předpokladem, že stejné společenské situace mají stejné vyústění.

Společnost 9. a 10. století provázela celá řada změn, které ale neměly jen jednu příčinu. Na základě obecných antropologických závěrů lze inovace na základě vlastních vynálezů pokládat za vzácné, daleko častěji se dělo přejímání cizích zvyků, které byly s domácí kulturou slučitelné, a které si kultura sama vybrala. V prostředí raného středověku můžeme za nositele kulturních změn považovat elitu, která ji v následujícím kroku zprostředkovala pro širší skupiny obyvatel. Ne všechny sociální skupiny tedy měly stejný podíl na konstrukci kolektivní identity (*Brather 2004*, 100, 112-113). Ta existovala jen díky důležitým členům skupin. Její vytváření bylo spojeno s nástupem nových elit, které za tímto účelem udržovaly nadregionální kontakty. A to zřejmě i vícero směry současně.

Dokazují to výjimečně bohaté hrobové celky 2. poloviny 9. století z Čech, „knížecí“ hroby z Kolína (*Lutovský 1996*) a Želének (*Sklenář 1985*). Jejich výbava nemá na Moravě obdoby. Projevuje se tu kombinace nálezů původem z různých oblastí, které zřejmě symbolicky vyjadřovaly internacionální zájmy zde pohřbených jedinců. Svou úpravou připomínají bohaté anglosaské mohyly 6. a 7. století (*Carver 2011*). Podle *D. Třeštíka* (2009, 139-144) se vyrovnávají bohatství nejvyšších franských aristokratů.

Žena pohřbená v Želénkách byla vybavena hrozníčkovitými náušnicemi a gombíky moravského původu. Kolem krku měla medailon s antickou gemmou

karolinského původu (uvažuje se, že se mohl dostat do Čech přes Moravu), na čele plechový křížek (původně snad součástí čelenky). Také u sebe měla stříbrnou plaketku s vyobrazením sokola lovícího jelena (vyrobenou na východě nebo na Moravě). Podobně i žena z kolínského dvojhrobu měla u sebe honosné šperky moravského původu (*Měřínský 2006, 222*). V kolekci importovaných předmětů se vyskytl stříbrný pozlacený kalich, skleněné nádoby, ostruhy, závěsek ze slonoviny, meč z porýnských dílen, závěsné řemení meče. Žena měla při sobě 3 olivovité podélně rýhované perly z tmavomodrého skla. Jejich původ je spíše západoevropský, výjimečně se považují za moravské (k olivovitým perlám *Tomková 2007*). Kolínský hrob nese vlivy hlavně severské, o kterých se soudí, že se k nám dostávaly prostřednictvím západu. Do prostředí britských ostrovů odkazuje nákončí se čtvernožcem, kování mužského pásu zase do středního Porýní a slonovinový závěsek v pouzdře až do Středomoří (*Charvát 1998, 20; Lutovský 1996*).

Nejvýraznější změnou, která postupně prolula celou společnost, byl nástup kostrového pohřbívání. Pokud bychom, v souladu s představou o prosazování kolektivní identity, předpokládali jeho nástup od nejvyšších pater společnosti, musely by se nejstarší kostrové hroby nacházet na hradištích. Naneštěstí zatím se nelze k tomuto předpokladu na základě archeologie vyjádřit. Změnou pohřebního ritu se podrobně zabýval *I. Štefan (2007)*. Nástup inhumace považuje vždy za alespoň vzdálený odkaz na svět Franků a mělo to souviset s prosazováním nové elity, která chtěla strhávat moc na sebe přijímáním výrazových prostředků cizích elit. Nevylučuje ani souvislost mezi řezenským křtem a praktikováním inhumace a dokládá, že u většiny západoslovanských společností došlo ke změně ritu až po křtu elity.

Nebyly to jen interakce mezi Čechami a Moravou, které utvářely obraz našich dějin té doby. Aktivně se na něm podílela zejména Franská říše a do dění významně promlouval také druhý evropský hegemon, Byzantská říše. Vlivy přicházely z obou oblastí, ale nejen odtud. Tehdy, stejně jako dnes, politickou situaci určovala zeměpisná poloha ve středu Evropy. Avšak ještě neplatilo ostré rozdělení na západ a východ, franské a byzantské, a také obě církve ještě tvořily ideologicky jeden celek (*Vavřínek 2002, 107-109*). Čechy si na politické mapě Evropy vytvářely vztah k Moravě i jiným oblastem současně. Protože se tato práce soustředí jedním směrem, hledáním kontaktů mezi Čechami a Moravou, je třeba si klást otázku, zda byly kontakty s Moravou nadstandardní oproti jiným oblastem. To, co je o jejich vzájemném vztahu doposud známo, opravňuje ke kladné odpovědi.

II.3 Vztahy Čech a Moravy v raném středověku pohledem písemných pramenů

V pohledu současné historiografie, výrazně zastoupené názory *D. Třeštíka*, je Velká Morava interpretována jako „*mocný soused, spojenec, pán a vzor*“ (*Třeštík 1997*, 263). Z kombinace pramenů zřetelně vyplývá, že formování Přemyslovských Čech se událo pod silným vlivem Moravy. Pro velkomoravské i mladší období byly historické prameny shrnuty v edici *Magna Moraviae fontes historici – Prameny k dějinám Velké Moravy* (MMFH I-V). Přehled pramenů je k nalezení také v práci *L. E. Havlíka* (1993). Nejvlivnější koncept historického vývoje našich zemí v raném středověku přináší práce *D. Třeštíka* (např. 2001; 1997; 1988), ze kterých historické pasáže této práce vycházejí především.

Téma předkládané práce je dosti široké, proto není možné na tomto místě přinést vyčerpávající historický úvod. Budou představeny jen ty zprávy, které mají přímý vztah ke kontaktům Čech a Moravy v daném období a některé další, které jsou v této souvislosti často zmiňovány. Cílem je poukázat, kdy je možné poprvé v písemných pramenech vysledovat vzájemné kontakty, kdy jsou vazby pevnější a kdy je tomu naopak, a také nakolik je pro jednotlivá období silná pramenná základna. S ohledem na chronologické vymezení práce bude přehled doveden do doby definitivního přemyslovského ovládnutí Moravy v první třetině 11. století.³ Ještě před ním je zařazen krátký text o poměrech a o uspořádání moci na obou stranách Českomoravské vrchoviny.

II.3.1 Uspořádání moci

O dění v české kotlině se z pramenů dozvídáme od doby franckého zájmu o území na východě. Nejvýraznější postavou českých dějin celého 9. století je nepochybně první Přemyslovec Bořivoj, ve franckých pramenech zmiňovaný jen jednou jako „Goriwey“ (*Třeštík 1997*, 7). Zápis jeho jména do pramene byl s velkou pravděpodobností učiněn

³ Ve snaze přiblížit se přesněji době, kdy k připojení došlo, se objevují různá data. Původní datování k roku 1019 polští badatelé posunují k roku 1029. Do stejné doby klade událost moravský autor *M. Wihoda* (2010, 110, 120). Česká medievistika se však drží původního zařazení. *J. Žemlička* (1997, 43) udává rok 1019, možná 1020.

teprve dodatečně a možná až v době, kdy Bořivoj získal výsadní postavení. Celá záležitost tak může dobře ilustrovat povahu tehdejších pramenů.

O uspořádání moci se z písemných zpráv příliš nedozvíme, přestože pro potřeby říše v nich vystupují Čechy v 9. století na „mezinárodním“ poli jako samostatná jednotka s vlastním jménem. D. Třeštík navrhuje mluvit o gens Bohemanů v čele s několika duces⁴. Podle vlivného Třeštíkovy konceptu platili společně tribut do francké říše, měli společný orgán, sněm, který existoval minimálně od roku 806 a vykonávali společnou zahraniční politiku (*Třeštík 1997*, 54-96). Jenže o sněmu v pramenech zmínky nenacházíme, k roku 845 se nechalo křtít jen 14 z českých knížat⁵, a také není jasné, jestli se v následujících letech ve společném postupu proti Frankům angažovala všechna zdejší knížata. Zvážit je třeba i možnost, že by si vybírání tributu organizovali nějakým způsobem z říše sami. Již od této doby zřejmě existovaly úřady franských šlechticů na jihovýchodě v Bavorsku, kteří ochraňovali zájmy říše v Čechách (*Hasil 2010*).

Nabízí se však opory tvrzení, že moc vládců se zřejmě stávala dědičnou. Takové svědectví poskytují prameny zachycené události kolem Wistrachova hradu, který byl rodovým dědičným majetkem, a podobné vztahy snad zachycuje také „rodové“ pohřebiště na Staré Kouřimi (*Sláma 2006b*; *Šolle 1966*). Hybnou silou v 9. století bylo především etablování elity a snaha strhávat moc na sebe. Elita se zřejmě snažila různými prostředky chopit moci a udržet ji pro sebe. Mezi těmito prostředky zřejmě bylo i navazování a udržování nadregionálních kontaktů.

Příznačným rysem slovanského světa té doby byla nejprve existence více knížat v rámci jednoho gens, a jejich nahrazování vládou jednoho (*Třeštík 1997*, 83). Čechy v 9. století nebyly výjimkou, neboť prameny zaznamenávají v popředí stále méně knížat. Podle písemných zpráv se jich na moci podílelo v roce 845 nejméně 14, v roce 872 je zmiňováno

⁴ Starší bádání (např. *Turek 1957*) mluvilo před sjednocením Přemyslovci o kmenových územích. Teorii antikvoval D. Třeštík (1988), neboť moc nemusela mít nutně plošný charakter. Nicméně archeologicky se v Čechách projevuje větší počet kulturně-geografických jednotek s odlišnostmi v keramice, pohřebním ritu, formě hradišť, někdy nazývaných „neetnickými kmeny“. Může to být odraz kmenového uspořádání, stejně tak důsledek izolovanosti osídlení.

⁵ Tedy nikoli všechna knížata. K jejich počtu v české kotlině bývá vztahována zpráva Geografa bavorského, který kmeni Beheimare přičítá 15 hradů, a tedy 15 knížat. Znamenalo by to, že řezenský křesť přijala většina české elity (*Třeštík 1997*, 83-84).

ve Fuldských análech pět⁶ „duces“ a nakonec na předním místě vystupují jen dva – Sptyhnhv a Witiszla jednají jménem celého gens a poddávají se bavorskému Arnulfovi. Svévolné jednání proti vůli jiných se zřejmě vyplatilo už Bořivojovi, když se nechal pokřtít na Velké Moravě a následně potlačil Stojmírovu vzpouru a prosadil se jako první Přemyslovec v dynastické linii.

Význam Velké Moravy v našich národních dějinách byl objeven teprve poválečnými archeologickými výzkumy. Má se za to, že v 8. století byla minimálně jižní Morava v těsnějším svazku s Podunajím, kde byla hegemonem avarská říše, a že moc moravských vládců začala posilovat až výsledkem válek Karla Velikého na konci 8. století. Tehdy se začala formovat mojmírovská Morava. Z první písemné zprávy o Moravanech, která se týká jejich účasti na frankfurtském sněmu roku 822 (MMFH I, 50) by bylo možné dovozovat, že někdy po roce 817 a před rokem 822 se Morava stala poplatná říši (*Třeštík 2001*, 125). Jiný doklad o tom není, ale odpovídá tomu odůvodnění franckého tažení na Moravu roku 846, kdy se prý Moravané snažili odpadnout od říše (MMFH I, 90).

Jednotlivé zmínky v pramenech umožňují vyjádřit se k uspořádání moravské společnosti (*Havlík 1985*, 197-202; *Třeštík 2001*; *1997*, 287-296). Podle těchto vyhodnocení byla Velká Morava gentilním útvarem reprezentovaným panovníkem, který pověřoval své věrné správou jednotlivých území. Mezi silně majetkově i právně diferencovanou společností se odlišovalo obyvatelstvo nesvobodné a svobodné, z něhož se vydělovala velmožská aristokracie, a které se účastnilo sněmu Moravanů, o kterém mluví prameny při povolávání cyrilometodějské misie. Existence správních hradů, územní členění i zdaněné obyvatelstvo zřetelně indikovalo nějaké vyšší zřízení, které bylo nutné k výživě armády z kořisti, tributů a daní. V konceptu D. Třeštíka (jeho se tato kapitola přidrží nejvíce) Velká Morava vystupuje jako raně středověký stát.

II.3.2 Výpověď pramenů pohledem historie

O vzájemném vztahu Čech a Moravy je možné se z písemných pramenů dozvědět více zhruba od poloviny 9. století. Roku 843 verdunskou smlouvou získal Ludvík Němec

⁶ Anály z Fuldy (MMFH I, 107) udávají počet pět knížat, ale vyjmenovávají jich šest. Ke jménům pěti knížat (Svatoslava, Vítězslava, Heřmana, Sptyhnhva a Mojslava) bylo zřejmě až dodatečně připsáno šesté jméno Bořivojovo (MMFH I, 107, pozn. 12; *Třeštík 1997*, 182).

východní část někdejšího impéria Karla Velikého a začal podnikat nové pokusy o ovládnutí přilehlých území. Již dříve byli Čechy a zřejmě i Morava poplatné vůči říši, ale zřejmě někdy ve 30. letech přestaly být závazky kvůli krizi v říši plněny (*Třeštík 1997*, 87-88). Zájem o ně znovu zahořel s rozdělením francké říše na tři království podléhající synům Ludvíka I. Pobožného. Krátce po uzavření smlouvy zachytily fuldské anály událost, pro kterou nemáme v pramenech obdoby, *křest 14 z celkového počtu knížat Bohemanů* v bavorském Řezně z rukou latinských kněží (MMFH I, 89). Klíčovou otázkou zůstává, jestli oněch 14 knížat máme vtáhnout do souvislosti se zmínkou Geografa Bavorského o 15 civitates a knížata zastupovala celé Čechy nebo jen jejich část (MMFH I, 89, pozn. 2 k roku 845).

V podání *D. Třeštika* (1997, 74-96) to byly pravděpodobně politické důvody, které stály za řezenským křtem. Nevíme ale, jestli křest skutečně proběhl bez předchozích jednání s říší. Není proto známo, kdo inicioval dějství, které vyústilo cestou 14 z českých knížat roku 845 do Řezna. V případě politického rozměru celé události se jako zásadní bude jevit načasování křtu do doby, kdy se Ludvík Němec soustředí na ovládnutí východu. V úvahu pak připadne několik variant.

Má-li předkládaná práce na tomto místě přinést co možná objektivní popis výkladových možností, je potřeba přiznat, že mezi historiky převládá názor *D. Třeštika*, že šlo o pouhý politický akt, který však nenastartoval žádné dlouhodobé změny v české kotlině⁷. V historické rovině je jednou z uvažovaných možností varianta křtu iniciovaného (některými?) českými knížaty. Pohnutkou by byla snaha zajistit si možnost jednat s Franky na stejné úrovni, což by jinak mezi křesťany a pohany možné nebylo. Ovšem o možnosti nechat se pokřtít se knížata musela nějak dozvědět a k tomu pravděpodobně nepřispěli misionáři, neboť se výprava ke křtu odebrala v nesprávnou dobu. Jednou z *D. Třeštikem* uvažovaných možností je inspirace křtem Moravanů ve smyslu snahy udržet mírové vztahy s říší při zachování současného zřízení (*Třeštík 1997*, 91, 93). Pokřtění „všech Moravanů“ (docela jistě se to týkalo jen elity) z roku 831 bylo sice nejspíše primárně také politickým rozhodnutím, ale brzy se začalo se zajišťováním dostatečné církevní správy. Proto tento

⁷ Mezi archeology je odborná diskuze o řezenském křtu spojena s úvahami o nástupu kostrového pohřbívání v Čechách, které má snad kořeny v době kolem poloviny 9. století a o kterém písemné prameny nevypovídají. Ve světle takto předestřených souvislostí se objevuje možnost, že řezenský křest nemusel mít nutně (nebo pouze) politické pohnutky, ale mohl být spojen se složitými změnami uvnitř raně středověké společnosti (*Štefan 2007*).

výklad, který přivádí do děje Moravany, ale především odporuje představě o řezenském křtu jen jako o politickém aktu bez dalších důsledků, spíše odmítá.

Jiný směr výkladu považuje za iniciátora děje samotného Ludvíka Němce a pohnutí k zahraničnímu křtu českých knížat vidí jako součást politické hry o území přiléhající k říši na východě. Zdá se, že přijetí české výpravy na franckém dvoře provázela nátlak na okamžité pokřtění. Spěchu chybí motivace, proto se pomýšlí na požadavek záruk Ludvíka Němce pro část českých knížat ke svému postupu ve vnitřní politice. Anály z Fuldy výslovně praví, že se křest konal proti církevním pravidlům z Ludvíkova příkazu. Ludvík Němec tedy na křtu českých knížat musel mít zájem a osobně se ve věci angažoval, když přinutil biskupa křtít mimo dobu obvyklou. Nakonec i *D. Třeštík* (1997, 94) tvrdí, že křest byl jistě spojen s uznáním závislosti na říši. Ludvík Němec mohl takto minimálně chtít podpořit vnitřní rozbroje v Čechách.

Ani jedno z řešení nestojí na pevných základech, a tak není možné jednu z variant prohlásit za hodnověrnější. Pokud byla za křtem samotná snaha o zlepšení politického postavení českých knížat ve vztahu k Frankům, nepodařilo se to, neboť ataky ze strany Franků začaly hned následujícího roku a trvaly desítku let. Úspěšný by ale nebyl ani Ludvík Němec s prosazováním svých zájmů, neboť již následujícího roku vystoupili Čechové (nebo snad opět jen jejich část?) proti Frankům v boji. Podle *D. Třeštíka* (2001, 151-152) Ludvík II. Němec měl naplánovat zpáteční pochod přes Čechy záměrně s cílem bojovat v Čechách. Uvažuje se také o tom, jestli bojovali všichni Češi a jestli účastníci řezenského aktu nezachovali neutralitu.

Všichni příslušníci elit v české kotlině se nevyznačovali jednotným politickým postojem. Dokládá to *situace kolem Wistrachova hradu* (*Sláma* 2006b, 10-11; *Třeštík* 2001, 170-173). Fuldské anály k roku 857 vzpomínají franskou výpravu k tomuto hradu a jeho pozdější dobytí, po němž se Wistrachův syn Slavítah uchýlil na Velkou Moravu pod ochranu Rastislava, zatímco hradu se zmocnil profransky orientovaný jiný Wistrachův syn. Zpráva nejenže dokládá styky moravských a českých elit v minimálně od 70. let 9. století, ale podává svědectví o poskytnutí ochrany franským nepřátelům z Čech ze strany nejvyšších představitelů Velké Moravy.

Pro 70. léta 9. století dokládají fuldské anály také spříznění Čech a Moravy prostřednictvím sňatkové politiky. Informuje o tom zpráva k roku 871, která udává, že

franké vojsko náhodně přepadlo *průvod bohaté nevěsty* někde na cestě z Čech na Moravu. Prý na místě zůstalo 644 koní a štítů (MMFH I, 105-106).⁸

Velkomoravský vliv v Čechách by se dal jasně předpokládat po *Bořivojově křtu na Velké Moravě* (Třeštík 1997, 312-347). Zachycuje ho Kristiánova legenda.⁹ Její autor popisuje přijetí křesťanství z Moravy z rukou Metoděje a prohlašuje Přemyslovce za dědice Velké Moravy. Křest Bořivoje proběhl někdy na začátku 80. let 9. století (Sláma 2006c), D. Třeštík uvádí datum kolem r. 883. Kosmas zmiňuje jednou Metoděje u křtu, podruhé rok 894. Ať už se křest opravdu odehrál před 6. dubnem 885, kdy Metoděj zemřel, nebo nikoli, možným důvodem byla Svatoplukova snaha zavázat si Bořivoje, předního z českých knížat.¹⁰ Přijetí Bořivojova křtu na Moravě však nezůstalo bez domácí odezvy. Příklon k Moravě zřejmě části českých velmožů vadil a eskaloval v podobě Strojmiřovy vzpoury, kterou ale Bořivoj s pomocí Moravy dokázal potlačit. Zdálo se, že se Čechy do budoucna ještě více dostanou do područí svého souseda. Na splnění však čekalo spíše proroctví vložené Kristiánem do úst Metoděje o tom, že se Bořivoj stane „pánem pánů svých“ (Třeštík 1997, 325), tedy Moravanů. Toto se však mohlo vztahovat jedině na Bořivojovy následovníky.

I přes určité pochybnosti o uskutečnění Bořivojova křtu na Velké Moravě, neboť o něm chybí dobové prameny, považuje současná historiografie za jisté, že *Čechy po určitou dobu náležely Velké Moravě* (Třeštík 1997, 188-192). Děj předkládané práce se odehrává na pozadí vzájemných závislostí, do kterých se Čechy a Morava v raném středověku dostávají. O první z nich se dozvídáme ze dvou na sobě nezávislých franských pramenů, z Altašského pokračování Análů fuldských a z kroniky Reginonovy. Podle té měl roku 890 Arnulf udělit Čechy Svatoplukovi. Do té doby měli mít Češi vládce ze svého národa. Kristiánova legenda ovšem tvrdí, že Svatopluk držel Čechy už před rokem 890, neboť spadaly do sféry Moravy ještě za života Metoděje, který zemřel už roku 885.

⁸ To, že k takovým situacím docházelo, může archeologicky dokládat jeden z nejbohatších hrobových celků raně středověkých Čech uložený v mohyle v Želénkách nedaleko Zabušan v severozápadních Čechách (Sklénář 1985).

⁹ Vedou se vleklé spory o její datování. D. Třeštík (1997, 117-137) ji přisuzuje konci 10. století. Znovu se však objevily pochybnosti a vročení legendy do 12. století (Kubín 2011). Argumenty se opírají o rozsáhlou ludmilskou složku obsaženou v legendě, třebaže ludmilský kult nabývá na významu až ve 12. století. Uvedené indicie, které by měly vést k jejímu mladšímu datování, však byly známy i dříve.

¹⁰ Křest jako prostředek k upevnění politických svazků patřil k obvyklým politickým metodám a to jak ve franké, tak v byzantské říši (Třeštík 1997, 281-282).

Předmětem dalších úvah je poměrně zásadní otázka, jestli šlo o celé nebo jen střední Čechy. Řešení však písemné prameny nenabízí.

Sepětí do jednoho celku nevydrželo dlouho po Svatoplukově smrti, neboť již roku 895 se Čechy vlastní iniciativou od Moravy oddělily a *obrátily k říši*. Čechy v Řezně při jednání o tomto kroku roku 895 zastupovala knížata, z nichž nej přednější byli Spythněv a jakýsi Witiszla. Druhý jmenovaný byl bezpochyby český velmož, někdy se dokonce uvažovalo o jeho sídle na Staré Kouřimi (Šolle 1966). J. Steinhübel (2011) se domnívá, že jde o bratry Spythněva a Vratislava, kteří své postavení získali po svém otci Bořivojovi. Za jistou však tuto variantu pokládat nelze a některé indicie naznačují, že to Vratislav ani být nemohl (např. Třeštík 1997, 449n; ke sporům, kdo byl Witiszla viz také Beranová – Lutovský 2009, 184-185). Svatoplukův moravský nástupce Mojmír II. odpověděl na odtržení od Moravy tažením ve snaze obnovit zavedený pořádek. Neúspěšný pokus však jen doprovázela další prosba o franskou pomoc. Česká knížata se svou volbou de facto poddala říši. Ocitla se tak v těsném spojení s Bavorskem, neboť Arnulf považoval Čechy za přilehlé území, součást svého regna Bavariae (Třeštík 1997, 350-351).

Za vlády Spythněva vstoupily Čechy do 10. století už s novou politickou orientací do bavorské sféry vlivu. Východofranská říše i Velká Morava se však začátkem století soustředila především na boje s Maďary. Spythněv tak mohl po svém otci Bořivojovi pokračovat v konsolidaci domácích poměrů budováním přemyslovské mocenské domény ve středočeském prostoru (Sláma 1987, alternativně Varadzin 2010, 535-554). Od přelomu 9. a 10. století tak Čechy nabývaly silného postavení. I když si změna politické situace na západě vyžadovala, aby Čechy udržovaly vztahy k Bavorsku i stále rostoucí moci Saska, od této chvíle směřovaly Čechy k vlastnímu raně středověkému státu Přemyslovců. Na jeho upevnění měl výrazný podíl kníže sv. Václav, přestože až vláda Boleslava I. přinesla utváření správního aparátu, hradské soustavy i výsledky v expanzivní politice. Krize způsobená ustáním výbojů potkala český raně středověký stát na konci 10. století (Žemlička 1995, 205-222). Zatímco ten ale dokázal znovu oživit svou ekonomiku, Velká Morava, která se zřejmě v principiálně podobné situaci ocitla o téměř sto let dříve, jí ještě čelit nedokázala.

Ačkoli důvody *zániku Velké Moravy* nejsou známy, lze považovat za pravděpodobné, že za ním nestála jediná příčina, ale spíše souběh několika faktorů. Uvažuje se o vlivu přírodních katastrof, záplav, útocích Maďarů, vnitřní nestabilitě. Shoda panuje v názoru, že se konec udál v poměrně rychlém tempu. To se nevylučuje s tvrzením, že se Morava už koncem 9. století mohla pomalu začít ocitát v nelehké situaci. V Potisi se

objevili Maďaři, a třebaže to bylo na přímé Arnulfovo pozvání a s podporou Mojmíra II. (Havlík 1985), zničili Maďaři Moravu roku 905 či 906 v jediné bitvě a nepomohla už ani bavorská výprava s cílem obnovit poměry v Panonii a na Moravě (Štefanovičová 2008; Třeštík 1997, 285-286). Za pádem Velké Moravy je viděna také vnitřní nestabilita společnosti závislé na kořisti z výbojů a dálkovém obchodu (Třeštík 1997, 296). Závislost na vnějších příjmech a nečerpání místních zdrojů patřily k příznakům krize raně středověkých států. Podobnou krizí prošly středoevropské státy kolem roku 1000, těm se ale podařilo svoji ekonomiku přeměnit (Wieczorek – Hinz 2002). Svou roli sehrála zřejmě i obchodní krize (Charvát 1998, 46, 59), která v 2. polovině 9. století zasáhla sever Evropy a projevila se úbytkem cenného kovu v oběhu. To vedlo k ochromení východozápadní transevropské trasy, k jejíž obnově došlo až po roce 900. To vše mohlo vést k poměrně rychlému pádu Velké Moravy během jednoho desetiletí.

Situace na Moravě po pádu velkomoravského útvaru a v průběhu celého 10. století není dostatečně osvětlena písemnými ani archeologickými prameny a názory na povelkomoravský vývoj se podstatně liší. K diskutovaným tématům náleží *patričnost aspoň části Moravy k přemyslovským Čechům* a přetrvání církevní organizace. Prameny doloženou událostí je až ovládnutí Moravy Poláky kolem roku 1000 (Wihoda 2010, 107-109).

Už smrt Metoděje fakticky znamenala obrat k latinské liturgii, neboť přestože si Metoděj zvolil za nástupce Gorazda, na jeho místo byl jmenován Wiching, po čemž následovalo vyhnání Metodějových žáků, z nichž někteří měli odejít do Čech (Jan 2006, 255; Měřínský 2006, 820-839).

O tom, že Přemyslovci ovládli ještě v 10. století alespoň část Moravy, svědčí listina mohučského arcibiskupa Willigise z roku 976 (Třeštík 2003), v níž se vedle pražského, wormského a špýrského objevuje na synodě v Mohuči i nejmenovaný moravský biskup. Ten mohl být podřízen Mohuči jedině v případě, že Morava patřila českému státu. Je proto zřejmé, že alespoň část Moravy patřila Čechům a moravské biskupství bylo podřízeno Přemyslovcům (Sláma 1991, 54, 59, pozn. 12; Třeštík 2003, 214-218), a to nejspíše s úmyslem prosadit arcibiskupství odkazem na velkomoravskou tradici.

Avšak ze zprávy o účasti moravského biskupa na synodě vedle toho českého se vyvozují velmi různé závěry. Podle jednoho názoru Velká Morava nezanikla vůbec, jen se

ve 20. letech 10. století stala poplatnou Maďarům (*Havlík 1978*, 100).¹¹ Zvažovalo se také, že byla Morava celé 10. století samostatná až do ovládnutí území Poláky (*Měřínský 1986; 1999a*, 8). Záboru Moravy mělo bránit Přemyslovcům nepřátelské slavníkovské území ve východních Čechách. Dnes se však od uznání samostatnosti Slavníkovců ustupuje (*Lutovský – Petrář 2004, Sláma 1995*). Uvažovanou možností moravského bádání je tributární závislost Moravy na Maďarech, zatímco sever patřil Přemyslovcům (*Wihoda 2010*, 97). Podle *J. Steinhübel* (2011) bylo biskupství v Olomouci založeno hned s tím pražským r. 973 a dokonce měl téhož roku vzniknout úřad i v Krakově, třetím centru boleslavské říše.

Jako nejpravděpodobnější lze vyslovit závěr, že Přemyslovci ovládli snad již před polovinou 10. století rozsáhlé území podél obchodní magistrály vedoucí Polabím přes Moravu až na Krakovsko (*Sláma 1991*, 55n). Takto ve své relaci zaznamenal rozsah boleslavské říše I. I. Jakub (*Třeštík 2000*). I proto je sídlo biskupa umisťováno na severní Moravu, do Olomouce (např. *Třeštík 2003*, 219n; *Jan 2006*, 258).¹² Zdá se, že severní Moravu ovládl Boleslav I. již brzy po 935 a později i jižní Moravu, asi po roce 990 (*Sláma 1991*).¹³

Teprve na začátku 11. století Morava opět vstoupila do písemných pramenů, když se dostala na dvě desetiletí do područí Polska. Ovládnutí Moravy bývá spojováno s obsazením Prahy vojsky Boleslava Chrabrého r. 1003 nebo snad o něco dříve, jak vyplývá z formulací Kosmy (*Wihoda 2010*, 107-109; *Žemlička 2000*). Přestože Morava v tomto sporu vystupovala jako aktivní spojenec Poláků, nakonec byla znovu připojena k přemyslovským Čechám.

¹¹ Z archeologie máme nevelké doklady přítomnosti maďarských družin, ale rozhodně se nezdá, že by Morava patřila Maďarům. V minulosti jim byly připisovány rombické šipky. Jde však spíše o běžný tvar, který s maďarským etnikem spojovat nelze (např. *Kouřil 2003*, pozn. 10).

¹² Oproti centrům na jižní Moravě nejsou v Olomouci pozorovatelné situace, které by bylo možné spojovat se zánikem Velké Moravy. Odkryvy na Předhradí a Dómském návrší ukázaly vývoj místa po celé 10. století. Pro jeho druhou polovinu se množí doklady pro dálkový obchod na trhu zjištěném mezi Pekařskou a Ztracenou ulicí. Pod požárovou vrstvou, kterou lze spojit s polskou invazí, se nacházely denáry z doby před r. 999 (*Bláha 2006*, 100). Také doložený způsob stavby valu při opětovném opevňování ve 2. polovině 10. století je na Moravě ojedinělý a připomíná valy na přemyslovských hradištích (Vyšehradě, Budči) (*Dohnal 1998*, 4).

¹³ Další archeologické nálezy mohou ukazovat na přemyslovský zásah na jižní Moravě. Přemyslovské mince byla nalezena také ve Velaticích u Brna a další půlpenáry Boleslava II. pocházejí ze Starých Zámků u Lišně (*Polanský – Sláma 2008*, 112).

K definitivnímu připojení Moravy k Čechám došlo za vlády Oldřicha (1012-1034) (*Žemlička 1997*, 42-51).¹⁴ Moravu svěřil svému synovi Břetislavovi I., který si zřejmě za své sídlo vybral Olomouc a zde také nechal razit první moravské denáry, obrazem i váhou odkazující na starší moravské tradice (např. *Měřínský 1999a*).

II.3.3 Závěr

Písemné prameny ze své povahy vypovídají o kontaktech nejvyšších vrstev české a moravské společnosti. O setkávání neprivilegovaných obyvatel z obou stran Českomoravské vrchoviny se z pramenů nedozvídáme. Hybatelem popisovaných událostí byla existující politická elita, v průběhu 9. a 10. století měnící svoji podobu. Původní formy vládnutí byly během této doby narušovány a proměňoval se i rozsah ovládaného území ve prospěch jednoho či druhého útvaru, moravského či českého.

V pohledu současné historiografie, významně formované závěry D. Třeštíka, se Velká Morava stala vzorem pro Čechy, a český stát se v konečném důsledku dostal do pozice dědice Velké Moravy (*Třeštík 1997*, 263-296). Za zásadní rozdíl, který byl ve svém důsledku fatální, je pokládán způsob ovládnutí celého území. Zatímco Přemyslovci dokázali ovládnout ostatní česká knížectví a získat majetky původních vládců, Mojžírovcům se to nepodařilo. Struktury předešlého období sice zapojili do své dobyvačné politiky založené na získávání kořisti, ale v okamžiku zastavení výbojů došlo ke krizi, která s dalšími faktory vedla k jejímu rozpadu.

V kontextu celé práce je podstatné věnovat pozornost historickým zmínkám už od poloviny 9. století. Tehdy jsme zpraveni o řezenském křtu 14 z českých knížat a o prvním možném náznaku kulturní hegemonie Moravy. Ta totiž přijala křest o 14 let dříve, ale také se rychleji začala měnit v křesťanskou společnost. Proto byla jakákoliv spojitost s ním odmítnuta a interpretace se stočila do roviny politických obstrukcí (*Třeštík 1997*, 74-96).

Historické pozadí práce tvoří vzájemné závislosti jednoho území na druhém, známé z písemných pramenů. K první z nich náleží ovládnutí Čech moravským Svatoplukem. Čechy tedy patřily k Moravě nejpozději od roku 890, nebo snad i o několik let dříve, až do roku 894 – 895 (*Třeštík 1997*, 312n). Situace se proměnila v průběhu 10. století, po zániku Velké Moravy. Přemyslovci ovládli moravské území blíže neurčeného rozsahu. Dokládá to účast moravského i pražského biskupa na synodě v Mohuči (např.

¹⁴ K datování definitivního připojení Moravy k Čechám viz poznámka 1.

Sláma 1991). Snad toto území zahrnovalo Olomoucko, neboť jak nás o tom zpravuje I. I. Jakub, Boleslavova říše sahala až na Krakovsko. O Moravě je tedy třeba mluvit i místně. Jiný politický vývoj nejspíše mělo Olomoucko a jižní Morava. Na konci 10. století Přemyslovci Moravu nakrátko ztratili, po porážení polských sil ji ale v první třetině 11. století připojili definitivně.

II.4 Předpoklady spojení Čech s Moravou

O existenci dálkových cest a zemských stezek¹⁵ mezi Čechami a Moravou nelze pro raný středověk pochybovat. Propojení sousedních území prozrazují importy artefaktů, podobný kulturní vývoj i ojedinělé zmínky v písemných pramenech. Četné doklady nakonec přinášejí i následující kapitoly této práce. Soudě dle importů a kulturního vlivu obecně, dominovaly v 9. století dálkové komunikace vedoucí přes naše území od západu k jihovýchodu. Zejména propojení pražské kotliny s jádrem Velké Moravy v Pomoraví postupně nabývalo na významu. Bude-li ale posuzováno území Moravy samostatně, vystoupí do popředí spíše než spojení s Čechami severojižní obchodní trasa v ose tzv. jantarové stezky. Přitom napojení na západovýchodní obchodní magistrálu a ochromení obchodu na ní ke konci 9. století mohlo mít pro Velkou Moravu spolu s dalšími faktory fatální následky, které se ale v Čechách nemusely negativně projevit (*Charvát 1998; Měřínský 2011, 130*).

Tato svou povahou úvodní kapitola si neklade za cíl hlubší studium průběhu středověkých komunikací mezi Čechami a Moravou. Pro účely této práce postačuje, bude-li věnována pozornost základním směrům dálkových tras. Za významné pro další práci lze proto pokládat především zjištění, kterým prostorem do Čech artefakty vstupovaly, případně kudy se šířily hlouběji do české kotliny. Předmětem zájmu bude i situace na území, které Čechy a Moravu oddělovalo, na Českomoravské vrchovině.

Možnosti rekonstrukce raně středověké komunikační sítě se podstatně liší od těch, které lze využít pro období, kdy si „světští i církevní feudálové stavěli své majetky při cestách nadregionálního významu“ (*Meduna 1993, 108*). Pro dřívější období disponujeme daleko menší šíří využitelných pramenů. Za předpokladu dlouhodobě stabilní sítě středověkých komunikací se sice nabízí možnost využít vedle archeologie také historických pramenů kompetentních spíše pro mladší dobu, ale za cenu velkého dílu kritičnosti se sestupem po časové ose (*Profantová 1998*).¹⁶ Nadto písemné prameny většinou poskytnou informaci jen o základním směru trasy a neumožňují detailnější

¹⁵ Kapitola se zabývá pouze tzv. komunikacemi vyššího řádu (*Kuna a kol. 2004, 274-275*).

¹⁶ Opačným směrem se vydává *R. Květ* (např. 1996), který některé stezky rekonstruuje zpětně po časové ose až do pravěku na základě metody tzv. predispozice cest.

závěry.¹⁷ Proto mají při zkoumání raně středověkých cest své pevné místo archeologické prameny, relikty cest a importy luxusního zboží. Pokus sledovat průběh tras na základě nálezů mincí se neosvědčil (k nálezům mincí v okolí Trstenické stezky *Petrtyl 1966*).

Komplikovanou situaci kolem rekonstrukce cest ilustrují také zřejmě oprávněné výtky k nejednoznačné spojitosti s průběhem dálkových tras, jež se snášejí na klasické práce z pera *I. Vávry* (např. 1969; 1971; srov. např. *Cendelin 2001; Severin 2001*)

Vávrovy práce vyčerpávajícím způsobem kombinují všechny dostupné prameny, toponomastiku, doložené osídlení i jednotlivé archeologické nálezy. Nověji *D. Cendelinem* (2001) představená metoda identifikace optimálního dopravního prostoru ale také nepředstavuje bezvýhradně přijímanou metodiku (srov. např. *Severin 2001*). Lze souhlasit, že stejně jako po celé období pravěku i v raném středověku měla v rozhodování člověka, kudy se bude krajinou pohybovat, velkou váhu geografická danost. První volbou byly takové terény, které nejvíce vyhovovaly osobám zainteresovaným v budování a provozu stezek (a to nutně nemuseli být jen sami cestující). Vedle toho potřeba spojení s oblastmi výrazněji oddělenými reliéfem mohla vést ke hledání optimálních řešení. V praxi to znamenalo najít kompromis mezi délkou trasy a ostatními nároky, které ale nelze bez dalších znalostí dopočítat.

Jako zásadní se jeví otázka, jestli můžeme znalost alespoň o základním směru pozdějších stezek přenést na raný středověk. V praxi je tak činěno. Rozhodnutí závisí na posouzení stabilnosti komunikační sítě. Musí být zároveň splněna podmínka návaznosti na starší koridor. Má se za to, že prostorem, který je ztotožňován s průběhem tzv. Trstenické stezky¹⁸, se do Čech dostávali už první Slované. Proto předpokládáme, že i pro raný

¹⁷ Příkladem mohou být pokusy přiřadit trasu vojskům Ludvíka II. Němce vracejícím se z Moravy „přes Čechy s velkými nesnázemi a velkou ztrátou na svém vojsku“ (MMFH I, 90) roku 846, které nakonec vedly ke dvěma dosti odlišným závěrům. Podle starší literatury (MMFH I, 90, pozn. 8) cesta vojska vedla z centra Velké Moravy v Dolnomoravském úvalu do Dolního Rakouska k řekám Pulkavě a Kamp a odtud do jižních a jihozápadních Čech. Nověji (*Měřinský 2002*, 195-196, 199, 222-223; *Měřinský – Zumpfe 1998*, 175-178) je navrhována trasa z centra Velké Moravy na Olomoucko a odtud do Polabí v ose Trstenické stezky do pražské kotliny a odtud na západ či severozápad na horní Mohan.

¹⁸ Název je novodobě vytvořený. Nevíme, jakým způsobem výstavba stezek probíhala, ani zda a jak byl provoz na raně středověkých cestách kontrolován, spíše si Trstenickou stezku (i jiné) musíme představovat jako průtah naznačeným koridorem. *K. Severin* (2001, 7) navrhuje název stezky z odborné literatury přímo vyloučit. Vzhledem ke srozumitelnosti textů se ale alespoň zatím zdá tento požadavek nerealizovatelný.

středověk šlo o významné komunikační území, propojující Moravu s Čechami a podobně je tomu i v případě tzv. stezky Haberské, která je také považována za velmi starý komunikační směr.

Vedle toho mohou pro raný středověk významné komunikační směry indikovat luxusní importy. Pro 8. a 9. století byly v tomto smyslu využity nálezy doby avarské (Profantová 1998; k avarským nálezům dále Profantová 1992; 2010). Struktura lokalit s pozdně avarskými bronzami ukazuje na význam využívání koridoru ve směru Trstenické stezky a naznačuje existenci „panonsko-středočeské komunikace“ (Profantová 1998, 82-83) s vyústěním na hradišti v Praze-Šárce. To by naznačovalo pokračování cesty spojující Moravu s Čechami od počátku až do pražské kotliny. Kontinuita významu propojení Čech a Moravy a současný růst vedoucí úlohy pražské oblasti jsou ale zřejmé zejména v mladších obdobích. Původní rekonstrukce podoby Trstenické stezky (Vávra 1971) vedená po jediné linii ji rozvažuje až od 10. století s předpokládaným začátkem na pražském tržišti. Proto je nutné zvažovat vyústění moravsko-české komunikace zvlášť pro 9. století. Zatím však s výjimkou nálezů pozdní doby avarské nebyly jiné využity.

II.4.1 Propojení Čech s Moravou tzv. Trstenickou stezkou

Za hlavní trasu spojující Čechy s Moravou v raném středověku je v literatuře jednoznačně považován průtah v ose tzv. Trstenické stezky (Vávra 1971; nověji Měřínský 2002, 326, 330-331, 1999b, 129; Měřínský – Zumpfe 1998, 177). Přestože původní metodický přístup I. Vávry (1971) je již antikvován, zůstává v platnosti představa o dálkovém průtahu naznačeným koridorem, v jehož rámci může současně fungovat několik paralelních cest (např. Cendelín 2001). Zřejmě pro takové uspořádání existovaly, vedle očekávatelné vazby na osídlení, zcela praktické důvody. Nesledujeme například stav cest, který nebyl nijak dobrý. Většinou se podobaly spíše polním cestám, které špatně odolávají vydatným deštům. Předmětem nevyřešených sporů tak není existence spojení, nýbrž podrobné trasování jednotlivých větví.

Konkrétní průběh trasy se lze na menším území pokoušet stanovit jen za pomoci terénního výzkumu. Závěry, jakých může být dosaženo, ukazuje příklad Zlaté stezky (např. Kubů – Zavřel 1998). Výsledky v tomto případě přinesl hlavně výzkum pohraničí, kde se nachází dochované relikty v hornatých terénech. Možnosti v zemědělsky využívaných oblastech, kterými spojení mezi Čechami a Moravou muselo procházet, bývají daleko

menší. I proto se navzdory pokusům zatím nedaří průběh větvi spolehlivě vymezit (např. *Cendelín – Bolina – Adam 2010; Severin 2012*).

Konstantní zůstává představa o základním směru dálkové trasy. Nepochybně spojovala Polabí s horním Pomoravím, přičemž se vyhýbala Českomoravské vrchovině. Za úsek česko-moravského pomezí, kudy stezka procházela, je na české straně považováno Litomyšlsko a Vysokomýtsko a na moravské straně mikroregion Malá Haná. Od doby vydání *Vávrovi (1971)* práce vznikla řada novějších studií, jejichž autoři už její průběh nerekonstruují v celé trase, nýbrž se zabývají jejími jednotlivými úseky. Oproti ostatním oblastem byla doposud věnována největší pozornost Litomyšlsku (*Charvát 1997*). To nepochybně tvořilo významný komunikační prostor, neboť právě tudy zřejmě vstupovalo moravské zboží do Čech.

O této oblasti se také několikrát zmiňují písemné prameny. Prostorem na české straně pomezí byl Hrutov, zmiňovaný Kosmou ale až k roku 1055. Kosmas uvádí i zemskou bránu, kterou *P. Charvát (1980a; 1980b)* klade do souvislosti s hradištěm v Benátkách u Litomyše a domnívá se, že tudy cesta mohla vést už před 10. stoletím. Takovou možnost nevylučují ani archeologické nálezy z prostoru hradiště. Ještě pozdější zpráva, doložená v zápisu Vincencia, kanovníka Pražského kostela, informuje o tom, že na Úsobrnsku, které historicky sousedilo s Hrutovskem (dnešním Litomyšlskem), ležela ve 12. století „celnice“¹⁹. Polohu místa z pramene neznáme, *G. Čechové (1978)* se však na základě rozboru zmíněné listiny podařilo ukotvit úřad do okolí Hradce nad Svitavou. Díky setrvalému zájmu se na Litomyšlsku a Vysokomýtsku daří povrchovými sběry rozšiřovat soubor známých nálezů (*Vích 2000*). Přesto jsou středohradištní nálezy spíše sporadické a není je možné zařadit do nadregionálních vazeb v rovině hmotné kultury. Zřetelně to odráží situaci, kdy pohraniční elementy jsou budovány až mnohem později poté, co začal pravidelný provoz na cestách.

Zatímco východočeskému Litomyšlsku (Vraclavsku) se dostalo zpracování již před delší dobou (*Charvát 1980a*), moravské části pomezí v oblasti Malé Hané vklínějící se mezi Českomoravskou a Drahanskou vrchovinu, Jevíčsku a Moravskotřebovsku, byla až donedávna věnována jen malá pozornost. Z nejnovějšího zhodnocení nálezů pocházejících především z povrchových sběrů a starších muzejních sbírek vyplývají pro toto území ojedinělé aktivity ze 6. – 7. století a jejich nárůst v 8. století, který dále pokračuje v 9. a 10. století (*Profantová – Vích 2008*). V té době nejspíše vzniklo hradiště Mařín, o němž se

¹⁹ Termín není přesný, je ale zde vykonávanému úřadu blízký.

uvažuje, že střežilo komunikaci z Moravy do Čech (Čížmář 2004). Do střední doby hradištní řadíme další strategickou lokalitu tohoto regionu ve Velkých Opatovicích, zatím však bez doloženého opevnění a nově středohradištní objekty pocházejí i ze (zřejmě až později vzniklého?) Nectavského hradiště. Do mladší doby hradištní pak klademe i hradiště ve Svitávce a v Knínicích. Další nárůst nálezů na moravské straně se dá do budoucna očekávat, stejně jako je tomu v současnosti na české straně. Přestože jsou zatím na česko-moravském pomezí nálezy ze střední doby hradištní nepříliš početné, lze už nyní v prostoru Malé Hané vysledovat častější nálezy zbraní a jezdecké výstroje (Profantová – Vích 2008, 160) a dá se očekávat, že jejich počet se bude do budoucna zvyšovat.

Cesta v tomto směru byla důležitým transitním koridorem. Nezdá se ale pravděpodobné, že by Trstenická stezka byla v obchodním smyslu jedinou skutečnou a veřejnou spojnici Čech a Moravy, jak se domnívalo starší bádání (Vávra 1971, srov. Cendelin 2001). Mnohem spíše existovalo více využívaných komunikací a některé spojující jen lokální centra. Nejpřímější spojení mezi osídleným Polabím a jihomoravskými úvaly vedlo přes Českomoravskou vrchovinu a nejspíše bylo také využíváno.

II.4.2 Propojení Čech s Moravou přes Českomoravskou vrchovinu

Osídlení české části Českomoravské vrchoviny zmapoval v sídelně-historické studii P. Hejhal (2012). O avizovaném raně středověkém osídlení se z ní však příliš nedozvíme, neboť materiál z tohoto období mezi nálezy takřka chybí. Počátky středověkého osídlení v oblasti nelze podle dosavadních znalostí datovat hlouběji než do 12. století, kdy začalo být v souvislosti s kolonizací území odlesňováno (Hejhal 2012, 103). Má se za to, že v centrální části Českomoravské vrchoviny se nacházel souvislý neobydlený hvozd, zasídlený až okolo poloviny 13. století v souvislosti s počátky tamního středověkého hornictví, zatímco do okrajových částí postupně už dříve zasahovaly sídelní aktivity. Otázka kolonizace Českomoravské vrchoviny nebyla dlouho řešena a lze očekávat, že s přibývajícimi výzkumy budou k dosavadním ojedinělým starým nálezům přibývat další.

Propojení Čech s Moravou vedoucí přes Českomoravskou vrchovinu ve směru Haberské stezky²⁰ je poprvé zachyceno v pramenech počátkem 12. století²¹. První pokus o

²⁰ K rekonstrukci jejího průběhu se vztahují ve stejné míře tvrzení, která platí o stezce Trstenické.

rekonstrukci jejího vedení terénem pochází stejně jako v předešlém případě z pera *I. Vávry* (1969), a tak se i v tomto případě setkáváme s obdobnou kritikou pracovního postupu (*Cendelín 2001*).

Při novějším hledání jejího průběhu se ukazuje, že snaha hledat její raně středověký průběh je prací s nejistým výsledkem, neboť ani na její trasování v pozdějších dobách nepanují jasné názory. Varováním může být i vedení Haberské stezky na Jihlavsku před a v průběhu 13. století podle *Z. Měřinského* (1988).

Přesto se má za to, že i pro raný středověk můžeme počítat s přímým spojením Polabí s jižní Moravou průtahem přes Českomoravskou vrchovinu, neboť se jedná o velmi starý komunikační směr využívaný od pravěku (*Měřinský-Zumpfe 1998*). Dnes už se o tom pochybuje, ale dříve byla Haberská stezka považována za pouhou neveřejnou vojenskou cestu (*Vávra 1971*), byť názor na její menší význam přetrval dodnes.

Soudí se, že již od předhistorické doby fungoval taktéž směr tzv. Libické stezky jako odbočky od Haberské cesty směrem na Brno. Tah procházející Českomoravskou vrchovinou tak mohl být také využíván pro spojení středních Čech s Brněnskem, navzdory vžité představě o spojení s touto částí Moravy prostřednictvím Trstenické stezky.

II.4.3 Cesty vedoucí do jižních Čech

Pro raný středověk se ještě uvažuje o cestě vedoucí z Moravy do jižních Čech (*Profantová 1998*, 83, 1991, 49 s lit.), jak by o tom měly svědčit nálezy kování tzv. blatnicko-mikulčického stylu z Němetic a Libětic. Cesta by vedla přes Jindřichohradecko nebo jižněji Pokampím. *M. Richter* (1961) jmenuje Lovětínskou cestu, o níž předpokládá, že spojovala okolí Rajhradu s jihočeským Chýnovskem a vycházela z okolí dnešní Třebíče. Přestože propojení v tomto směru nelze vyloučit, přesvědčivější doklady dosud chybí a také jižní a západní Čechy prokazatelně navazovaly kulturní vazby především s Podunajím.

²¹ V Kosmově kronice se nachází zmínka o cestě z Malína do místa nazvaného Gabr (k Haberské stezce *Cendelín 2001*)

II.4.4 Závěr

Hlavní propojení Čech a Moravy vedlo koridory vedoucími v ose Trstenické a Haberské stezky (*Vávra 1971; 1969*). Obě jsou pokládány za velmi staré komunikační směry. Pro Čechy v 9. století bylo důležité zejména spojení s Pomoravím, kde se nacházelo jádro Velké Moravy. Přímé spojení procházelo přes Českomoravskou vrchovinu. Vzhledem k přisuzovanému velkému významu trase vedoucí v ose Trstenické stezky však musíme počítat i s cestou vedoucí na Brněnsko jejím prostřednictvím.

Dalším krokem lze dospět k poměrně jasnému vyjádření, kudy do Čech artefakty vstupovaly. Spojnice vedená nížinným terénem tak, aby se vyhnula zvedající se Českomoravské vrchovině na jedné straně a horám dnešního pohraničí na opačné straně, mohla probíhat v jediné možné ose. Musela být vedena v linii od Horního Pomoraví do východních (Vysokomýtsko, Litomyšlsko) a středních Čech. Při takto zvolené trase nejschůdnějším terénem se jako první oblasti na české straně otevírají především východní a střední Čechy, zatímco západní a jižní Čechy zůstávají stranou. Podobnou situaci lze pozorovat i v případě volby cesty do Čech překonáním Českomoravské vrchoviny. Tradičně se předpokládá její vyústění na Čáslavsku (*Vávra 1969*). Obě varianty, z nichž nad existencí té druhé se vznášejí poněkud větší otazníky, vedou k podobnému výsledku. Zboží z Moravy do Čech vstupuje přes východní Čechy a také nejsnazší cesta na Moravu vede přes stejné území. To zcela odpovídá dosavadním poznatkům o rozšíření nálezů moravské provenience na české straně Českomoravské vrchoviny. Do popředí vystupuje především úloha Kouřimska a podle přibývajících výzkumů z poslední doby také Kolínska.

V případě výrazné a především brzké přítomnosti nálezů velkomoravského charakteru na starokouřimském hradišti, ležícím však stranou předpokládaného centra dějinných procesů ve středních Čechách, by snad mohlo být argumentováno právě jeho zvláštní polohou při vyústění cest pokračujících dále do středu české kotliny. Podle stejného principu by mohla řada dalších lokalit souviset s vedením dálkové komunikace.

Litomyšlsko bylo zajisté prostorem, kterým do Čech artefakty vstupovaly. Pokusy o určení dalšího směru artefaktů a jejich rozšíření do české kotliny byly zatím sledovány jen na základě struktury lokalit s nálezy pozdní doby avarské. Ty naznačily existenci panonsko-středočeské komunikace (*Profantová 1998*). Takový závěr se nijak nevymyká představě o starobylosti směru Trstenické stezky a jen potvrzuje význam dálkových komunikací, které přes naše území vedly od západu k jihovýchodu.

Podobně uspořádané vyústění komunikací však rozhodně nepozorujeme na Moravě. Cesty nebyly vedeny do jednoho směru, nýbrž pojímaly jak sever Moravy, tak i její jižní části. Kontinuitě odpovídá pozdější vývoj v době, kdy převzaly vedoucí úlohu nad Moravou Čechy. V době, kdy Přemyslovci ovládli sever Moravy, patřila cesta vedoucí na Olomoucko už ke stálým komunikačním směrům mezi oběma zeměmi. Když pak roku 1019 ovládli Moravu definitivně, zvolili si místy údělných hradů Olomouc, Brno a Znojmo, které jsou také spojovány s výchozími body komunikací směřujících do Čech.

III. Archeologické nálezy ve službách kontaktního studia

III.1 Nálezy doby avarské. Výklenkové hroby

III.1.1 Nálezy doby avarské v pohledu současného studia

Francké prameny se začínají o území na východě zajímat prakticky až od roku 805. Pro 9. století také poprvé prameny zachycují konání českých a moravských elit. Mezi archeologickým materiálem poskytují nálezy doby avarské pohled na rodící se elitu ještě před 9. stoletím. Ukazují, že její sebeidentifikace a utváření probíhala v Čechách i na Moravě nejen pod karolinským, ale i avarským vzorem. Ještě v 7. století by měly být početně avarské i merovejské nálezy vyrovnané (*Profantová 1997b*, 105-107), ale v 8. století už převažují avarské předměty, což platí ve stejné míře pro Moravu i pro Čechy. Dnes už přibývají nálezy ženských okras okruhu doby avarské, přesto se jejich počet zdá být menší než ozdob spojovaných s muži. Opasek zřejmě sloužil jako odznak vysoké společenské vrstvy a byl nošen jako honosný šperk určený mužům – bojovníkům. Z poslední publikace těchto předmětů (*Profantová 2010*) vyplynula závažná nová zjištění pro srovnání jejich výskytu v Čechách a na Moravě, o němž se původně (*Profantová 1992*) soudilo, že jde o obdobný vývoj, avšak s menší intenzitou v rámci Čech. Učiněné závěry také vedou k přehodnocení kvality kontaktů mezi avarským kaganátem a Čechami.

Doklady napojení Čech a Moravy na prostředí avarského kaganátu jsou spatřovány v presenci nálezů typických pro toto prostředí, litých bronzových kování, částí pásových garnitur a součástí koňského postroje. Soudí se, že ve svém původním prostředí měly soupravy pásových kování význam ve stratifikaci společnosti (*Zábojník 1995*). Přestože tyto nálezy severně od hranice kaganátu byly také nejspíše majetkem vydělující se elity (*Profantová 1992*), nacházíme jen solitérní kusy z celých souprav, jejichž kompletní podobu známe z kostrových hrobů na území kaganátu.

Interpretaci komplikují okolnosti většiny nálezů, které pocházejí v drtivé většině z průzkumu (většinou hradištního) terénu detektorem kovů, a tedy bez archeologického kontextu. Stopy opotřebování a poškození dále snižují možnosti přesného datování. V Čechách se nacházejí zástupci celé avarské produkce od 7. do konce 8. století. Typická jsou různě provedená nákončí, především litá, ale i plechová, prolamovaná, šupinovitá. Jejich výskyt po obou stranách Českomoravské vrchoviny je znám už delší dobu. Základními pracemi k nim jsou studie *N. Profantové* (zejm. 1992; nejnověji 2010).

Původní studie přinesla obraz nálezů doby avarské pocházejících hlavně z hradišť, které se ale neobjevují v hrobech, s převládajícími součástmi mužského kroje a téměř úplnou absencí ženských šperků. Mezi nálezy byly pozorovány i originální kusy, proto byla zvažována jejich výroba na Moravě. Pro Čechy se bylo možné vyjádřit o koncentraci nálezů ve středních a severozápadních Čechách. Celkově se jevil vývoj po obou stranách Českomoravské vrchoviny jako paralelní, jen při menším početním zastoupením v Čechách.

Více než zdvojnásobení počtu nálezů v Čechách od roku 1992 umožnilo doplnění a korekci závěrů původní studie (*Profantová 2010*). Přibýly nálezy z celé doby avarské. Mezi nálezy časně a střední doby avarské jsou novým typem lité obloukové spony, pocházející ze dvou českých nalezišť (Kozojedy-Dřevíč, Liteň), ale objevují se i na Moravě (Určice, okr. Prostějov). Nejnověji jsou tyto obloukové spony interpretovány bez jakýchkoli etnických určení jako módní prvek časně doby avarské, který lze spojit s nově se formující sociální vrstvou a statusem ženy.²²

Podle stejného vyhodnocení pochází z Čech a Moravy 6. a 7. století také byzantské mince a kování, jednotlivě i z depotů. Zdá se tedy, že elita čerpala z byzantského prostředí, nebo spíše, že Avari zprostředkovávali byzantské impulsy nebo výrobky vzdálenějším regionům. Brzy po příchodu Slovanů se území Čech a Moravy nejspíš dostalo do kontaktu s avarským prostředím, a některé ozdoby oděvu tak mohli být vlastní Avarům i Slovanům. Není to však přesvědčivě dokázáno a nezdá se ani, že by se to s přibývajícimi nálezy mohlo změnit. Doklady kontaktů s karpatskou kotlinou v 7. století však pomalu přibývají a spíše už v této době musíme počítat s existencí slovanské elity.

Ukázalo se také, že výrazně přibývají naleziště pozdní doby avarské. Z Čech jich známe nejméně 37, z celého našeho území 93 až 95. Nálezy z pozdně avarské doby II jsou na 15 lokalitách v Čechách, především na Tismicích a na 14 lokalitách na Moravě. Nejčastějším ornamentem je kování s gryfem a ozdoby koňského postroje, o kterých ale často nelze rozhodnout, jestli byli vyrobeny v 1. nebo 2. polovině 8. století. Nově se objevují také ženské šperky, zejména náušnice a prsteny. Lité lunulovité náušnice s přívěskem ve tvaru hvězdy pochází z Tismic, Kouřimi-sv. Jiří a z Mikulčic.

²² Na Moravě bývaly spojovány s Germány nebo spíše s příchozími Slovy. Početnější nálezy z rumunských hrobů a analogie nálezu z Litně na žárovém pohřebišti v Sarata Monteoru mohou ukazovat na doklad dálkových kontaktů (*Profantová 2010*, 206).

Také nálezy pozdní doby avarské III a IV jsou v Čechách i na Moravě početně vyrovnané, přičemž jejich celkový počet se od roku 1992 zdvojnásobil. Jejich nejvyšší koncentraci si udržely Mikulčice (nálezy kování koňských postrojů, pásová kování, jezdecká výstroj - třmeny, ženské ozdoby). Časté jsou ozdoby koňského postroje, nejvíce zastoupené na Tismicích a Kalu, ale pocházejí i z dalších českých lokalit (Rubín, Kal, Tismice, Budeč, Počlapy a nepublikované nálezy z Choceňska a Kolínska; *Profantová 2010*, 224-225).

I když se ženský šperk avarského typu na Moravě s výjimkou Mikulčic neobjevuje, zřejmě jej na Moravě nosili. Doložit to může depot z Břeclavi-Poštorné (*Košnar 1994*), a naznačuje to také jejich změněná podoba na pohřebištích 9. století (ve Staré Měště-Na Valách nebo Sadech u Uherského Hradiště).

Z nové publikace (*Profantová 2010*) uvedených nálezů se tak jasně ukazuje vysoký nárůst nálezů z Čech, které se nově objevují i mimo opevněná centra (Kšely, Ždánice u Kouřimi, Probulov, Bošín u Chocně, Strachotice, Újezd u Brna). Největší kolekce českých nálezů pochází z Tismic (přes 40 kusů). Mezi centra té doby proto lze zařadit Dolánky-Rubín, Prahu-Šárku, Tismice a Kal.

Zatímco dříve byly Čechy řazeny do širší periferie avarského kaganátu a zdůrazňovány rozdíly mezi Čechami a Moravou (*Profantová 1992*, 654-656), nyní se zdá, že difference nebyla tak velká. Nejnovější nálezy pochází i z jižních a západních Čech, odkud předtím nebyly známy (Skočice, Probulov, Milevsko, Bukovec). Novinkou je rostoucí počet nálezů ženských ozdob z 8. století (Břeclav-Poštorná, Roztoky u Prahy, předhradí Libice). Ženské ozdoby (perly, náramky) tudíž pronikaly do Čech a na Moravu dříve, než se soudilo. Na Moravě se také změnil stav poznání, ale méně zřetelně. Významná byla publikace depotu z Břeclavi-Poštorné (*Košnar 1994*). Po novém vyhodnocení nálezů doby avarské (*Profantová 2010*) se ukazuje, že v jejich rozšíření v Čechách a na Moravě nebyl principiální rozdíl a vliv na české území silnější, než původně předpokládala odborná veřejnost. Silnější vazby s avarským kaganátem oproti ostatním moravským a českým oblastem měla jižní Morava, jak již před časem ukázaly hrobové nálezy s kompletními opaskovými garniturami v Dolních Dunajovicích (*Klanica 1972*) a situace v Mikulčicích.²³ *N. Profantová (1992)* považovala Čechy za širší periferii

²³ Nachází se tam velká kolekce kovových předmětů. Interpretace mívá buď ke skladu suroviny určené k dalšímu překovávání (*Zábojník 2005*), nebo k mikulčické dílně, neboť by se tu měly vyskytovat i typy šperků neznámé z Karpatské kotliny (*Profantová 2010*, 230).

avarského kaganátu. Na základě nových nálezů datovaných na konec 8. století je nyní řadí k jeho mocenské sféře (*Profantová 2010*).

III.1.2 Výklenkové hroby

Do souvislosti s avarským prostředím bývá dáván původ zvyku ukládat mrtvé do výklenkových hrobů, neboť zde je jejich nejvyšší početní zastoupení. Hroby v této úpravě se vyskytují i na jižní Moravě. V Čechách naopak nejsou vůbec, přestože je také musíme přičíst k území, které bylo s kaganátem v kontaktu. K tomu je třeba hledat vysvětlení, neboť bylo shledáno, že v celkovém rozšíření nálezů doby avarské po Čechách a Moravě není principiální rozdíl. Mohlo by se zdát, že vysvětlení již bylo dáno spojením výklenkových hrobů s jiným prostředím, než avarským (*Staššíková-Štukovská 2005; 309; 2001, 380*). Avšak přibývající zejména maďarské nálezy naznačují, že je třeba tuto otázku znovu otevřít (*Fusek 2006; Szöke 2004*).

Na Moravě byly výklenkové hroby poprvé pozorovány na mohylovém pohřebišti ve Strážovicích, kde se podařilo odkrýt celkem 4 hroby v této úpravě. Dodnes jich z jihomoravské oblasti známe několik desítek: Blučina (1), Boleradice (5), Rousínov (1; všechny *Dostál 1966, 22*), Nechvalín I (4) a II (1), Prušánky I (19) a II (11; *Klanica 2006*), Horní Kotvice (3; *Marešová 1983, 5*), Velké Bílovice (9; *Měřinský 1985*).

Nálezy z území jejich největšího rozšíření se poprvé systematicky zabývala *D. Staššíková-Štukovská (2001; 1996; 1993)*. Rozlišila mezi nimi hroby podmolového typu (s výklenkem v podélné straně) a hroby tunelového typu s výklenkem v podélné a současně i kratší straně. Zabývala se i důvody pro konstrukci výklenku v hrobové jámě. Z etnografických paralel vyplývá, že zvyk zřejmě souvisel s nepoužíváním rakví a přáním pozůstalých chránit tělo mrtvého před přímým kontaktem se zásypem (*Staššíková-Štukovská 1993, 40*). V případě obou typů úprav zjistila jejich koncentraci v severozápadní části Slovenska, a také východně od řeky Tisy. Zvyk ve svých pracích označuje jako původní (jiho)slovanský (*Staššíková-Štukovská 2005; 309*) nebo také poukazuje na možnou souvislost s pohřbíváním doby římské a stěhování národů v Panonii (*Staššíková-Štukovská 2001, 380*). Pro genetickou spojitost s avarskými zvyky nenachází větší opory. Zpochybňuje ji i v případě výklenkového hrobu s koněm na pohřebišti v Borovcích, byť jsou takové hroby jinak zpravidla považovány za - v etnospecifickém smyslu - avarské (*tamtéž, 378-379*).

V poslední době se s přibývajícími nálezy rozšiřuje oblast výskytu výklenkových hrobů zejména maďarským směrem (*Fusek 2006*, 42; srov. rozšíření výklenkových hrobů ze Slovenska známé *D. Staššíkové-Štukovské 2001*, obr. 8), a je tedy zjišťováno, že se objevují i v centrální části kaganátu. Tím se znovu otevírá otázka avarské úlohy při zprostředkování tohoto zvyku (ke spojitosti moravských výklenkových hrobů se štolovými hroby avarské oblasti již *Eisner 1955a*; *Chropovský 1970*, 40; *Poulik 1948*, 76).

Ze srovnání moravských a slovenských nálezů vyplývá jejich významně menší koncentrace na Moravě. Na jednom pohřebišti se jich vyskytuje vždy jen několik, s výjimkou Prušánek zpravidla do deseti hrobů tohoto typu. Není však vyloučeno, že se jedná o stav výzkumu. Například na pohřebišti v Dolních Věstonicích-Na Pískách je registrováno celkem 103 prázdných hrobů, z nichž by teoreticky alespoň v některých případech mohlo jít o nerozpoznané výklenkové hroby (*Ungerman 2012*). Signifikantně vyšší zastoupení na Slovensku může ilustrovat situace na lokalitě v Borovcích, odkud pochází přes 70 hrobů s výklenky.

Na Moravě mezi nálezy vyniká pohřebiště v Prušánkách. *Z. Klanica (2006, 26-29)* se ve výkladu původu výklenkových hrobů přiklání k závěrům *D. Staššíkové-Štukovské*, a i když klade moravské hroby s výklenky spíše do staršího horizontu kostrových hrobů, poukazuje na jejich datování na Slovensku ještě do 10. století. Na nechvalínských i prušáneckých pohřebištích ve výbavě výklenkových hrobů dominují náušnice, převážně jednoduché drátkové, které ale neumožňují přesnější chronologické zařazení. V rámci publikace pohřebiště se *Z. Klanica (2006, 28, obr. 13)* vyjadřuje i k dalším výklenkovým hrobům z moravských pohřebišť a přináší jejich moravský soupis včetně procentuálního zastoupení. Vybavení výklenkových hrobů bývá značně různorodé, a tak zatím není možné jejich studiem přispět ke zpřesnění intervalu, ve kterém byly mrtví do těchto hrobů ukládány. Vyskytují se v nich šperky, náušnice zdobené filigránem a granulací, i zbraně, meč, ostruhy. *D. Staššíková-Štukovská (1993, 40)* považuje výklenkové hroby za relativně starší a uvádí, že přetrvávají do 10. století, přičemž se nejspíše jedná o původní slovanský zvyk, zatímco *G. Fusek (2006, 44)* datuje výklenkové hroby do 2. poloviny 8. století až 1. poloviny 9. století a naznačuje spojitost s avarským prostředím.

Přesnější datování moravských výklenkových hrobů zatím není možné. Zdá se však, že alespoň některé náleží do staršího horizontu kostrového pohřbívání, třebaže *Z. Měřínský (1985)* datuje dva z devíti výklenkových hrobů ve Velkých Bílovicích do 2. poloviny 9. století. Na Moravě nastupuje kostrové pohřbívání později než v avarském kaganátu, vymezeném oblastí kostrových pohřebišť s litými garniturami, a ještě později,

okolo poloviny 9. století se začíná kostrově pohřbívat v Čechách (*Štefan 2007*). V té době už se společnost v Čechách mohla orientovat jiným směrem. Také celkové početní zastoupení tohoto typu hrobů na Moravě není velké. Navíc se zdá, že o Moravě je v této době potřeba mluvit i místně. Výklenkové hroby se koncentrují na jižní Moravě, v oblasti nejvíce spjaté s kaganátem kulturně, i geograficky. Ve výrazně větším zastoupení se objevují na Slovensku v prostoru, který náležel avarskému kaganátu a nové nálezy se objevují už i v jeho jádře (*Fusek 2006*). Právě z důvodu absence výklenkových hrobů na území kde se rozkládalo jádro kaganátu, byla možnost avarského vlivu na jejich genezi spíše odmítána (např. *Staššíková-Štukovská 1993, 40; 2001, 378*). S přibývajícimi nálezy a zpřesňováním datování se tak může jasněji jevit jejich původ. Podíl původního (jiho)slovanského prostředí a souvislost s pohřbíváním doby římské a stěhování národů však nelze vyloučit a k počátkům ukládání zemřelých do výklenkových hrobů mohla také přispět. Určení původu zvyku bývá obtížně řešitelnou otázkou a je možné, že se na něm podílelo více faktorů současně. Nejasný původ zvyku však nebrání úvahám o jeho dalším rozšíření. Rozšíření na Moravu nejspíše opravdu bylo způsobeno avarským vlivem – vzhledem k oblasti, kde se vyskytují a rozdílné intenzitě projevu. Jak se zatím z početního zastoupení zdá, šlo na Moravě o málo výrazný fenomén spojený s venkovským prostředím. Už proto se tento zvyk – v rámci zprostředkování nových pohřebních zvyklostí do Čech prostřednictvím Moravy – nemusel přes Českomoravskou vrchovinu vůbec rozšířit.

III.1.3 Závěr

Na základě zvyšujícího se počtu archeologických nálezů se můžeme přesněji vyjádřit ke vztahu vznikajících elit k avarské říši. Česká i moravská nobilita v 8. století nosila kování avarského rázu (i když je třeba používala v jiné kombinaci a množství) jako odznak příslušnosti k vyššímu společenskému statusu. Tomu, že opasek mohl sloužit jako odznak určité vrstvy a byl používán v roli honosného šperku určeného elitě, mužům – bojovníkům, nasvědčuje jejich častý výskyt na hradištích a někdy spojený s ostruhami s háčky, které patřily do výbavy jezdce. Česká i moravská elita tak zřejmě považovala tyto předměty za módní a napodobovala avarský кроj.

Z posledního vyhodnocení těchto předmětů (*Profantová 2010*) vyplývá ze počet předmětů známých z Čech výrazně vzrostl a vyrovná se moravským nálezům, které ale také postupně přibývají. Oproti původnímu stavu (*Profantová 1992*) se zdá, že mezi Čechami a Moravou nebyl principiální rozdíl. Nálezy z pozdní doby avarské z České

republiky se takřka zdvojnásobily (*Profantová 2010*, Tab. 3) a početně vzrostla kolekce nálezů na některých lokalitách. Do popředí ještě více vystoupily Tismice s více než 40 kusy. Dlouhou dobu byly známy nálezy doby avarské pocházející hlavně z hradišť, z poslední doby však přibývají i nálezy odjinud. Zůstává v platnosti, že se neobjevují v hrobech a převládají součásti mužského kroje, i když se už začínají objevovat i ženské šperky.

Zejména v Čechách musíme počítat s větším zásahem, než se soudilo; trvalý vliv avarské moci však vidíme jako nepravděpodobný. Nevíme, jakým způsobem se sem předměty dostávaly, a také se zatím není možné vyjádřit k míře zprostředkování nálezů doby avarské do Čech přes Moravu.

S poněkud větším zásahem kaganátu musí být počítáno pro oblast jižní Moravy, kde se setkáváme s některými výraznějšími projevy avarské moci. Objevily se tam i výklenkové hroby, někdy vykládané jako původní avarský zvyk. I když takové přesvědčení nemusí být správné, jejich geografický rozptyl, řádově menší zastoupení na Moravě oproti území kaganátu svědčí pro to, že na Moravu zvyk z kaganátu opravdu přechází. Souvisí s těsnější orientací jižní Moravy tímto směrem, neboť ta patřila ke kontaktní zóně (*Kouřil 2006*). Zvyk se do Čech nerozšířil, protože tam kostrové pohřbívání nastupuje později, a také proto, že na Moravě se jedná spíše o marginální jev související více s jihomoravským vývojem.

Pokud by písemné prameny měly přinést shodu s archeologií, musely by zachytit vztahy takové povahy, které by vypověděly o stejné povaze vlivu kaganátu na Čechy i na Moravu, a v jejím případě ještě poněkud větší vliv na jižní část. Takový obraz ale prameny nenabízí. O Avarech v 8. století z pramenů nevíme téměř nic a ani o přilehlých slovanských územích. Výklad podepřený zprávou Fredegarovy kroniky o Avarské nadvládě nad Slovany (měli se společně účastnit výprav, platili tribut, Avaři dokonce měli trávit u Slovanů zimu) se vztahuje k počátku 7. století (*Beranová 200*, 41), a nemůže tak vypovídat o době o téměř dvě století později. *D. Třeštík (1997, 264)* považuje Moravu za oproti Čechám těsněji svázanou s Podunajím, kde byla hegemonem avarská říše. Vývoj měl gradovat na přelomu 8. a 9. století, kdy vzniklé mocenské vakuum dalo vzniknout nové samostatné moravské moci. Po pádu kaganátu měli Slované útočit na Avary, kteří se kvůli tomu museli obrátit pro pomoc a žádat o přidělení nového sídla. O kvalitě kontaktů mezi oběma oblastmi se z pramenů více nedozvíme.

III.2 K úloze železa v raném středověku. Depoty želez a nálezy sekerovitých hřiven

Depoty železných předmětů najdeme na Moravě i v Čechách. Markantním rozdílem je téměř úplná absence sekerovitých hřiven v Čechách, přitom z Moravy jich je dodnes shromážděn počet přesahující 700 kusů (*Bialeková 1990*) a jsou známy i depoty složené výhradně z nich (systematickým výzkumem odkryté Mikulčice IV, Staré Zámky II a náhodně objevené Staré město II a III, *Bartošková 1986*, 10-64).

V interpretační rovině je nutno řešit více rovin problému. Výklad fenoménu může mířit více nebo méně do ekonomické sféry, neboť zřejmě nešlo o ukládání bezcenných předmětů. Samotné deponování pokladů má mnohem širší kořeny a neexistuje pro něj obecně přijímané výkladové schéma. Přestože se ukládáním depotů zabývala celá řada autorů, zpravidla jsou výsledkem více či méně pravděpodobné hypotézy (výkladové možnosti fenoménu shrnul *F. Curta, 2011*). Důvody mohly být stejné jako v případě zakopávání mincí. O těch se soudí, že jde o majetek ukrytý před nebezpečím války či v důsledku dlouhotrvající vojenské či politické krize. Depoty nalezené na Moravě bývaly tradičně spojovány s útoky Maďarů a analogicky ty bulharské s útoky Pečeněhů, dnes už ale tento výklad neodpovídá chronologickému zařazení depotů. Další uvažovaná interpretace předpokládá, že jde o majetek více lidí, celých rodin nebo vesnických komunit (*Bartošková 1986*). Mohlo také jít o majetek obchodníka (viz *Beranová – Lutovský 2009*, 122-123; *Čilinská 1984*, 167). *B. Novotný (1973, 275-280)* pokládá deponování sekerovitých hřiven za doklad agrárního kultu na základě pozorované prostorové souvislosti s mlýnskými kameny. Méně pravděpodobná se zdá také varianta, podle které byl majitelem zakopaných pokladů kovář (*Bartošková 1986*, 109). Pokud se opravdu jedná o ceněný majetek, značnou část bohatství Moravy by tak drželi v rukou kováři a není jasné, jak by se k takovému kapitálu dostali. Jistě to proto nemohl být majetek v jejich vlastnictví.

Pro raný středověk známe fenomén ukládání železných předmětů z několika částí Evropy. Místně se vyskytují patrné rozdíly ve složení depotů a lze se tedy domnívat, že nejsou důsledkem podobného jednání a podobných socio-ekonomických podmínek. Obdobnou hypotézu lze vyslovit i pro Čechy a Moravu.

Dodnes nebylo přesvědčivě zodpovězeno, jakou úlohu hrály sekerovité hřivny ve společnosti a proč byly ukládány do země. V otázce jejich praktického využití se nejčastěji

uvažuje o funkci předmincovního platidla na Velké Moravě (např. *Bialeková 1990*). Ztotožnění těchto předmětů s všeobecným ekvivalentem je podnětnou variantou, ovšem přijetí tohoto výkladu jako jediného pro všechny nálezové situace se zdá silně zjednodušující. Navíc pokud porovnáme celou středoevropskou oblast výskytu sekerovitých hřiven, zjistíme, že největší koncentrace se objevují mimo předpokládané jádro velkomoravské říše na jižní Moravě (srov. přes 4000 hřiven v Krakově – *Zaitz 1988*; množství depotů z Pobedimi – *Bialeková 1990*).

Také polské nálezy jsou shledávány jako předmincovní platidlo, měly se jimi platit daně odváděné na hradiště. V Malopolsku se objevují na velkém území od Krakova po Radymno. Největší depot ze střední Evropy, objevený roku 1979 v Krakově v podhradí Okolu (přes 3630 kg), je datovaný do konce 9. století (*Zaitz 2006*, 230-232). Pro Polsko není vymezena žádná charakteristická varianta hřivny a obecně jsou datovány do 9. století, proto *E. Zaitz (1988)* uvažuje o jejich pohybu mezi Velkou Moravou a Malopolskem. Původně zvažovaný koncept předpokládal, že celá polská produkce byla určena pro Moravu (*Zaitz 1988*, 274-275).

České, moravské, a také slovenské depoty železných předmětů souborně zpracovala *A. Bartošková* včetně jejich soupisu (*1986*, 10-64). Od doby jeho pořízení přibýlo několik nových souborů (např. Mlékosrby, Slavětice), ale také se ukázalo, že některé nálezy za depoty považovat nemůžeme (např. Kněžmost, Lišťany), přesto je původní soupis *A. Bartoškové* stále dobře využitelný.

Předestřený rozdíl mezi českými a moravskými depoty, jak již bylo uvedeno, vede k úvaze o rozdílném přístupu k ukládání depotů v Čechách a na Moravě. Mezi zvažovanými důvody absence sekerovitých hřiven v Čechách lze s velkou pravděpodobností vyloučit rozdíl způsobený stavem výzkumu, neboť jejich typické nálezové prostředí, hradiště, jsou i na české straně dlouhodobě v centru archeologického zájmu.

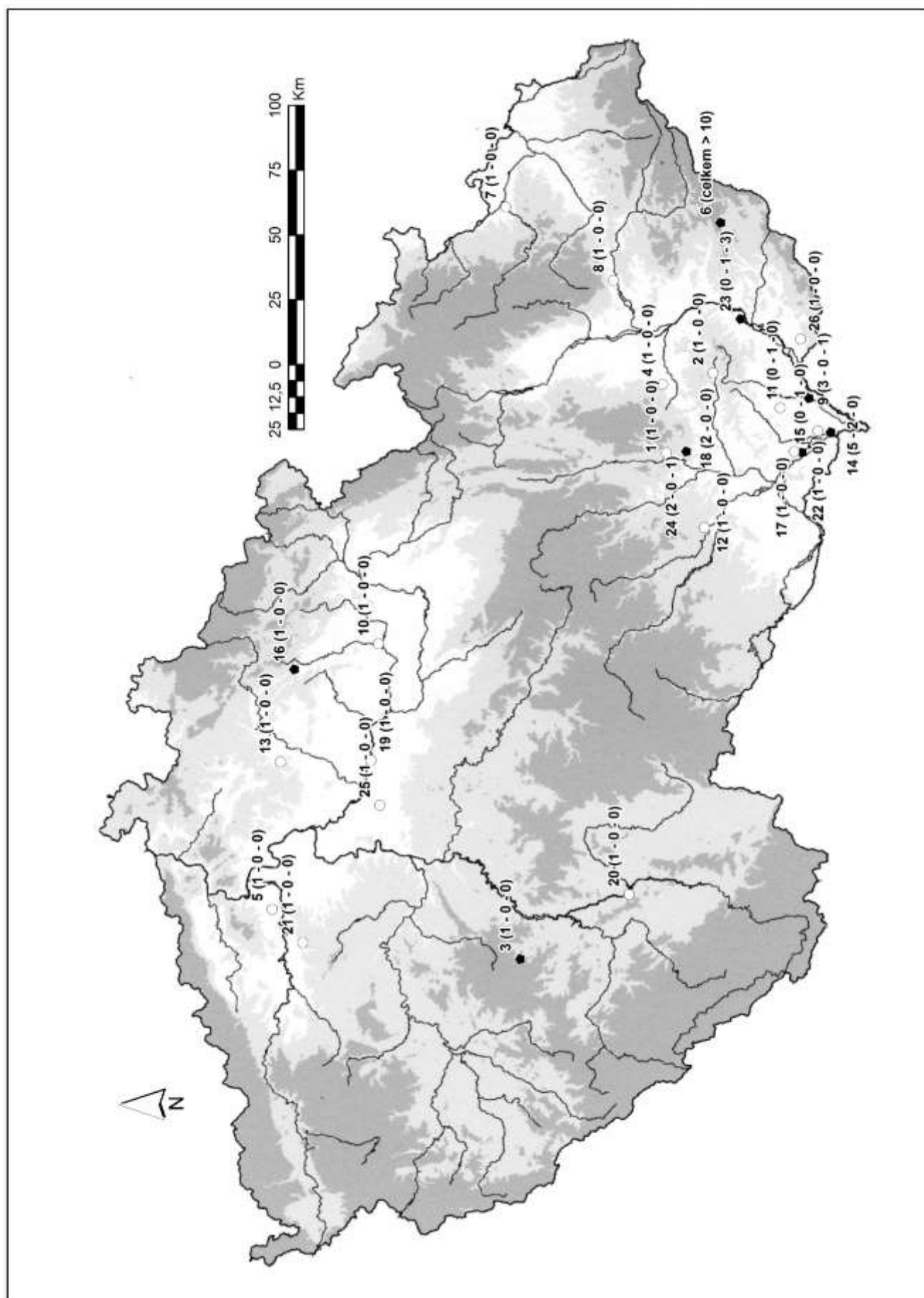
III.2.1 Depoty železných předmětů v Čechách a na Moravě

Ze srovnání kvantitativního zastoupení českých a moravských depotů železných předmětů vychází Čechy jako výrazně chudší (Obr. 1), a to i v případě, že komparujeme pouze depoty železných předmětů bez příměsi sekerovitých hřiven. Liší se však také nálezové prostředí, neboť oproti Čechám se na Moravě velká část všech depotů nachází na hradištích (Tab. 1).

Nedostatečně známé nálezové situace v případě většiny českých nálezů, kdy nejčastěji jde o náhodný nález a není jasné, zda se jedná o jeden nálezový celek, značně limitují možnosti výkladu. Mezi českými soubory se také proto vyskytly nálezy, jejichž interpretace musela být později poopravena. Z výčtu byl vyřazen depot z Kněžmostu (*Profantová 1992*, 661), z Líš'an (jde o sídlištní nález, *Bubeník 1988*, 143). Ze seznamu lze vydělit i depot z Let u Dobřichovic, neboť se vymyká a pravděpodobně náleží staršímu, ještě předslovanskému nebo časně slovanskému období (*Bubeník – Pleinerová – Profantová 1998*, 128). Méně jistě také depot z Březnice by mohl náležet jinému (mladšímu) časovému horizontu, protože obsahuje jen kosy (*tamtéž*). Naopak depot z Plužné obsahoval pro toto nálezové prostředí netypické předměty reprezentující bojovnickou výstroj (dvě sekery, kopí, udidlo, železný hrot) západního nebo moravského původu, a mohlo by se tak jednat o jeden z nejstarších raně středověkých depotů železných předmětů v Čechách (*Bubeník – Pleinerová – Profantová 1998*, 128; *Profantová 1997a*). O výjimečných (votivních) důvodech uložení depotu do valu prachovského hradiště bylo psáno již několikrát (*Lutovský 2001*).

Jiné depoty naopak k nepočetným českým nálezům (6-7 z původního soupisu *A. Bartoškové 1986*) v poslední době přibyly. Patří k nim depot z Mlékosrb, okr. Hradec Králové (*Profantová 2012*), ze Slavětic, okr. České Budějovice (*Fröhlich – Lutovský 2012*) a nepublikované depoty z Kalu, Křakovského vrchu (Sedmihoří) a možná i zatím neověřený depot z Bělečka (o všech *Profantová 2012*, 82, 85).

Nezodpovězenou otázkou zůstává jejich menší zastoupení v Čechách oproti Moravě. Až na absenci sekerovitých hřiven v Čechách jsou přitom nálezy srovnatelné (*Bartošková 1986*, 98, příloha 1, *Profantová 2012*, 86). Typicky jsou v obou oblastech, českých i moravských depotech, zastoupeny zemědělské nástroje,

Obr. 1: Raně středověké depoty železných předmětů z ČR. 1 - Babice nad Svitavou, okr. Svitavy; 2 - Brankovice, okr. Vyškov; 3 - Březnice, okr. Příbram; 4 - Ivanovice, okr. Vyškov; 5 - Klapý, okr. Litoměřice; 6 - Klášťov-Vysoké Pole, okr. Zlín; 7 - Kylešovice, okr. Opava; 8 - Lipník nad Bečvou, okr. Přerov; 9 - Mikulčice, okr. Hodonín; 10 - Mlékosrby, okr. Hradec Králové; 11 - Mutěnice, okr. Hodonín; 12 - Oslavany, okr. Brno-venkov; 13 - Plužná, okr. Mladá Boleslav; 14 - Pohansko-Břeclav, okr. Břeclav; 15 - Pohansko u Nejdku, okr. Břeclav; 16 - Prachov, okr. Jičín; 17 - Přítluky, okr. Břeclav; 18 - Rajhrad, okr. Brno; 19 - Semice nad Labem, okr. Nymburk; 20 - Slavětice u Všemyslic, okr. České Budějovice; 21 - Smolnice u Loun, okr. Louny; 22 - Stará Břeclav-Břeclav, okr. Břeclav; 23 - Staré Město, okr. Uherské Hradiště; 24 - Staré Zámky-Brno, okr. Brno-Město; 25 - Svěpravice, Praha-Horní Počernice, Praha; 26 - Tvarožná Lhota, okr. Hodonín. Čísla v závorce udávají počet depotů železných předmětů bez zastoupení sekerovitých hřiven - počet depotů obsahujících sekerovité hřivny - počet depotů obsahujících výhradně sekerovité hřivny. ● – hradiště; ○ – jiný typ lokality

řemeslnické nástroje, sekery, zbraně (hlavně kopí), jezdecká výstroj (především třmeny, udidla) i předměty denní potřeby. Když ale porovnáme nálezové prostředí depotů z obou oblastí, vyvstane patrný rozdíl. Na Moravě bylo více depotů ukládáno na hradištích (Tab.1) a také je tam zpravidla vyšší počet depotů (3 v Mikulčicích, 7 na Pohansku, 4 ve Starém Městě, 3 ve Starých Zámkách – obr. 1). Zjištěná situace přitom nemůže být způsobena stavem bádání, neboť centrální lokality Čech jsou dlouhodobě předmětem zájmu odborné veřejnosti. Z jejich geografického rozšíření je pak patrná koncentrace na jižní Moravě v blízkosti center, zatímco v Čechách se depoty osídlenému středočeskému jádru spíše vyhýbají. Podle *N. Profantové* (2012, 85-86) může častější výskyt na Moravě souviset s blízkostí Podunají, dějinnými procesy, rozsáhlejší produkcí železa nebo směnou.

Srovnáním se podařilo vysledovat ještě jednu společnou charakteristiku českých a moravských depotů, byť diskutabilní. Moravské soubory, považované za relativně starší - Brankovice, Ivanovice, Oslavany, Pohansko III, Přítluky (*Bartošková 1986*) - se, s výjimkou Pohanska III, přibližují českým depotům nálezovým prostředím. Přesto musíme uznat, že zatím jiné opory pro srovnání českých a moravských depotů nemohou být použity a závěry vyvozované z uvedeného srovnání nemohou být přeceňovány. Podrobnější chronologické zařazení všech depotů, které by do problému vneslo více jistoty, zatím není možné (Tab. 1).

Depoty z Čech jsou typicky řazeny na konec 8. nebo spíše do 9. století, zatímco moravských nálezů sledujeme tendenci dělit je do dvou skupin patřících předvelkomoravskému a velkomoravskému období, což většinou odpovídá presenci či absenci sekerovitých hřiven, byť to není pravidlem (*Bartošková 1986*). Větší část moravských depotů je ve výsledku datována do velkomoravského období, v němž se hřivny vyskytují. Podle *D. Bialekové* (1990, 106-107) se užívaly od konce 8. do začátku 10. století s

těžištěm výskytu v prvních dvou třetinách 9. století, *K. Marešová (1976, 31-37)* se přiklání k jejich postupnému vyznívání už ve 2. polovině 9. století, zatímco *A. Bartošková (1986, 96-97)* klade do této doby těžiště jejich výskytu.

Z celkového srovnání plyne, že v Čechách nebylo ukládání depotů markantním fenoménem. Moravské depoty se vyskytují po delší období od konce 8. po celé 9. století, ale některé jsou i z 10. století a jsou tedy částečně s českými současné. Soubory s příměsí sekerovitých hřiven jsou přitom kladeny spíše do mladšího úseku zmiňovaného období (*Bartošková 1986*). Tento vývoj zřejmě souvisel se specifickým českým (či moravským) vývojem. Výraznější je odlišnost typů lokalit, kam byly depoty ukládány. Převaha moravských depotů a jejich koncentrace na hradištích nemůže být způsobena stavem výzkumu. I to dobře odráží rozdíly mezi oběma oblastmi, stejně jako ukládání železných předmětů na Moravě v mnohem větší míře. Vzhledem k podobnému složení českých a některých (snad starších) moravských depotů lze připustit, že se v těchto případech jedná o důsledek podobného jednání. Připustíme-li, že depoty bez sekerovitých hřiven představují starší horizont, pak vývoj moravských depotů směrem k výskytu sekerovitých hřiven nepochybně souvisí s odlišnými socioekonomickými podmínkami na Moravě.

III.2.2 K úloze sekerovitých hřiven

Na Moravě oproti Čechám nacházíme depoty železných předmětů s příměsí sekerovitých hřiven, i depoty složené jenom z nich (*Bartošková 1986*). Hlavní snahou snad všech dosud publikovaných prací je určení účelu, ke kterému byly raně středověkou společností používány. Zdaleka ne všechny sekerovité hřivny z Moravy se však našly v depotech. Pocházejí i ze sídlištních objektů a vrstev, a to i ve značném množství, např. z Mikulčic-Valů pochází ze jmenovaných kontextů 314 sekerovitých hřiven, přitom z celé Moravy je známo celkem pouze přes 700 kusů. Na pohřebišti u 6. kostela v Mikulčicích se vyskytl zlomek drobné železné hřivny v hrobě (*Profantová a kol. 2003, 39, obr. 76:3/1495*). Za depot s nejvyšším zastoupením tohoto typu předmětu tak podle soupisu *D. Bialekové (1990, 108)* můžeme pokládat depot železných předmětů a 75 sekerovitých hřiven z Břeclavi-Pohanska.

V ostrém kontrastu s tím je jediná známá sekerovitá hřivna z Čech. Pochází ze sídlištního kontextu v Miskovicích – Hořanech u Kutné Hory (*Jiráň – Rulř – Valentová 1987, 90-91, obr. 17:15*). Podle *D. Bialekové (1990, 103)* patří k typu IC, charakteristickému pro starší období jejich výskytu na Moravě a náleží tedy první třetině až polovině 9. století.

Jediná hřivna nalezená v Čechách není ani tak dokladem obchodních a kulturních kontaktů s Moravou (*Bialeková 1990, 100*), jako spíše dokladem orientace Čech jiným směrem, pro který neměly sekerovité hřivny význam.

Výrobky pojmenovanými podle podobnosti s moravskými úzkými sekerami s týlními laloky se poprvé podrobně zabýval *R. Pleiner (1961)*. Tehdy znal celkem 14 (moravských) lokalit, zatímco podle posledního soupisu jich z celé Moravy pochází přes 700 kusů z 23 lokalit (*Bialeková 1990*). Některé původní závěry jsou proto již dnes opraveny (*Dostál 1983; Pošvár 1963*). Sekerovité hřivny se objevují v několika velikostních typech v délce od 50 do 470 mm. *R. Pleiner (1961, 426)* vyčlenil pro Moravu a Slovensko 1., 2. a přechodný typ, *B. Dostál (1983, 193-194)* na základě materiálu z Břeclavi-Pohanska vyčlenil celkem 4 typy (typy I, II, IIA, III), *D. Bialeková (1990)* rozlišuje tři typy (I, II, III). Reálně však mohou být odchylky a váhové a velikostní různorodosti způsobeny korozními procesy. Podobou šlo o standardizované výrobky, zběžně vykované s příčným probitým otvorem, takže se dalo více kusů svázat dohromady. Analýzami se podařilo vyloučit jejich používání jako nástrojů a prokázat, že v jednom depotu se nacházejí výrobky různé provenience. Uvažovalo se o jejich souvislosti s železářskou výrobou, nic ale nenásvědčuje, že by rozmístění depotů odpovídalo zdrojům železné rudy. Nicméně stopy na některých kusech dokazují, že mohly být využívány jako surovina k dalšímu překování. To však nevysvětluje, proč byly zakopávány do země. Právě tato jejich výrazná charakteristika propojuje téma s výše probíranou interpretací depotů obecně.

O sekerovitých hřivnách je často uvažováno jako o předmincovní platidle (např. *Bialeková – Tripáková 1989; Pošvár 1963*), neboť jejich znaky odpovídají požadavkům numismatiků na rozpoznání předmincovních platidel (např. *Bartošková 1986, 96-97*). Vyskytují se často v depotech a ve svazcích po vícero kusech, čímž splňují podmínku o snadné přemístitelnosti. Nejsou to nástroje k práci, ale podobají se nástrojům a používalo se jich také jako prutů, čili ke spravování jiných železných předmětů. V depotech se vyskytují samostatně (Mikulčice IV, Staré Zámky II, Staré město II a III; *Bartošková 1986, 10-64*) nebo spolu s jinými kovářskými výrobky (Mikulčice I, Mutěnice, Pohansko I a II, Pohansko u Nejdku, Staré Město I).

Úvahy o funkci sekerovitých hřiven jako předmincovního platidla se dotýkají tématu historické ekonomie. Přestože Velká Morava patřila k územím se specializovanou výrobou a tržními mechanismy, mince nepoužívali. Numismatikové předpokládají návaznost na byzantský směnný systém, jehož základem byly zlaté solidy, měděné a v menší míře stříbrné

mince. Ovšem nálezů je tak málo (několik karolinských a byzantských mincí), že se to nedá prokázat (*Třeštík 1997*, 350, pozn. 16).

Předpokládá se proto používání sekerovitých hřiven vedle běžné naturální směny. V roli menšího nominálu mohly stát textilní šátečky, o nichž se zmiňuje I. I. Jakub při své návštěvě Prahy v 60. letech 10. století (*Třeštík 2000*). Za archeologický doklad takového šátečku se považuje nález na pohřebišti v Uherském Hradišti – Sadech, kde byla objevena do čtverce z lněné látky o rozměrech 15x15 cm zabalená železná destička obdélného tvaru (*Lutovský 2001*, 319).

V dálkovém obchodu se pak teoreticky uvažuje o uplatňování cizích mincí a šperků, ale zřejmě se ještě stále praktikovala i naturální směna. Raffelstettský celní řád z počátku 10. století zmiňuje obchodníky z Bavorska, kteří přišli na „trh Moravanů“ se solí a ti jim za ni nabízely vosk, skot, koně, otroky (*Třeštík 1973*). O hřivnách se tu nemluví a zřejmě by ani Bavoři platbu v železe kvůli svému odlišnému peněžnímu systému nepřijali. Pokud jde o ony cizí mince, z Moravy zatím prakticky žádné doklady jejich užívání v této době nejsou. Zcela výjimečný je nález zlatého solidu Michala III. (842 – 867) v ústech muže pohřbeného u baziliky v Mikulčicích.

Původně zcela nový pohled na ukládání hřiven a roli železa přinesl do středoevropské archeologie *F. Curta* (1997, 249-250), který nejprve uvažoval o roli železa při vyjadřování sociálního statusu a o jeho záměrném ničení při slavnostech, které jsou v antropologické literatuře označovány jako potlach. Novějším příspěvkem své dřívější názory korigoval (*Curta 2011*) a depoty sekerovitých hřiven se pokusil vyložit podobným způsobem jako malopolské depoty téže suroviny (např. krakovský depot, *Zaitz 1988*) jako daně odváděné obyvatelstvem do centra, tam uchovávané a dále redistribuované podle určeného mechanismu. Předestřený výklad vedl k závěru, že železo v raném středověku používali k uchování hodnoty a sloužilo k platbám daní, tedy jako všeobecný ekvivalent. Heterogenní sbírky železných předmětů by tak byly platby daní rozdílné výše od různých jedinců v různém čase.

Sekerovité hřivny v této funkci nejspíše existovat mohly, ale vedle redistribuce mohly fungovat ještě jiné systémy směny. V obecné představě je redistribuce (jako jeden ze tří základních systémů směny) v podmínkách raného středověku organizována panovníkem, který vybírá daně, část rozděljuje své družině, kterou si tím zavazuje a zároveň jejich prostřednictvím zajišťuje správu území. Již delší dobu jsou ale známy indicie, které oslabují výkladovou variantu o jejich klíčové úloze pro ekonomiku řízenou z velkomoravského jádra. Z porovnání četnosti jejich výskytu ve středoevropském prostoru jasně vyplynou největší

koncentrace mimo oblast jižní Moravy. Jako nejpravděpodobnější varianta výkladu se ale i přesto zdá, že šlo o sklady suroviny a někdy i ekvivalent směny.

III.2.3 Koncentrace železných předmětů v Evropě

Ve středoevropském prostoru nacházíme sekerovité hřivny na území Slovenska, Maďarska, Malopolska a jedním exemplářem je zastoupeno i území Slovinska (*Knific 2004*).²⁴ Většina známých typů tohoto předmětu se objevuje na celém teritoriu, přičemž největší koncentrací je krakovský depot z podhradí Wawelu obsahující přes 4000 hřiven, nověji datovaný do konce 9. století, kdy měla být západní část Malopolska včleněna do Velké Moravy (*Zaitz 2006*, 230-232) a velké množství nálezů je známo také ze Slovenska (*Bialeková 1990*).

Na archeologické mapě raně středověké Evropy lze vysledovat hned několik značně geograficky vzdálených koncentrací depotů železných předmětů, složených ze zběžných nápodob zemědělských a tesařských nástrojů. Vedle střední Evropy, kam se řadí velkomoravské nálezy, je to území Bulharské říše a také Skandinávie. V domácí literatuře už byly tyto zvláštní případy podobnosti několikrát zmiňovány, především ve vztahu ke Skandinávii (poprvé již *Pleiner 1961*, 431). Má jít o geograficky vzdálené analogie, časově současné, vizuálně si podobné předměty, jejichž výskyt odděluje území, kde se tyto předměty neobjevují.

Ze studia literatury vyplývá, že ze Skandinávie pochází nejen sekerovité, ale i jiné zběžně vykované tvary zemědělského nářadí ve velkém množství. Většina nálezů odtamtud pochází ze severního Norska a je datována do pozdní doby železné (odpovídá merovejskému období 560/570 až 800) a do doby vikingské (asi 800 až 1030), ale podobné nálezy se objevují i níže na kontinentu v Dánsku (Snorup, Dankirke u Ribe), kde jsou však datovány do doby 260 až 450 n. l. (*Szmoniewski 2010*). Z celého Norska pak pochází asi 80 nalezišť s poklady sekerovitých hřiven. Jeden z největších depotů váží 77 kg a obsahuje 568 hřiven (*Szmoniewski 2010* s lit.), a tedy se svými asi 130 g na jednu hřivnu odpovídá váhovému rozmezí středoevropských hřiven.

²⁴ Ve Slovinsku byla jedna hřivna objevena v korytu řeky Lublanice spolu s dalšími čtyřmi železnými předměty. Původně se zřejmě jednalo o poklad zakopaný v říčním břehu. Nalezená hřivna se výškou a šířkou podobá nálezům z Pobedimi (*Knific 2004*).

Výklad skandinávských nálezů se pohybuje stejně jako u nás v rovině úvah kolem předmincovních platidel, ale také jsou někdy považovány za tkalcovská závaží (*Szmoniewski 2010*). Přestože práce těch, kteří se problémem v poslední době zabývali (*Bialeková – Turčan 2007* a nejnověji *Szmoniewski 2010*) vybízí k dalšímu zkoumání a lepšímu poznání vztahů raně středověké střední Evropy se Skandinávií v duchu závěrů *K. Wachowského (1981)*, který celou ideovou základnu pro výrobu sekerovitých hřiven na Velké Moravě i v Malopolsku spojuje s Vikingy a jejich migrací z pobřeží Baltského moře²⁵, je nyní spíše potřeba nalézt vztah výskytu sekerovitých hřiven a tradice ukládání depotů na našem území. I proto, že se zřejmě zpočátku objevují v depotech železných předmětů jen jako jejich příměs. Zvážena musí být také možnost, že oba okruhy spolu nemají souvislost.

III.2.4 Závěr

Řešení problematiky zakopávání želez se pojí s ukládáním depotů obecně, což skrývá řadu výkladových možností. Ze srovnání českých a moravských depotů vystupuje především téměř úplná absence sekerovitých hřiven v Čechách. Věnovala jsem se proto především srovnání těch depotů, které sekerovité hřivny neobsahují. Jejich složení je v Čechách i na Moravě podobné a podobnost je snad i v typu lokalit, kde se vyskytují. Může se tedy jednat o důsledek podobného jednání, které ale neumíme dobře vysvětlit. Proto ani srovnání s údaji známými z písemných pramenů není možné. Obecně bývají depoty cenných předmětů spojovány s neklidnými dobami a válkami. V tom případě by se snad ty starší z nich daly spojovat s neklidnými dobami kolem bojů Karla Velikého s Avary (*Měřínský 2002a*, 517).

Také význam sekerovitých hřiven pro socioekonomické podmínky Moravy se dosud nepodařilo objasnit. Nejčastěji se zvažuje jejich funkce jako předmincovního platidla. V poslední době se uvažovalo o jejich využití k platbám daní či uchovávání hodnot na Velké Moravě. Tomu však odporuje jejich výskyt v širším středoevropském prostoru a zejména jednoznačně nejvyšší koncentrace mimo předpokládané jádro Velké Moravy (krakovský depot). Z písemných pramenů je pro východní oblasti zachycena platba v železe, na Velké Moravě se pak historická literatura kloní spíše k platbám daní

²⁵ Připomenuta může být také studie o vzniku dánského státu *A. Dobata (2009)*, který uvažuje o účasti slovanských bojovníků na tomto klíčovém momentu.

v textiliích, zejména oděvu. D. Třeštík (1997, 293) počítá s jedním svátečním oděvem za každého syna či dceru.

Moravské depoty sekerovitých hřiven jsou často teoreticky srovnávány s těmi ve Skandinávii. Má jít o geograficky vzdálené analogie, časově současné, vizuálně si podobné předměty, jejichž výskyt odděluje území, kde se tyto předměty neobjevují. Jejich výklad směřuje k podobnému závěru. Mělo by jít o předmincovní platidla, někdy jsou ale také vykládány jako tkalcovská závaží (Szmoniewski 2010). V tomto směru může být pozoruhodné, že placení textiliemi na vnitřním trhu je z celé Evropy doloženo právě u západních Slovanů a ve Skandinávii (Třeštík 1997, 293).

Další velká koncentrace železných předmětů se nachází v Bulharské říši. Z Bulharských nálezů patří k nálezům tohoto okruhu depoty želez obsahující především zemědělské nářadí - kosy, srpy, udidla, radlice (Henning 1987). Balkánští autoři soudí, že zvyk jejich ukládání začal ve stejné době nebo později než ve střední Evropě, zahraniční práce však neshledávají přímý důkaz pro to, že některý z bulharských či rumunských depotů byl uložen v 9. století (Curta 2011, 263-264, pozn. 13; 1997, 226). Neexistují ani silné opory pro tvrzení, že na celém prostoru vedly k jejich ukládání tytéž důvody a že předměty byly používány stejným způsobem.

III.3 Šperky velkomoravského původu či tradice na českých pohřebištích

Zaměření na vztahy a propojení Čech s Moravou patří k tradičním zájmům autorů píšících o raném středověku. K formulaci základních otázek a možností interpretace archeologického materiálu jsou pro české prostředí inspirativní studie Z. Smetánky (zejména 2003, 38-53). Svou pozornost věnoval především kategorii šperku a vyslovil vlivnou hypotézu o příchodu moravských řemeslníků po zániku Velké Moravy do Čech. Zájem o srovnání českého a moravského šperku je ale mnohem starší.

Podoba ozdob z kolínského dvojhrobu, mohyly v Želénkách a Starého Města dovedla J. Eisnera (1955b, 216-218) k prvnímu shrnutí vlivů směřujících z Moravy do Čech. Takové vlivy se měly v raně středověkém archeologickém materiálu objevit prvně až kolem roku 800 či spíše v první třetině 9. století v podobě nálezů kování doby avarské. Před uskutečněním moravských výzkumů V. Hrubého se mělo za to, že s bronzovými nálezy doby avarské se do Čech dostávaly i první kovové ženské šperky i záušnice. Za dobu prvního pronikání šperků ze staroměstských dílen tak byla označena již druhá třetina 9. století. Oprávněnost určení doby dovozu moravského šperku byla ještě podepřena obrazem vykresleným písemnými prameny. Oproti dnešnímu zcela opačnému názoru byly tehdy za nemyslitelné považovány další kulturní kontakty Čech a Moravy po Svatoplukově smrti. Nejprve měly kolem poloviny 9. století přicházet velmi luxusní šperky, a až poté ozdoby podunajského typu, které měly na konci 9. století podnítit domácí výrobu. Ta se měla dále rozvinout v první třetině 10. století a nakonec vést ve druhé třetině 10. století k masové výrobě esovité záušnice. Kromě podobností ve vývoji šperku byly vztahy Čech s Moravou J. Eisnerem ilustrovány napodobováním moravských kovářských výrobků, moravských bradatic. Moravský původ byl viděn také v depotu železných předmětů z Prachova a v nálezu blučinského hrnce na Staré Kouřimi.

Nedlouho poté se objevily práce M. Šolleho o Staré Kouřimi s publikovanými analogiemi k moravským nálezům, ale také modifikacemi moravských šperků (Šolle 1966; 1959). Zejména publikace *Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách* přinesla syntézu nových poznatků o kontaktech s velkomoravským prostředím. Ty jsou v platnosti dodnes. Na Staré Kouřimi se velmi silně projevuje velkomoravský vliv na pohřebišti u jezírka U Libuše. Pohřbívání tu byli příslušníci elity usazené na hradišti. Na

základě výzkumů pohřebiště se podařilo vypracovat chronologii nálezů velkomoravského charakteru v Čechách. Za dobu nástupu velkomoravského proudu do Čech je považován horizont A2, v absolutních datech odpovídající době kolem roku 850, v němž se ale silně projevuje i karolinský vliv. Význam pro další vývoj šperku měl mladší kouřimský horizont B, odpovídající asi době 900 – 930. V jeho rámci se vyskytují na pohřebišti i výtvarná zpracování neznámá z Moravy (*Šolle 1966, 221*).

Do detailu se hrobové výbavě českých pohřebišť, včetně zastoupení velkomoravského šperku, věnovala *Z. Krumphanzlová (1974)*. V posledních letech pak vznikla řada novějších publikací, orientovaných většinou na jednotlivá pohřebiště (Levý Hradec: *Tomková a kol. 2012*; Pražský hrad: *Tomková 2006; 2005*; Budeč: *Bartošková 1997b; Bartošková - Štefan 2006*; Klecany: *Profantová a kol. 2010*).

V době, kdy J. Eisner psal svoji práci o počátcích českého šperku, byly známy nálezy z Budče, Levého Hradce, Staré Kouřimi a Pražského hradu. Dodnes se seznam lokalit s nálezy odkazujícími do velkomoravského prostředí rozrostl nejen o další centrální polohy, ale také o venkovská pohřebiště. Nutno však poznamenat, že se zatím nepodařilo žádné z nich prozkoumat celé, a také jejich publikace povětšinou není uspokojivá. Nově se podařilo splatit dluh alespoň v případě lahovického pohřebiště (*Krumphanzlová a kol. 2013*).

III.3.1 Kdy, jak a proč – tři základní otázky

Otázky vypůjčené z podtitulu eseje *Z. Smetánky (2003)* v sobě skrývají tři základní momenty archeologického kontaktního studia. V obecné rovině platí, že výklad jevu bývá odvislý od jeho časového zařazení. Podstatou archeologického datování je často zasazení do historického rámce známého z písemných pramenů, případně srovnávací metoda, která se v případě úvah o době přenosu velkomoravského stylu do Čech opírá o historická data také. Právě závislost na historických datech je obecně těžko překročitelným problémem.

Na podkladě známých historických údajů připadlo jako nejpříhodnější doba pro přenos velkomoravského stylu období zániku Velké Moravy. V této době totiž mohli řemeslníci ze zanikající Velké Moravy přejít do Čech a začít výrobu na novém odbytišti pro nové odběratele. Šperkařské dílny v Čechách jsou předpokládány pro Starou Kouřim a Prahu (*Sklenář – Sláma 1976, 663; Smetánka 1994, 112-113; Šolle 1960, 267*). Je tak možné vysvětlit český původ některých kusů šperků, jak doložila stylová analýza (*Šolle*

1966) a metalografická analýza (*Smetánka – Staňa 1996*). Právě zde je ale možné vidět prostor pro další diskusi.

V roli hybné síly jsou viděni řemeslníci, kteří přišli nabízet svoje zboží do Čech a jako iniciační moment tu vystupuje zánik Velké Moravy (se kterým podle současného bádání neměla česká strana co do činění). Nikoli snad přesvědčivě chronologicky, neboť se má spíše za to, že nejstarší kostrové hroby v Čechách v rámci elitních pohřebišť zatím nebyly rozpoznány, ale výrazné zastoupení nálezů odkazujících do velkomoravského prostředí na kostrových pohřebišťích elity 2. poloviny 9. století dovoluje alespoň hypoteticky modelovat vztah dvou velkých proměn, výskytu šperků velkomoravského původu či tradice v Čechách a přechod ke kostrovému ritu, který je v Čechách kladen k polovině 9. století (*Štefan 2007*).

Možný princip přechodu k inhumaci v moravském i českém prostředí může být spojen s imitací franského životního stylu, probíhajícímu u mnoha společností na periferii franského světa (*Heather 1997, Lübke 1996*). Přechod k inhumaci na Moravě, který se obvykle klade do doby kolem roku 800, měly doprovázet kontakty moravské elity s jejich franskými protějšky. Morava tak měla přijmout kostrové pohřbívání pod tíhou vzoru Bavorska a Rakouska (*Ungerman 2006, 363*) jako imitaci a prostředek k organizaci nové moci (*Štefan 2007*).

K určujícímu konání elit v té době zřejmě patřilo vzájemné udržování nadregionálních kontaktů, které vedlo k přejímání a kombinování cizích prvků a tím i k vytváření elit nových. Patřilo přitom k záměrnému jednání, jelikož provázelo snahy o koncentrování moci. Nositeli společenských změn byla v tomto chápání elita, která se snažila dosáhnout své legitimizace (*Štefan 2007*). Projevem „internacionalizace“ elit v archeologickém materiálu mohou být i bohaté hrobové celky z Kolína a Želének (*Lutovský 1996; Sklenář 1985*). Především v tomto bodě se výklad principu přenosu šperků velkomoravského původu či tradice do Čech oproti předešlému liší. V původním konceptu jde o vnější změny, kterým se elita přizpůsobuje. Pokud do stejného konceptu jako bylo přijetí inhumace zařadíme i přijetí velkomoravského stylu do hrobové výbavy, bude v roli iniciátora vystupovat samotná česká elita. To by po mém soudu mohlo lépe odpovídat situaci 9./10. století (*Štefan 2007*).

Je třeba připomenout, že se tyto úvahy nemohou vyjádřit k délce časového úseku, který proběhl od nástupu inhumace do přítomnosti předmětů velkomoravského původu či tradice v Čechách. Obecně však lze říci, že to bylo v době etablování elity. Doplňme ještě, že počátek inhumace by měl doprovázet alespoň formální křest. Také *I. Štefan (2007)*

nevylučuje pro Čechy souvislost s řezenským křtem r. 845. Ten nemohl proběhnout na Moravě, kde zatím nebylo zřízené biskupství..

Nutným závěrem celé úvahy je, že se česká nově vznikající elita nejspíše etablovala prostřednictvím Moravy. Své projevy čerpala z referenčního prostředí. Změna v podobě nástupu hrobové výbavy odkazující do moravského prostředí tak mohla nastat podobným mechanismem jako přijetí kostrového pohřbívání. Při něm nebyla elita pouhým pasivním příjemcem inovací.

Příchod velkomoravských řemeslníků nesouvisí s pádem Velké Moravy, ale s etablováním české elity. Období sklonku Velké Moravy může zůstat pro přenos velkomoravského stylu zvažovanou variantou v případě, že šlo o přesun řemeslníků na výslovný popud české elity. Zatím ale musíme do výčtu zahrnout i další časové úseky, ve kterých mohla česká elita iniciovat přechod řemeslníků.

Pokud vezmeme v úvahu nejistotu délky trvání intervalu mezi výrobou a vložením do hrobu a pochyby o správnosti velkomoravské chronologie, musí být zvažovaný interval delší než doposud. Ve smyslu potřeby vymezit dobu přenosu velkomoravského stylu do Čech poněkud širěji se už vyjádřili i další, např. I. Štefan. O příchodu řemeslníků můžeme uvažovat po pádu Velké Moravy, ale předměty velkomoravského charakteru se tu mohly objevovat i dříve, a horizont památek je třeba při současných znalostech vymezit na 2. polovinu 9. století – 1. polovinu 10. století.

III.4 Nejstarší doklady velkomoravského vlivu v Čechách, nálezy ze Staré Kouřimi

Za nejstarší doklad přítomnosti nálezů velkomoravského původu v Čechách je třeba pokládat několik hrobů ze Staré Kouřimi z pohřebiště v poloze U Libuše (*Šolle 1966, Profantová 2001, 329-335*). Jedná se o rozměrný žárový pohřeb č. 152 a o bohatě vybavené mužské hroby č. 55 a 120. Ke starobylým patří i hrob bojovníka za hradbami (*Šolle 1966, obr. 11b*). Naneštěstí k chronologii pohřbů se zatím není možné blíže vyjádřit. Lze je zařadit do doby kolem poloviny 9. století, avšak už nelze rozhodnout, zda se jedná spíše ještě o první nebo až o druhou polovinu století (*Profantová 2001*).

Nálezy odkazující do velkomoravského prostředí na Staré Kouřimi udivují zejména z toho důvodu, že písemné zprávy informují o pozdější politické přináležitosti Čech k Moravě a o politickém přátelství mezi moravským Svatoplukem a středočeským Bořivojem, a tedy bychom předpokládali nejstarší skupinu nálezů tam.

Pro posouzení této „nesrovnalosti“ je neméně důležitá skutečnost, že oněch několik hrobů patří k dosud nejstarším identifikovaným českým kostrovým hrobům s vazbou k centrální lokalitě. Tedy patří k nejstarším datovaným kostrovým hrobům. Nedokážeme však určit, zda mají zároveň význam i pro stanovení počátků inhumace v Čechách (*Štefan 2007*).

Kdyby se v případě starokouřimských nálezů jednalo o pohřby náležející k prvním kostrovým hrobům v Čechách, mohlo by následovat zjištění, že jako první přijala za své velkomoravskou výbavu starokouřimská elita. Právě proto, že se s opatrností pohybujeme v období potencionálních počátků kostrového pohřbívání v Čechách, takový závěr bez dovětku uplatnit nemůžeme. Je třeba se do budoucna pokusit vymezit vztah mezi počátkem inhumace a projevem velkomoravského stylu v archeologickém materiálu. Za současného stavu a předpokladu, že inhumace začíná v nejvyšších vrstvách společnosti (o takové možnosti uvažuje už *Smetánka 2003, 67*; také *Štefan 2007*), jistou souvislost nacházíme. Avšak v krajním případě by starokouřimská elita nemusela být první, která se nechala ovlivnit velkomoravským řemeslem, nýbrž první, která přistoupila ke změně ritu. Nemožnost jednoznačného určení nejstaršího horizontu kostrového pohřbívání v Čechách zatím nutí spíše k opatrnosti v předjímání závěrů.

Dřívější ukládání předmětů odkazujících do moravského prostředí na Staré Kouřimi může mít i prozaičtější vysvětlení. Oproti jiným oblastem může být způsobeno polohou hradiště v prostoru, kudy do Čech proudily výrobky z Moravy. Kouřimské hradiště leží na strategicky výhodném místě otevírajícím se do Polabí. V těchto místech ústily do české kotliny dva hlavní koridory cest vedoucích na Moravu, trasy v ose pozdější tzv. Trstenické a tzv. Haberské stezky.

Příčinou objevu nejstarších nálezů na Staré Kouřimi je zřejmě relativně pozdější vznik ostatních hradišť ze skupiny lokalit, které nesou šperky velkomoravského původu. Teprve po vzniku Staré Kouřimi nastupuje v Čechách zvyk kostrového pohřbívání. Začíná se projevovat na ostatních centrálních lokalitách, včetně pohřebišť vázícím se k předpolím Pražského hradu. Ta vznikala teprve v průběhu 2. poloviny 9. století (*Tomková 2005*). Do stejné doby klademe nekropoli na Žalově u Levého Hradce (*Sláma 1977*, 134-149; *Tomková 2001*, 178-181), a také nejstarší pohřebiště na Budči (*Bartošková - Štefan 2006*, 735-738) a na Libici (*Mařík 2005*). Do 2. pol. 9. století jsou řazeny i staré nálezy z Kolína a Želénky (*Lutovský 1996*; *Sklenář 1985*). Situaci může dobře ilustrovat i stav na jiných centrálních lokalitách. Např. ve Staré Boleslavi se žádné nálezy podobného ražení nevyskytují, neznáme odtamtud ale ani hrob datovaný do středohradištního období (*Boháčová 2003*). Ojediněle se v Čechách vyskytnou jednotlivé starobylé hroby. K nim jsou řazeny hrobové celky s nálezy srpů, které bývají díky moravským analogiím kladeny do 1. poloviny 9. století (Brandýsek, Praha – Stodůlky, Křešice, Litoměřice – Voldána, Sulejovice, Ledenice – Borovany, podle *Bubeník – Pleinerová – Profantová 1998*, 122), byť naznačené datování není obecně přijímáno (srov. *Štefan 2007*, pozn. 8).

III.4.1 Závěr

Kapitola věnovaná šperku se alespoň hypoteticky pokusila vztáhnout princip nástupu kostrového pohřbívání (*Štefan 2007*) na přítomnost šperků velkomoravského původu či tradice v Čechách. Šperky se do Čech zřejmě dostávaly z Moravy na poptávku domácích mocných, kteří udržovaly nadregionální kontakty různými směry a jejich prostřednictvím se etablovali do pozice nové elity.

Oproti hypotéze počítající s příchodem řemeslníků, kteří sami vyhledali příští zákazníky, ta nová staví do pozice hybné síly samotnou elitu. Její etablování se uskutečnilo prostřednictvím Moravy, což můžeme v archeologickém materiálu sledovat právě v pohřebních zvyklostech na kostrových pohřebištích, které od počátku odkazují do

moravského prostředí. Stojí však za připomenutí, že samotné přijímání inhumace vykládáme pro Moravu, a zprostředkovaně tedy i pro Čechy, jako imitaci franckého životního stylu. Přejímání výrazových prostředků z referenčního prostředí se tak zřejmě stalo nástrojem politického prosazení. Příchod velkomoravských řemeslníků proto nesouvisí s pádem Velké Moravy, ale s etablováním české elity.

Neblahým důsledkem bude ale vymizení datovací opory, neboť tím byla odepřena možnost zasadit archeologickou situaci do rámce konkrétního historického běhu, kterým v tomto případě byl poměrně přesně datovaný zánik Velké Moravy. Doba etablování české elity a rozšíření šperku velkomoravského původu či tradice tak musí zahrnout široký interval 2. poloviny 9.-1. poloviny 10. století.

Nejstarší nálezy tohoto druhu se nachází na východočeské Staré Kouřimi a navíc v poměrně velké intenzitě. Mnohem dříve, než se Bořivoj nechává křtít na Velké Moravě a Čechy jí krátkou dobu náleží. Hradiště sice leží při vyústění významných komunikací spojujících Čechy a Moravu, ale na podkladě písemných zpráv bychom takové stopy očekávali spíše ve středních Čechách, které můžeme spojit s Bořivojem, historicky prvním Přemyslovcem, který se navíc nechal pokřtít na Svatoplukově Moravě. Je tak dobře patrné, že přímé kontakty mezi českou a moravskou elitou jsou staršího data, než je možné dovodit z písemných pramenů. Archeologické prameny je dovolují vztáhnout do doby kolem poloviny 9. století. Je však nutné zmínit, že mezi těmito nálezy nacházíme i odkazy do prostředí západního, což ale není neobvyklé, neboť četné kontakty se západem udržují Čechy alespoň podle franckých zpráv už od začátku 9. století a i Moravu můžeme připočíst k prostředí, které Čechům zprostředkovávalo západní vlivy.

III.5 Několik poznámek do diskuse k pohybu specializovaných řemeslníků z Moravy do Čech. K podobnosti keramiky z jižní Moravy a severozápadních Čech

Podobnost keramiky mikulčického okruhu z jižní Moravy a litoměřického typu ze severozápadních Čech přináší pro srovnání raně středověké situace po obou stranách Českomoravské vrchoviny výjimečné svědectví o působení specializovaných řemeslníků v Čechách a napojených na moravská centra (*Bubeník – Meduna 1994*).²⁶

Keramika má v obou oblastech podobné morfologicko-typologické vlastnosti. Jde zejména o podobnou výzdobu a formování okraje. Litoměřický typ²⁷ zastupují nádoby s vejčitým či soudkovitým tvarem, vodorovně seříznutým a prožlabeným okrajem a výzdobou v podobě dvou vodorovných hřebenových pásů, mezi nimiž se vine hřebenová vlnice (*Zápotocký 1965*, 252). Na Litoměřicku se tato keramika objevuje v hrobech v zastoupení 12% společně se zabrušanským (6%) a libočanským typem (4%), ostatní keramika na Litoměřicku náleží obecně zlomkům středohradištního-mladohradištního rázu (*Zápotocký 1965*, 254). Na Moravě obdobné nádoby spojujeme s mikulčickým keramickým okruhem (*Macháček 2001; Mazuch 2009*). Z čistě terminologického hlediska původně šlo o keramiku s prožlabenými okraji, 4. typologickou skupinu z Pohanska (*Dostál 1975*), případně typologickou skupinu B a B_2 z Pohanska, Josefský typ, nebo 3. typ z Mikulčic (*Kavánová 1996; Klanica 1970*). V případě podobnosti s litoměřickým typem se však jedná pouze o část takto vymezené keramiky, neboť v původním systému třídění Z. Klanici (1970) byl hlavním kritériem materiál a způsob výpalu a teprve na dalším místě stálo zhodnocení profilu a výzdoby. V případě srovnání mikulčické keramiky a litoměřického typu ale mluvíme zejména o výjimečné shodě ve výzdobném motivu. Materiál ani způsob výpalu českého zboží podrobněji zkoumán nebyl.

²⁶ Také keramika blučinského keramického okruhu, původně „blučinský typ“, prvně popsána na jihovýchodní Moravě (*Poulik 1948*), má analogie ve středních Čechách - na hradištích Stará Kouřim (*Šolle 1966*, 194-196) a na Budči (*Bartošková 1997a*, 138). Jednoduchost výzdoby však přináší riziko, že podobnost je jen náhodná.

²⁷ Podle terminologického systému vypracovaného J. Bubeníkem a J. Frolíkem (1995) vymezuje keramický typ stejná keramická třída, stejná technologie a morfologie, stejné okraje, tvary i výzdoba.

V severozápadních Čechách se podařilo vyčlenit hned několik typů keramiky, které jsou považovány za výrobní okruhy, které se kryjí se správními obvody hradů (*Bubeník - Meduna 1994*) a jsou kladeny do 2. pol. 9. - 10. století. Jsou jimi zabrušanský typ (*Váňa 1961; 1968*), litoměřický typ (*Zápotocký 1965*) a libočanský typ (*Bubeník 1988*). Tyto regionální typy ale zastupují jen asi pětinu celkové produkce keramiky v regionu (22% podle *Zápotocký 1965*, 254). Zbytek tvoří zlomky obecně středohradištního až mladohradištního rázu. Z dosavadních představ tedy vyplývá, že keramika odkazující do moravského prostředí se na Litoměřicku objevila na počátku regionalizace české řemeslné výroby. Oproti tomu Morava už byla z hlediska keramiky během 9. století silně regionalizována (*Macháček 2001*, 249, 261-262; *Mazuch 2009*, 238-258). Pět výrazných okruhů, dříve spojovaných se staromoravskými kmeny (*Poulik 1948*, 113-115), dnes pokládáme za produkci specializovaných dílen (*Dostál 1983*, 18; *Staňa 1984*, 217).

Klíčové, ale také nejobtížnější, je časové zařazení. *P. Meduna (1993; Bubeník – Meduna 1994)* výskyt této keramiky spojuje se zánikem Velké Moravy a obdobnými důvody, jaké jsou uváděny pro oblast uměleckého řemesla (*Smetánka 2003*). Čechám se měla díky zániku Velké Moravy naskytnout příležitost přijmout řemeslné síly, a dokonce i bojovníky, a využít je pro budování svého státu, včetně hradu Litoměřice (*Meduna 1993; 2007; Bubeník – Meduna 1994*, 183-184).

Výkladová linka analogická teorii *Z. Smetánky (2003)* pro případ šperku je jen jednou z variant. Vezmeme-li si jako příklad tak náročný podnik jako je stavba nového hradu, jen těžko si můžeme představit, že impulsem k jeho stavbě byla snaha dát práci uvolněným kapacitám z rozpadající se Velké Moravy. Mnohem spíše za vznikem hradu stály jiné důvody. Konečně, datování jeho vzniku je podle současných možností kladeno až do poloviny 10. století (*Kotyza a kol. 1997*, 78–79; *Kotyza 2004*, 77). Velké přesuny obyvatelstva by musela organizovat a iniciovat česká strana, též by musela zajistit začlenění příchozích do stávajícího společenství. Není důvod se domnívat, že hrnčíři museli na Litoměřicko přijít právě na konci prvního desetiletí 10. století v důsledku zániku Velké Moravy. Pokud se kryl litoměřický výrobní okruh se správním obvodem hradu Litoměřice, musíme tuto keramiku klást nejdříve do doby jeho vzniku a tou je, jak již bylo zmíněno, až polovina 10. století. Zastoupení litoměřického typu v severozápadních Čechách však není nijak masivní a to dovoluje uvažovat i o dobrovolném přistěhovalectví menší skupiny výrobců bez kontroly místní elity. Vztažení obdoby Smetánkovy hypotézy pro oblast Litoměřicka tak nemůže zůstat jedinou zvažovanou variantou.

Pro jiné možnosti se však sotva ukáží přesvědčivější argumenty. Nikoli vyloučenou, ale obtížně prokazatelnou variantou je imitace moravských výrobků v Čechách. Nejasná motivace k napodobování nemůže být důvodem odmítnutí této možnosti. K této výkladové variantě je obtížné se vyjádřit na základě makroskopického pozorování archeologických nálezů, ale lze pochybovat i o možnostech přírodovědných keramologických analýz. Ty slouží především ke zjištění skladby materiálu a následnému určení nejbližších zdrojů suroviny. Výrobci však používali ve stanoveném poměru stále stejné suroviny při srovnatelné schopnosti si je zajistit po obou stranách Českomoravské vrchoviny. Materiál by se musel výrazně lišit, aby prokázal výrobu na obou místech. Ani tak nebude jasné, jestli je vyráběl český výrobce podle moravského výrobního postupu jako imitaci nebo moravský řemeslník usazený v Čechách. Ve šťastném případě se bude možné vyjádřit k možnosti transferu výrobků a jejich rozšíření obchodem (ale spíše jen jako obal pro surovinu uvnitř nádob).²⁸

Podobnost v keramice z jižní Moravy a severozápadních Čech můžeme interpretovat jako doklad kontaktu Čech s Moravou. Časové zařazení ale zůstává méně jasné. Neshledáváme silné opory pro datování příchodu řemeslníků v době zániku Velké Moravy. Už proto, že tato keramika se objevila na počátku regionalizace české keramiky, kterou bychom měli spojovat spíše s vnitřním vývojem v Čechách, nežli zastavením vývoje moravského. Také přítomnost hned několika různých typů keramiky v severozápadních Čechách ukazuje na poněkud složitější situaci. Pozoruhodné je také rozšíření mikulčického keramického okruhu na Olomoucko a Brněnsko²⁹, pro které je od určité části 10. století zvažován přemyslovský zásah, z čehož ale zatím nelze vyvozovat relevantní závěry.

Hrnčířství může posloužit také k řešení obecně hospodářských otázek, k nimž otázka počátků specializované řemeslné produkce patří. Sledujeme, že na Moravě započal tento proces dříve. Podle novějšího bádání tam je možné spojit specializaci s dějinnými

²⁸ K dobrým výsledkům pomocí přírodovědných analýz v případě rozšíření zabrušanského typu v severozápadních Čechách a saském Polabí dospěla *M. Kotková (2012)*, které se podařilo vyloučit možnost transferu výrobků. Obdobné pokusy v případě litoměřického typu zatím nebyly provedeny.

²⁹ Kromě Čech se keramika mikulčického okruhu šíří i na Olomoucko (*Bláha 2001; Macháček 2001; Měřínský 1986*) a Brněnsko (*Staňa 1984, 218*). Pro 10. století se jedná o oblasti, kde je diskutován možný přemyslovský vliv. Olomouc byla jistě ve 2. pol. 10. století lokalitou, přes kterou se mohly dostávat prvky velkomoravské hmotné kultury do Čech (např. *Sláma 1991*). Zatím však není možné z této podobnosti vyvozovat hlubší závěry.

procesy a politickou konsolidací ve 2. polovině 9. století (*Mazuch 2009*, 238-258, zejm. 248-250; *Macháček 2001*, 261-262). V Čechách je jedním z prvních lokálních typů keramiky v severozápadních Čechách právě litoměřický typ připomínající moravské zboží, ale jeho zastoupení je nízké (12% litoměřického typu v nalézáných souborech). Pro vyřešení otázky, nakolik k rozvoji keramiky přispěly moravské výrobky, budou klíčové nálezové situace, ukazující škálu keramiky vyskytující se společně s litoměřickým typem.

III.6 Vytlačování uherských mincí přemyslovskými ražbami.

Příspěvek k poznání ekonomického ovládnutí Moravy

Přemyslovci

Od první třetiny 11. století se na Moravě (a v menší míře i v Čechách) rozvinul zvyk přidávat mince do hrobů ve funkci obolů mrtvých. Vypovídá to nejen o pohřebních zvyklostech, ale také o rozšíření mincí do všech pater společnosti. Zatímco v Čechách se jedná o domácí ražby, na Moravě sledujeme v počátku užívání cizích mincí, uherských denárů a jejich teprve postupné vytlačování moravskými mincemi údělných knížat. Přitom nedlouho od nástupu tohoto pohřebního zvyku, v němž hrají hlavní úlohu uherské mince, byla Morava připojena Přemyslovci, a ti velmi brzy začali se začleňováním Moravy do přemyslovského státu. Zřejmě ještě za Oldřicha začali s ražbou přemyslovských mincí v Olomouci, jakožto sídle s dlouhou kontinuitou a významem (*Sláma 2000*, 263). Mincovním obrazem, symbolikou i váhovými jednotkami přitom Přemyslovci záměrně odkazovali na starší moravské tradice (*Radoměřský 1958; 1949*, 58-68). Zřízení správy nad Moravou dokládá také založení tzv. břetislavských hradů. K provázání s Čechami docházelo i obdarováváním české církve moravskými majetky. Moravské statky a důchody získal klášter v Břevnově, kapitula ve Staré Boleslavi, později i ostrovský a opatovický klášter (*Měřinský 2002b*, 64; *1991*, 17).

V Čechách i na Moravě stoupá počet mincí v hrobech ve funkci obolu mrtvého za vlády Břetislava I. (1034-1055), tedy s koncem první třetiny 11. století (*Ungerma 2010*). Zatímco v Čechách nacházíme v hrobech domácí přemyslovské ražby, na Moravě jsou to mince uherské, které jsou teprve postupně vytlačovány přemyslovskými ražbami (*Sláma 2010*, 142).

Jistě to souvisí s rozšířením mincí mezi obyvatelstvo, protože z předchozích období známe z Moravy a Čech mincí velmi málo. Nejstarším obolem je byzantská mince, zlatý solidus Michala III., vložený do hrobu v Mikulčicích u trojlodní baziliky. Z Moravy z celého 9. století dosud pochází jen 3 mince byzantského původu. Vedle zmiňované ještě další z Osvětiman a Starého Města - Špitálek, která je dnes ztracená (*Profantová 2007*, 54). Nálezy mincí z Moravy 10. století (a počátku 11. století) mohou charakterizovat jen dva větší depoty, z Kelče a Komárova (oba datovány po roce 1000, podle *Macháček - Videman 2013*, 865) a pak mince Boleslavů z Olomouce a Brněnska (*Bláha 2006; Polanský - Sláma 2008*, 112). Mezi nálezy z Čech lze jmenovat ty z Prahy - Týnského dvora, Kozojed-

Dřevíče a Libice, která podle ořezu dokládá spíše styky s Uhrami než s Byzancí (*Profantová 2007, 59*).

Základními studiemi k mincím v hrobových nálezech jsou práce *P. Radoměřského (1958; 1955; 1949)*. Nověji tento zvyk zkoumala *B. Marešová (2008)*, která původní zhodnocení doplnila a korigovala ve světle nových nálezů. Absolutní počet uherských mincí na Moravě udává 120, z toho 117 jich je z doby před rokem 1061. V původním soupise *J. Šmerdy (1989)* se nachází přes 40 lokalit, dnes už je jejich počet více než dvojnásobný (*Macháček - Videman 2013, 865-866*) a nálezy zasahují celé osídlené území Moravy. Protože k nejstarším uherským mincím, které na Moravě nacházíme, patří ražby Štěpána I. (997-1038) typu Huszár I, byl zvažován jejich větší příliv na Moravu od začátku 11. století. Dnes je toto datum posunováno spíše až ke konci druhého desetiletí 11. století (*Ungerman 2010, 232*) a jako nejčastěji nacházené jsou shledány denáry Ondřeje I. (1046-1060) (*Macháček - Videman 2013, 865*). Také už byl poopraven názor na ustání zvyku vkládat mince do hrobu. Dříve byl kladen na počátek 12. století, do té doby však spadá i vyznívání řadových pohřebišť. Je tedy možné a snad i pravděpodobné, že zvyk přežívá (být třeba s menší intenzitou) déle, jen ho již není možné zachytit na mizejících řadových pohřebištích (*Klápště 1999*).

O postupném vytlačování uherských mincí těmi přemyslovskými svědčí mincovní nálezy z některých pohřebišť, kde se objevují nejprve uherské ražby a postupně i novější přemyslovské mince. Vytlačování uherských mincí přemyslovskými ražbami můžeme sledovat na pohřebišti v Divákách, okr. Břeclav. Z periody 1010-1035 pochází 2 mince uherského krále Štěpána I., z období 1035-1060 celkem 13 mincí, převážně uherských, ale 2 z nich už jsou společnou ražbou úředních knížat Konráda I. a Oty I. a z let 1060-1085 pochází jen přemyslovské ražby (*Živný 2012*). Podobný vývoj sledujeme i na dalších pohřebištích. V Místříně u Kyjova byly mince hojně zastoupeny osmy exempláři v sedmi hrobech (*Dohnal – Ondruš 1964*). Ve třech hrobech (č. 1, 7, 9) se objevili uherské mince Ondřeje I. (1046-1061), v jednom hrobě společná moravská ražba Konráda I. a Oty I. (po 1061) a v dalších třech hrobech celkem čtyři mince moravského Oty I. (1061-1086). Je tedy dobře patrné, že starší uherské mince jsou postupně nahrazovány v mladších hrobech přemyslovskými ražbami. Situace na těchto pohřebištích dokládá, že k jejich vytlačování docházelo teprve ve 2. polovině 11. století, po roce 1061, kdy se prvně mohou objevit ražby Konráda I. a Oty I. V 70. letech 11. století byl tedy příliv uherských mincí zastaven.

Ukládání mincí do hrobů bylo především markantním projevem široké dostupnosti mince. Známe je nejen z mladohradištních hrobů, ale i z jednotlivých nálezů

ztrátových mincí, a to na pohřebištích v centrálních lokalitách i na venkově z celého území Moravy (*Macháček - Videman 2013*). Jednalo se v tom případě o zvyk, který prostoupil celou společností. Na venkov se mince museli dostávat prostřednictvím fungující peněžní směny, jejíž pevné prosazení ale přinesly až změny ve 13. století (*Klápště 1999*). Do té doby byly ještě současně s mincemi používány i jiné nemincovní prostředky pro platby. Pro Moravu to však zpočátku byly mince uherské, které byly takto používány.

Zvyk ukládání mincí do hrobů se projevil i v Čechách, ovšem při menším početním zastoupení a vkládání výhradně domácích ražeb. V Čechách se objevily i uherské mince, ale opět v mnohem menší míře než na Moravě a jen jako příměs v depotech a nikoli jako obol mrtvých v hrobech. Jejich rozšíření v Čechách zřejmě souvisí s obchodem se solí (*Hásková 1989, 219*). S narůstajícími kontakty s Uhrami (zejména Morava s nimi udržovala pevnější kontakty) se v 11. století změnil dodavatel solí. Čechy i Morava začaly být zásobovány uherskou solí ze Sedmihradska. Na Moravu a do Čech putovala surovina po souši, a tedy po nejkratší spojnici (*tamtéž, 217-218*). Jako doklad těchto obchodních kontaktů se v Čechách objevují jako nevelká příměs uherské mince ve středočeských a východočeských depotech z let 1050-1118, ražby Štěpána I. (997-1038) a Kolomanovy peníze (1095-1116). Tento interval zároveň datuje dobu obchodu s uherskou solí. Obchod zřejmě rychle ustal, neboť z doby, kdy uherské mince v Čechách mizí už nemáme žádnou zmínku o probíhajícím obchodu.

Zdá se, že v počátku připojení Moravy k Čechám Přemyslovci ještě nepropojily ekonomiku, neboť z Moravy až do 70. let 11. století známe větší počet uherských mincí v hrobech ve funkci obolu mrtvých. Svědčí to o rozšíření těchto mincí mezi obyvatelstvem místo těch přemyslovských, které ale byly raženy už na přelomu 20. a 30. let 11. století (*Sejbal 1990, Macháček - Videman 2013, 866*). Břetislavovy denáry se však spíše než na Moravě nachází v severnějších oblastech, a tak byly zřejmě používány spíše pro zahraniční obchod.

Rozšíření uherských mincí na Moravě ukazuje, že její převážná část v 1. polovině 11. století udržovala kontakty s Uhrami. Pokud se tyto kontakty budeme snažit blíže specifikovat, můžeme se orientovat v podstatě dvěma směry. Jeden bude sledovat centrální sílu, která měla na Moravu vliv, a která by distribuci mincí vesnickému obyvatelstvu zajistila. V tomto případě však sledujeme Přemyslovskou moc téměř od počátku. Šíření uherských mincí jejich prostřednictvím není reálné a ani zásah uherských elit na moravském venkově není pravděpodobný. Vysvětlení mocensko-politickými poměry se tak nejeví jako pravděpodobné. Orientace druhým směrem se staví nejprve k otázce, jestli

k šíření mincí vůbec byla ústřední moc potřeba. V tom případě je ale třeba předpokládat rozvinutější tržní vazby do uherského prostředí (zdaleka by se nemuselo jednat o úplný přechod k peněžní ekonomice), které by proudění mincí na Moravu umožnily, avšak za monetarizací Moravy by stáli její samotní obyvatelé. Rekonstrukcí směnných mechanismů se v poslední době zabýval *I. Štefan (2014)*, který tuto variantu považuje za možnou. Rozhodně ale toto pravidlo neplatilo univerzálně a formy směny se region od regionu odlišovaly. Zřejmě je tak třeba zvážit pro Moravu 1. poloviny 11. století možnost tržní směny bez kontroly panovníka. Uherské mince se totiž na Moravu mohly dostat jedine kontaktem moravského venkova s Uhrami. Pokud by sloužili k platbám daní a dalších poplatků (*Sláma 2010; Žemlička 1997, 43*) jako se o tom uvažuje v případě Čech (např. *Klápště 1999, 799*) nevíme, jestli tyto dávky v uherské měně moravští Přemyslovci akceptovali.

III.6.1 Závěr

K definitivnímu připojení Moravy k přemyslovskému státu došlo v první třetině 11. století za Oldřicha, který ji svěril svému synovi Břetislavovi. Podle historiků Břetislav hned od počátku ovládl celou Moravu a vybudoval síť hradů, mezi nimiž byly nejvýznamnější Olomouc, Brno a Znojmo. *„Zatímco v Čechách museli Přemyslovci své centralizační kroky zvažovat a brát ohledy na místní zvyklosti, mohli jednat na Moravě důrazněji. Daněmi a břemeny zatížili obyvatelstvo, budovali síť knížecích hradů, dary a výsluhami lákali Čechy, aby se tu usadili.“ (Žemlička 1997, 43).* Novější a moravská literatura se už k prvním létům přemyslovské vlády nad Moravou nestaví tak jednoznačně (*Wihoda 2012, zejm. 427, 429*). A také archeologické prameny posilují hlasy těch historiků, kteří o snadném ovládnutí Moravy v 11. století pochybují.

Ještě několik desetiletí po připojení Moravy byly na ní rozšířeny v oběhu u venkovského obyvatelstva mince cizí, uherské ražby, a to přesto, že přemyslovská mincovna (nejspíš) v Olomouci již byla v provozu. Nacházíme je v hrobech venkovského obyvatelstva ve funkci obolu mrtvých. První přemyslovské ražby, které začínají mít převahu, patří údělníkům Otovi I. Sličnému (1061-1087) a Konrádovi I. (1061-1092), synům Břetislava I. (*Macháček - Videman 2013, 865*), přičemž byly používány stejným způsobem jako uherské mince v předchozím období. Zdá se tedy, že Čechy a Morava zpočátku svoji ekonomiku nepropojili. Uherské mince byly vytlačovány přemyslovskými ražbami až v době jistého stupně ekonomické a politické stabilizace Moravy v rámci

českého státu (*Marethová 2008*, 12). Předtím byly mince ražené v Olomouci používány spíše pro zahraniční platby, zatímco uherské mince plnily funkci lokální směny. Ty se na Moravu dostaly sotva s významným přispěním Přemyslovců. Spíše dokládají existenci tržní směny a orientaci moravského venkova na Uhry.

IV. Diskuze

Předkládaná práce obsahuje kapitoly, které jsou vzájemně spřízněny možnostmi výpovědi o kontaktech Čech a Moravy v raném středověku. Jedna z úvodních kapitol přinesla shrnutí písemných pramenů relevantních pro posouzení česko-moravských vztahů v 9., 10. a na začátku 11. století. Klíčová pro poznání kulturní hegemonie byla už situace v 9. století.

Nezbytné bylo zaměření na vzájemné závislosti, do kterých se Čechy a Morava v průběhu raného středověku dostávají. První z nich bylo ovládnutí Čech moravským Svatoplukem. Čechy náležely pod svrchovanost Moravy od roku 890, nebo snad i o několik let dříve, až do roku 894 – 895 (*Třeštík 1997*, 312n). Proměna situace přišla po zániku Velké Moravy, v průběhu 10. století. Že alespoň část moravského území byla připojena k přemyslovským Čechům dokládá účast moravského i pražského biskupa na synodě v Mohuči (např. *Sláma 1991*). Nejspíše tímto územím bylo Olomoucko, neboť pro to svědčí archeologické doklady i zpráva o rozsahu Boleslavovy říše až na Krakovsko. O Moravě je proto nutné mluvit i místně. Její severní část mohla patřit Přemyslovcům už před polovinou 10. století (*Sláma 1991*, 51-68), zatímco u jižnějších částí je interpretace nejednoznačná. K definitivnímu připojení k Čechům došlo s ukončením polského záboru v první třetině 11. století a zdá se, že si Olomouc své výsadní postavení udržela i jako jedno ze sídel údělníků (*Bláha 2001*).

Vzájemný vztah Čech a Moravy je však možné i na základě písemných pramenů řešit už od poloviny 9. století. V této době se obě území dostaly do zájmu říše. Když se roku 845 nechalo v Řezně pokřtít 14 z českých knížat, interpretace historiků se vinuly okolo dějství na mocenském poli a shledaly křest politickým aktem bez dalších důsledků pro vývoj v Čechách (*Třeštík 1997*, 74-96). Jiný výklad a zdá se, že i konstruktivnější náhled na řezenský křest r. 845 umožňuje archeologická diskuse o nástupu kostrového pohřbívání. Tato změna, v Čechách kladena do doby kolem poloviny 9. století, je spojována se změnou uvnitř společnosti (*Štefan 2007*).

Svědectví o dědičném držení moci nabízí prameny zachycená situace kolem Wistrachova hradu (*Sláma 2006*). Stejně pravidlo se zřejmě projevilo na „rodovém“ pohřebišti na Staré Kouřimi (*Šolle 1966*). Zpráva ve fuldských análech zase dobře dokládá, že mezi Čechami a Moravou docházelo ke sňatkové politice. Takovou situaci

by mohl odrážet archeologický nález „knížecího“ hrobu v Želénkách, který řadou nálezů odkazuje do moravského prostředí (*Sklenář 1985*). V tomto případě však šlo mnohem spíše o demonstraci internacionality nejvyšších příslušníků domácí elity na začátku snahy o její etablování. Pokračování těchto snah o ustavení nové elity prostřednictvím nadregionálních kontaktů zřejmě sledujeme ve výbavě prvních kostrových hrobů na centrálních lokalitách, které nesou zřetelné stopy velkomoravského prostředí. Zastoupení šperku velkomoravského původu či tradice je natolik výrazné, že vedlo k vymezení doby přenosu tohoto stylu do Čech.

Na základě písemných pramenů by se dalo očekávat, že jako první by se měl velkomoravský vliv projevit ve středních Čechách. Výraznou úlohu středních Čech při přijímání velkomoravských vlivů ukázaly výzkumy pohřebišť, avšak již delší dobu je známa starobylost nálezů ze Staré Kouřimi. Je možné, že její zvláštní postavení je způsobeno polohou při koridoru Trstenické a Haberské stezky. Šíření kulturní změny nemuselo být ve všech regionech synchronní. Hradiště Stará Kouřim tak je další položkou v seznamu důkazů o tom, že presence určité složky hmotné kultury není v nadregionálním pohledu dokladem paralelního ani chronologického vývoje, (*Brather 2008, 244-248*) a že toto pravidlo neplatí jen ve vztahu Čechy-Morava, ale i uvnitř těchto oblastí.

Předmětem práce jsou geograficky vzdálené analogie v hmotné kultuře Čech a Moravy a dále některé složky hmotné kultury, které naopak Českomoravskou vrchovinu nepřekračují. Podobností v náplni hmotné kultury na obou stranách Českomoravské vrchoviny je známa celá řada. Jako další indikátory kontaktů by bylo možné zvážit nálezy rané grafitové keramiky z Mikulčic, datované nejdříve na začátek 10. století. Její tvary se shodují s nálezy z rakouského Podunají, Waldviertelu a jižních Čech (*Militký – Zavřel 1998*). Bez bližších znalostí je možné se o nich vyjádřit jen jako o náznak obchodních nebo kulturních kontaktů.

Do úvah by bylo možné zahrnout i nálezy broskví či spíše broskvových pecek. V 9. století byly konzumovány v Mikulčicích. Nejstarší české nálezy jsou datovány na přelom 9./10. století a pocházejí z pražské oblasti. Odkud se broskvoň na Moravu dostala, nevíme. Podle *P. Charvát*a (*1998, 44*) je nejpravděpodobnější destinací Asie, nejspíš Čína. Pěstování broskví však doporučuje také *Capitulare de Villis*, franská listina ze začátku 9. století, jež vyjmenovává celkem patnáct stromů vhodných k pěstování v klášterních zahradách. Některé nové poznatky se objevují i k pěstování vinné révy. Výzkum V. Salače v Resslově ulici v Lovosicích objevil zrna fiků a vinné révy ve vrstvě

z 8. století. Jde o nejstarší raně středověké nálezy tohoto druhu v Čechách. Obtížně však určíme, za jde o doklad pěstování révy nebo například o dovážené rozinky.

Zvláštní pozornost by mohla patřit i parohovým schránkám. Jejich nejstarší nálezy pocházejí ze 7. a 8. století z území avarského kaganátu. Nacházejí se také na Moravě, především v Mikulčicích, kde je lze zařadit do předvelkomoravského horizontu (*Měřínský 2002a*, 468-472). Několik nálezů je známo i z Čech (Libice, Levý Hradec), ale tam jsou datovány až do 9. století (*Sklenář 2004*).

Rozdíly bychom mohly hledat i mezi jednotlivými typy ocílek. V Čechách jsou rozšířené lyrovité formy I. typu V. Hrubého, zatímco vymezený II. typ s dvakrát zprohýbanými rameny se v Čechách objevuje zatím jen ojediněle (*Beranová – Lutovský 2009*, 177).

V neposlední řadě lze uvést také nálezy srpů, jejichž občasný výskyt zaznamenáváme na Moravě v bohatěji vybavených hrobech. V Čechách jsou obsaženy v několika hrobových celcích (Brandýsek, Praha-Stodůlky, Křešice, Litoměřice-Voldána, Sulejovice, Ledenice-Borovany). Pozornost se v tomto případě vzhledem ke hledání počátků kostrového pohřbívání v Čechách upírá na datování těchto celků (*Bubeník - Pleinerová - Profantová 1998*, 122; srov. *Štefan 2007*, pozn. 8).

O povaze kontaktů mají možnost promluvit zpravidla jen luxusní artefakty. V případě šperku se nabízí otázka, jde-li o důsledek kulturní orientace české elity směrem k Moravě nebo o čistě módní záležitost přinesenou do Čech uměleckými řemeslníky. V kontextu výše zmíněných indicií se však lze vyslovit spíše pro první variantu. Předpokládá se, že přejímání cizích prvků souviselo s ustavováním nových elit, které tak činily s úmyslem vytvořit politicky homogenní celek s vyšší úrovní integrace. Nahrazovaly tak staré vazby novými s cílem získat moc pro sebe. Do okruhu přijímání nových společenských řádů nově se etablojící elitou by mohl spadat i nástup inhumace za předpokladu, že nastupuje od vrcholu společenské pyramidy. Bylo by tak možné uvažovat o špercích jako o symbolech identity, sloužících jako odznak sociálního postavení nově se ustavujících elit. Ukazuje se také, že zboží bylo dostupné pro širší osídlené center.

Nad masivním rozšířením šperků velkomoravského původu v Čechách (přičemž zejména některé ženské hroby jsou k nerozeznání od těch moravských) nebylo uvažováno, snad s výjimkou uvažované družiny vyslané s Bořivojem na zpáteční cestu z Moravy, o přítomnosti velkomoravských družin (resp. celých moravských rodin) v Čechách. S mizivou pravděpodobností takové varianty souhlasíme, a i s tím, že

komodita nejspíše nehrála etnospecifickou úlohu a nevymezovala jedny od druhých. Přijetí šperku v Čechách tak dokládá, že jeho nošení se nepojilo striktně k etnické identitě Moravana, a je další položkou v seznamu důkazů, že předmět cizího původu není indikátorem cizího původu nositele (S. Brather 2008, Abb. 1, 2). Zbývá ještě zvážit možnost, že na Moravě šperky byly součástí kroje, zatímco v Čechách takový význam pozbyly nebo byl nějak interpretačně změněn. Na základě archeologických nálezů se nelze vyslovit k případné reinterpetaci, která přejímání nových prvků do vlastní kultury obvykle provází, neboť na základě hrobových nálezů se zdá, že v Čechách i na Moravě byly šperky používány podobně. Rozdíl nemusel být ve způsobu nošení, nýbrž ve významu, který byl jeho oblékání přikládán. Šperk by tak pro obyvatele českých center nevymezoval etnickou příslušnost, jako spíše určitý společenský status. Jako formu reinterpetace bychom snad mohly chápat i nové tvary a jiná výtvarná zpracování šperků, neznámá z Moravy.

I přesto, že na základě písemných pramenů víme o politickém odklonu od Velké Moravy už na konci 9. století (895 se Čechy obrací k říši), obliba šperku v Čechách trvá. Přežil i po zániku Velké Moravy a byl oblíben ještě po celou první polovinu 10. století, než ho nahradily jednodušší formy šperku, především esovité záušnice. Ještě manželka Svytihněva, který vyjednal na bavorském dvoře příklon Čech k západu, pohřbená vedle něj v kostele P. Marie na Pražském Hradě, byla vybavena hrozníčkovitou náušnicí a jednou záušnicí. Rozšíření šperků velkomoravského původu či tradice do Čech tak mnohem spíše odpovídá na otázku, koho česká elita v době svého etablování považovala za k sobě vyšší civilizační prostředí. Ještě vyšší než moravské bylo v té době prostředí Franků, z nějž vlivy přejímali také přímo, ale především zprostředkovaně přes Moravu.

V otázkách kulturní výměny je pro určení reálných komunikačních směrů přínosný výzkum cest. Nejen elita, ale i obchodníci cestovali mezi oběma regiony, ale nejen mezi nimi. Dálkové kontakty tohoto období dokládá široké spektrum importů ze Skandinávie (Košnar 1991), Pobaltí a Polska (Tomková 1998), Kyjevské Rusi (Sláma 2006a), z Byzance (Charvát 1998), z území starých Maďarů (Profantová – Lutovský 1992) a od počátku 9. století především ze západu (Profantová 2001). Celoevropskému obchodu se věnoval P. Charvát (souhrnně 1998). Přehled o raně středověkém obchodování je také zpracován v historiografických souhrnech (např. Žemlička 1997). Zapojení Moravy do struktury dálkového obchodu dokumentuje raffelstettenský celní řád z let 903 až 904, který podává zprávu o obchodu na Dunaji a zmiňuje se i o „trhu Moravanů“. Na něj se dostávalo zboží, které nebylo možné v domácím prostředí získat (např. sůl) a zboží

luxusní, které se však už mohlo směnovat za zboží běžnější jako např. vosk, med a kožešiny, ale také za otroky a dobytek (*Poláček 2002, 56-57*). Z písemných pramenů se dozvídáme nejen o obchodu, ale i o vzájemném obdarovávání elit, tributech, kořistech, o přesunech obyvatel (*Sláma 1985, 334-342*). Nepochybně 10. století bylo dobou rozvinutého dálkového obchodu, jak dokládá zpráva I. I. Jakuba. Pro raný středověk je také doložen pohyb celých skupin obyvatel, třebaže spíše z mladších období. Pravděpodobný je pohyb specializovaných řemeslníků (srov. *Brather 2004, 446-447*).

Podle importů luxusních předmětů se zdá, že v Čechách v 9. století měly velký význam komunikace probíhající od západu k jihovýchodu, spojení pražské kotliny s Pomoravím. Ze struktury nálezů vystupuje dlouhá kontinuita spojení a zvětšující se význam pražské kotliny. Postupně se také vyrovnává význam cest od Prahy do Pomoraví a na západ.

Mapu starých obchodních cest výrazně ovlivnil konec Velké Moravy. Evropská spojnice východu a západu se stala v jejím místě neprůchodnou a nebezpečnou a to vedlo k přesunutí obchodního spojení do Čech. Raně středověké útvary byly zřejmě na napojení na obchodní trasy existenčně závislé. Pokud Velká Morava opravdu zanikla v důsledku ochromení východozápadní transevropské dálnice, jen to dokládá, jaký zásadní význam pro Moravu tato trasa měla a jaké cesty „mezinárodního“ obchodu a směry napojení vůbec, byly pro Moravu k její existenci nezbytné. Že tato trasa měla pak obrovský význam i pro vznikající přemyslovský raně středověký stát ilustruje snaha Boleslava I. přiblížit se této trase (její černomořské větvi) zábořem úzkého pásu území až do míst dnešní západní Ukrajiny. Obchodní cesty nakonec vedly z Čech do všech světových směrů (do horního Podunají, k jihovýchodu, na severovýchod k pobřeží Baltského moře a na severozápad; *Charvát 1998, 57-64*). I to pak mohlo být jedním z faktorů, které pomohly překonat českému státu krizi na přelomu 10. a 11. století.

V. Závěr

Srovnávání české a moravské situace v raném středověku je tradičním spojením. Předkládaná práce představuje pokus o pohled na česko-moravské vztahy v raném středověku v období 9. až začátku 11. století. K tomu byly využity vybrané složky hmotné kultury, typické svou presencí či absencí v jedné či druhé oblasti. Písemné prameny k této době podávají svědectví o větších či menších vzájemných závislostech obou oblastí, které vrcholí v průběhu první čtvrtiny 11. století definitivním Přemyslovským ovládnutím Moravy.

Jednotlivá témata jsou opatřena dílčími závěry, proto následující krátké shrnutí patří jen nejdůležitějším výsledkům práce. Ty se orientují na popsání vzájemných závislostí, do kterých se Čechy a Morava v průběhu raného středověku dostávají a na to, jak se projeví v archeologickém materiálu.

O dění na východě říše se (francké) prameny začínají zajímat od počátku 9. století, kdy ustaly boje s Avary. S neklidnými dobami by bylo možné spojovat ukládání alespoň některých z depotů se železnými předměty. Složení těch, které neobsahují sekerovité hřivny (patřící spíše až mladší době), je v Čechách i na Moravě podobné a může se tedy jednat o důsledek podobného jednání.

Na základě písemných pramenů je možné se více o česko-moravských vztazích dozvědět od poloviny 9. století. V archeologickém materiálu lze sledovat první projevy české a moravské elity ještě před 9. stoletím. Tato elita se utvářela prostřednictvím avarské říše, přejímala avarský kroj, ale v jiných společenských sférách si dokázala uchovat svébytnost. I když se počet (z poslední doby zejména českých) nálezů zvyšuje, nezdá se, že by nad domácími elitami měly mocní z kaganátu trvalý vliv.

Od poloviny 9. století se v archeologickém materiálu projevují významné společenské změny. Tou nejvýraznější je bezpochyby nástup kostrového pohřbívání, které bylo přijímáno jako nápodoba referenčního prostředí, skrze nějž se domácí elita etablovala. Tímto prostředím byla pro Čechy Morava, která tak zprostředkovávala přístup k ještě vyššímu civilizačnímu prostředí – Francké říši. Už nejstarší známé hrobové celky z Čech obsahují výbavu odkazující do velkomoravského prostředí, byť jejich vztah k počátku inhumace neznáme. Patří k nim i výjimečně bohaté hrobové celky z Čech, „knížecí“ hroby z Kolína a Želénky, které ale ještě výrazněji kombinují nálezy původem z různých oblastí,

nejen Moravy, a symbolicky vyjadřují internacionální zájmy zde pohřbených jedinců. Udržování nadregionálních kontaktů zřejmě patřilo k prostředkům, kterými se elita snažila chopit moci a udržet ji pro sebe. Do uvedeného rámce řadíme i příliv šperků velkomoravského původu či tradice. Ty se do Čech mnohem spíše dostávali přímo na poprávku místních elit. Příchod velkomoravských řemeslníků proto nesouvisí s pádem Velké Moravy, ale s etablováním české elity.

Velkomoravský vliv v Čechách by se dal na základě Kristiánovy legendy jasně předpokládat po Bořivojově křtu na Velké Moravě uskutečněném v 80. letech 9. století. Čechy poté po určitou dobu náležely Velké Moravě, ale zanedlouho, již roku 895 se obrátily k říši.

K době připojení Čech Svatoplukem k Velké Moravě není možné bezpečně přidělit konkrétní movité nálezy. Kostrové hroby s výbavou odkazující do moravského prostředí se v Čechách objevily již předtím a s Bořivojovým křtem nesouvisí.

O další závislosti, tentokrát při opačném rozložení sil, je možné se dozvědět ve století následujícím. Přemyslovci zřejmě ještě v 10. století ovládli alespoň část Moravy. Tato znalost se opírá především o písemný pramen, listinu mohučského arcibiskupa Willigise z roku 976. Z archeologických pramenů může být podepřena přítomností přemyslovských mincí z Olomouce a Brněnska.

V první čtvrtině 11. století je Morava připojena definitivně. Zřejmě se tak stalo za knížete Oldřicha (1012-1034), který ji svěřil svému synovi Břetislavovi. Ten zřejmě již na přelomu 20. a 30. let 11. nechal zřídit v Olomouci mincovnu. Zde ražené mince se ale zpočátku uplatnili především v zahraničním obchodě se severními oblastmi, zatímco velká část Moravy byla zaplavena uherskými mincemi. K jejich vytlačování přemyslovskými ražbami ve venkovském prostředí došlo až o několik desetiletí později. Protože se mince jako přídavek v hrobech objevují paralelně i v Čechách, tentokrát s domácími ražbami, zdá se, že Čechy a Morava zpočátku svoji ekonomiku nepropojili.

Ve střeoevropském pohledu se zdají silné nadregionální vazby české elity k Moravě. Patrná je jejich proměna v čase s postupujícím etablováním raného českého státu, a to jak v archeologických, tak v písemných pramenech. Čechy připustili kulturní hegemonii Moravy a poté jí využili jako strategie legitimizující politickou moc. Naposledy je třeba připomenout, že přestože jsou někdy Čechy viděny jako území, které stálo mezi vlivem Velké Moravy a Francké říše, mnohem spíše se zdá, že si dokázaly udržovat vztahy k Moravě i západu současně.

VI. Literatura

- Bartošková, A. 1997a:* Keramický soubor z počátků raně středověkého osídlení budečského předhradí, *Památky archeologické* 88/1, 111-141.
- Bartošková, A. 1997b:* Rekapitulace archeologického výzkumu Budče, *Archeologické rozhledy* 49, 41-55.
- Bartošková, A. 1986:* Slovanské depoty železných předmětů v Československu, *Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně* 13/2. Praha.
- Bartošková, A. - Štefan, I. 2006:* Raně středověká Budeč: pramenná základna a bilance poznatků (K problematice funkcí centrální lokality), *Archeologické rozhledy* 58, 724-757.
- Beranová, M. – Lutovský, M. 2009:* Slované v Čechách. Archeologie 6.-12. století. Praha.
- Bialeková, D. 1990:* Sekerovité hřivny a ich väzba na ekonomické a sociálne prostredie Slovanov. In: L. Galuška (red.), *Staroměstská výročí 1990*, Uherské Hradiště, 99-119.
- Bialeková, D. – Tripáková, A. 1989:* The application of some mathematic-statistical methods in solving the possibility of exploitation of roman measures in manufacturing od slavic axeshaped currency bars and pottery, *Slovenská archeológia* 37/2, 427-450.
- Bialeková, D. – Turčan, V. 2007:* Nový typ slovanských sekerovitých hřiven a ich metalografická analýza, *Ve službách archeologie* 2, 151-158.
- Bláha, J. 2006:* Slovanská Olomouc a Přerov. In: R. Květ (red.), *Cesty a stezky do časů Velké Moravy. Sborník statí o komunikacích z dob velkomoravských i předvelkomoravských*. Brno, 97-101.
- Bláha, J. 2001:* Archeologické poznatky k vývoji a významu Olomouce v období Velkomoravské říše. In: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřínský (red.), *Velká Morava mezi východem a západem. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno* 17. Brno, 41-63.
- Boháčová, I. (ed.) 2003:* Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku. *Mediaevalia archaeologica* 5. Praha.
- Brather, S. 2008:* Zwischen Spätantike und Frühmittelalter. *Archäologie des 4. bis 7. Jahrhunderts im Westen*. Berlin.

- Brather, S. 2004: Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie und Geschichte, Grundlagen und Alternativen. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 42. Berlin, New York.*
- Bubeník, J. 1988: Slovanské osídlení středního Poohří. Praha.*
- Bubeník, J. – Frolík, J. 1995: Zusammenfassung der Diskussion zur gemeinsamen Terminologie der grundlegenden keramischen Begriffe. In: L. Poláček (Hrsg.), Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. Internationale Tagungen in Mikulčice II. Brno, 127-130.*
- Bubeník, J. – Meduna, P. 1994: Zur frühmittelalterlichen Keramik in Nord-West-Böhmen. In: Č. Staňa (Hrsg.), Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice 1. Brno, 183-192.*
- Bubeník, J. – Pleinerová, I. – Profantová, N. 1998: Od počátků hradišť k počátkům přemyslovského státu. Nástin stavu archeologického poznání staršího úseku raného středověku, Památky archeologické 89/1, 104-145.*
- Carver, M. 2011: What were they thinking. Intellectual territories in Anglo-Saxon England. In: H. Hamerow et al. (eds.), The Oxford Handbook of Anglo-Saxon Archeology. Oxford, 914-947.*
- Cendelín, D. 2001: Od Habrů k Brodu. Pokus o řešení jednoho problému viatistiky. In: Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně-historického povědomí 1. Havlíčkův Brod, 46-79.*
- Cendelín, D. – Bolina, P. – Adam, D. 2010: Jevíčko na cestě z Prahy do Olomouce v období raného středověku. Jevíčko.*
- Curta, F. 2011: New remarks on early mediaeval hoards of iron implements and weapons. In: Š. Ungerman – J. Macháček (hrsg.), Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa. Studien zur Archäologie Europas Bd. 14. Bonn, 309-332.*
- Curta, F. 1997: Blacksmiths, warriors and tournaments of value: dating and interpreting early medieval hoards of iron implements in Eastern Europe. In: Ephemeris Napocensis 7, 211-268.*
- Čechová, G. 1978: Úsobrná celnice. Příspěvek k historii Trstenické stezky, In memoriam Zdeňka Fialy: z pomocných věd historických, 25-40.*
- Čilinská, Z. 1984: Depoty železných predmetov z konca 8. storočí na Slovensku. In: Zborník prác Ludmily Kraskovskej (k životnému jubileu). Bratislava, 169-171.*
- Čížmář, M. 2004: Encyklopedie hradišť na Moravě a ve Slezsku. Praha.*

- Dobat, A. 2009: The state and the strangers. The role of external forces in a process of state formation in Viking Age south Scandinavia (AD 900–1050), Viking and Medieval Scandinavia 5, 65-104.*
- Dohnal, V. 1998: K otázce propojení Moravy s Čechami a Slezskem v raném středověku, Časopis Slezského zemského muzea B 47/1, 1-22.*
- Dohnal, V. - Ondruš, V. 1964: Pohřebiště z mladší doby hradištní v Mistříně u Kyjova, Archeologické rozhledy 16/2, 195-198.*
- Dostál, B. 1983: Železné sekerovité hřivny z Břeclavi-Pohanska, Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univerzity E 28, 171-199.*
- Dostál, B. 1975: Břeclav – Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec. Brno.*
- Dostál, B. 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.*
- Eisner, J. 1955a: Devínská Nová Ves, Slovenská archeológia 3, 302-316.*
- Eisner, J. 1955b: Počátky českého šperku, Památky archeologické 46, 215-224.*
- Fröhlich, J. – Lutovský, M. 2012: Depot železných předmětů ze Slavětic, okr. České Budějovice. K novým nálezům raně středověkého zemědělského náčiní v jižních Čechách, Archeologie ve středních Čechách 16/2, 929-944.*
- Fusek, G. 2006: Výklenkové hroby na včasnostredovekom pohrebisku v Cíferi, v časti Pác, Študijné zvesti 39, 27-54.*
- Hasil, J. 2010: Česko-bavorské kulturní kontakty v raném středověku. [Nepublikovaná diplomová práce.] Praha. – Univerzita Karlova v Praze, fakulta filozofická.*
- Hásková, J. 1989: K obchodním stykům Čech s Uhrami v období raného feudalismu. (Nálezy uherských mincí v Čechách), Slovenská numizmatika 10, 213-221.*
- Havlík, L. E. 1993: Kronika o Velké Moravě. Brno.*
- Havlík, L. E. 1985: Velká Morava v kontextu evropských a obecných dějin. In: J. Poulík (red.), Velká Morava a počátky československé státnosti. Bratislava, 187-214.*
- Havlík, L. 1978: Morava v 9. – 10. století. K problematice politického postavení, sociální a vládní struktury a organizace. Praha.*
- Heather, P. J. 1997: Frankish Imperialism and Slavie Society. In: Urbańczyk, P. (ed.): Origins of Central Europe, Warsaw 171-190.*
- Hejhal, P. 2012: Počátky středověké kolonizace české části Českomoravské vrchoviny. Dissertationes archaeologicae Brunenses. Pragensesque 14. Praha.*
- Henning, J. 1987: Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des 1. Jahrhundert u. Z. Berlin.*
- Charvát, P. 1998: Dálkový obchod v raně středověké Evropě. Brno.*

- Charvát, P. 1997: Hrad v Podlesí. Středověké Vraclavsko do roku 1300, Pomezí Čech a Moravy 1, 7-41.*
- Charvát, P. 1980a: Slovanské osídlení Vraclavska do poloviny 13. století, Archeologické rozhledy 32, 274-279.*
- Charvát, P. 1980b: Hrutov – včerejšek a dnešek jednoho problému, Folia historica Bohemica 2, 39-76.*
- Chorvátová, H. 2004: K relativnej chronológii pohrebiska Staré Město v polohe Na Valách, Acta Historica Neosoliensia 7, 199-236.*
- Chropovský, B. 1970: Slovensko na úsvite dejín. Bratislava.*
- Jan, L. 2006: Stará Morava mezi Východem a Západem. In: P. Sommer (red.), Sv. Prokop, Čechy a střední Evropa. Praha, 251-264.*
- Jiráň, L. – Rulf, J. – Valentová, J. 1987: Pohled do pravěkého a slovanského osídlení jihovýchodního Kolínska, Památky archeologické 78/1, 67-133.*
- Kavánová, B. 1996: K relativní chronologii keramiky v Mikulčicích, Časopis Moravského musea A 81, 125-154.*
- Klanica, Z. 2006: Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště. Díl 1. Brno.*
- Klanica, Z. 1972: Předvelkomoravské pohřebiště v Dolních Dunajovicích. Příspěvek k otázce vzájemných vztahů Slovanů a Avarů v Podunají. Praha.*
- Klanica, Z. 1970: Pokus o třídění keramiky z Mikulčic. In: B. Klíma (red.), Sborník Josefu Poulíkovi k šedesátinám. Brno, 103-114.*
- Klápště, J. 2003: Středověká archeologie „interetnických vztahů“ aneb otazníky kolem jednoho tématu, Archaeologica historica 28, 9-17.*
- Klápště, J. 1999: Příspěvek k archeologickému poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách, Archeologické rozhledy 51, 774-808.*
- Knific, T. 2004: Sekirovitá hrivna iz reky Ljubljance (Slovenija). In: G. Fusek (red.), Zbornik na počest' Dariny Bialekovej. Nitra, 191-195.*
- Košnar, L. 1994: Raně středověký depot stříbrných předmětů z Poštorné, okr. Břeclav, Praehistorica 21. Varia archaeologica 6, 69-103.*
- Košnar, L. 1991: Ke vztahům mezi vikinským a západoslovanským prostředím, Praehistorica 18. Varia archaeologica 5, 25-84.*
- Kotková, M. 2012: Kulturněhistorický obraz severozápadních Čech a saského Polabí v raném středověku: na příkladě hrnčířství a fortifikačního stavitelství. [Nepublikovaná disertační práce.] Praha. – Univerzita Karlova v Praze, fakulta filozofická.*

- Kotýza, O. 2004:* Peruc a okolí v časně době dějinné a na prahu středověku. K počátkům přemyslovské správy na tomto území. In: *Peruc v mýtech a dějinách. Sborník příspěvků k mileniu setkání knížete Oldřicha s Boženou. Ústí nad Labem*, 34–125.
- Kotýza, O. a kol. 1997:* Dějiny města Litoměřic. Litoměřice.
- Kouřil, P. 2006:* K některým novým nálezům tzv. avarských litých bronzů z Moravy, *Studia mediaevalia Pragensia* 7, 45-54.
- Kouřil, P. 2003:* Staří Maďaři a Morava z pohledu archeologie. In: J. Klápště (red.), *Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka*. Praha, 110-146.
- Krumphanzlová, Z. 1974:* Chronologie pohřebního inventáře vesnických hřbitovů 9. - 11. věku v Čechách, *Památky archeologické* 62, 34-110.
- Krumphanzlová a kol. 2013:* Raně středověké pohřebiště v Praze-Lahovicích. Praha.
- Květ, R. 1996:* Přírodní predispozice, staré stezky a Velká Morava, *Jižní Morava* 32, 299-302.
- Kubín, P. 2011:* Sedm přemyslovských kultů. Praha.
- Kubů, F. – Zavřel, P. 1998:* Terénní průzkum starých komunikací na příkladu Zlaté stezky, *Archeologia historica* 23, 35-54.
- Kuna, M. a kol. 2004:* Nedestruktivní archeologie. Praha.
- Lübke, Ch. 2001:* Fremde im östlichen Europa. Von Gesellschaften ohne Staat verstaatlichten Gesellschaften (9.-11. Jahrhundert). *Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart* 23. Köln.
- Lübke, Ch. 1996:* Herrschaftsrepräsentation und -imitation im Wechselspiel zwischen Karolingern und Slawen in der Zeit Karls des Grossen und Ludwigs des Frommen. In: Kurantowska, Z. (ed.): *Ślowiańszczyzna w Europie średniowiecznej* 1, Wrocław, 105-113.
- Lutovský, M. 2001:* Encyklopedie slovanské archeologie. Praha.
- Lutovský, M. 1996:* Kolínský knížecí hrob. *Ad fontes, Sborník Národního muzea A* 48/3-4, 37-76.
- Lutovský, M. – Petrů, Z. 2004:* Slavníkovci. Mýtus českého dějepisectví. Praha.
- Macháček, J. 2001:* Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely. Brno.

- Macháček, J. - Videman, J. 2013: Nové mincovní nálezy z dolního Podyjí v kontextu raně středověké Moravy, Archeologické rozhledy 65/4, 851-871.*
- Marešová, K. 1983: Uherské Hradiště – Sady. Staroslovanské pohřebiště v Horních Kotvicích. Praha.*
- Marešová, K. 1976: Nález předmincovního platidla na slovanském pohřebišti v Uherském Hradišti-Sadech, Časopis Moravského muzea A 61, 31-37.*
- Mařík, J. 2005: Topografie pohřebišť v aglomeraci hradiště v Libici nad Cidlinou. Archeologické rozhledy 57, 331-350.*
- Marešová, B. 2008: Příspěvek k poznání raně středověkých pohřebišť, Studia mediaevalia Pragensia 8, 7-44.*
- Mazuch, M. 2009: Tzv. mladší velkomoravský horizont v Mikulčicích a otázka jeho poznání prostřednictvím studia keramických okruhů. [Nepublikovaná disertační práce.] – Univerzita Karlova v Praze, filozofická fakulta*
- Meduna P. 2007: K počátkům Litoměřic. In: M. Hrubá – Z. Rašplíčková (red.), Litoměřická kapitula. 950 let od založení. Ústí nad Labem, 23-32.*
- Meduna, P. 1993: K rekonstrukci vnitřní struktury hradské organizace Přemyslovců v severozápadních Čechách. In: S. Moździoch (ed.), Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI–XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej. Wrocław, 91-108.*
- Měřínský, Z. 2011: Morava na úsvitě dějin. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada 4. Brno.*
- Měřínský, Z. 2006: České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II. Praha.*
- Měřínský, Z. 2002a: České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I. Praha.*
- Měřínský, Z. 2002b: Církevní instituce na Moravě a historické pozadí vzniku třebíčského kláštera. In: J. Libor - P. Obšusta (eds.), Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24. - 25. května 2001 v Třebíči. Brno, 57-83.*
- Měřínský, Z. 1999a: Morava po připojení k přemyslovskému státu (1018/19-1197). In: Z. Měřínský (red.), Morava ve středověku. Sborník příspěvků proslovených ve dnech 7. ledna až 25. března 1998 v rámci přednáškového cyklu Moravského zemského muzea v Brně. Brno, 7-26.*
- Měřínský, Z. 1999b: Středověké cesty na Moravě a ve Slezsku. In: Z. Měřínský (red.), Morava ve středověku. Sborník příspěvků proslovených ve dnech 7. ledna až 25. března 1998 v rámci přednáškového cyklu Moravského zemského muzea v Brně. Brno, 125-131.*

- Měřinský, Z. 1991: Vztahy jižní Moravy k okolním oblastem v hmotné kultuře 10. - 13. století. In: E. Kordiovský (ed.), Kulturně historické styky jižní Moravy. 20. mikulovské sympozium 24.-25. října 1990. Brno, 225 - 232.*
- Měřinský, Z. 1988: Vývoj osídlení v brněnské oblasti v 6.-13. století, Vlastivědný věstník moravský 40, 111-114.*
- Měřinský, Z. 1986: Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů, Památky archeologické 77, 18-80.*
- Měřinský, Z. 1985: Velkomoravské kostrové pohřebiště ve Velkých Bílovicích. K problematice venkovských pohřebišť 9.-10. století na Moravě. Praha.*
- Měřinský, Z. – Zumpfe, E. 1998: Ocesty na jižní Moravě a v Dolním Rakousku do doby vrcholného středověku, Archeologia historica 23, 173-181.*
- Militký, J. – Zavřel, P. 1998: Raně středověké osídlení v okolí Českých Budějovic, Archeologické rozhledy 50/2, 397-432.*
- MMFH I: Bartoňková, D. 1966: Magna Moraviae fontes historici I. Annales et Chronical. Brno.*
- Novotný, B. 1973: Depots von Opfersymbolen als Widerspiegelung eines heidrischen bauerlichen Kultes in Grossmähren und im wikingischen Skandinavien. In: J. Herrmann (hrsg.), Berichte über den 2. Internationale Kongress für slawische Archäologie, Berlin, 275-282.*
- Petrtyl, J. 1966: Nálezy mincí v oblasti Trstenické stezky na Litomyšlsku a jejich historická dokumentárnost. Litomyšl.*
- Pleiner, R. 1961: Slovanské sekerovité hřivny, Slovenská archeológia 9, 405-450.*
- Poláček, L. 2002: Moravský obchod. In: A. Wiczorek (red.) Střed Evropy okolo roku 1000. Příručka a katalog k výstavě. Praha, 56-57.*
- Polanský, L. – Sláma, J. 2008: Denárové ražby z hradiště Staré zámky v Brně-Lišni a nedalekých Velatic, Numismatické listy 63, 103-116.*
- Pošvár, J. 1963: Velkomoravské železné hřivny jako platidlo, Numismatické listy 18/5, 134-143.*
- Poulik, J. 1960: Staří Moravané budují svůj stát. Zlín.*
- Poulik, J. 1948: Staroslovanská Morava. Praha.*
- Profantová, N. 2012: Depot železných předmětů z Mlékosrb, okr. Hradec Králové a další blízké nálezy z východních Čech, Východočeský sborník historický 21, 77-95.*

- Profantová, N. 2011: Karolinské importy a jejich napodobování v Čechách, případně na Moravě (konec 8. - 10. století). In: V. Turčan (ed.), Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia. Supplementum 4. Bratislava, 71-104.
- Profantová, N. 2010: Awarische Funde in der Tschechischen Republik – Forschungsstande und neue Erkenntnisse. Acta Archaeologica Carpathica 45. Kraków, 203-270.*
- Profantová, N. 2007: Nálezy byzantského původu z 6.-10. stol. v Čechách a na Moravě. In: V. Turčan (ed.), Byzantská kultura a Slovensko, Zborník Slovenského národného múzea, Archeológia - supplementum 2. Bratislava, 51- 65.*
- Profantová, N. 2001: K průniku prvků franckého životního stylu do Čech 9. století (na základě poznatků archeologie). In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřínský, Z. (red.), Velká Morava mezi východem a západem, Brno, 327-338.*
- Profantová, N. 1998: Problém importů a rekonstrukce cest v 8.-9. století, Archaeologica historica 23, 79-88.*
- Profantová, N. 1997a: Ein Hortfund von Eisengegenständen aus Plužná, kreis Mladá Boleslav. In: J. Kubková (red.), Život v archeologii středověku. Praha, 514-519.*
- Profantová, N. 1997b: On the archeological evidence for Bohemian Elites of the 8th-9th century. In: D. Čaplovič (ed.), Central Europe in 8th-10th Centuries. Bratislava, 105-114.*
- Profantová, N. 1992: Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. In: F. Daim (hrsg.), Awarenforschungen 2. Wien, 605-801.*
- Profantová, N. 1991: Přínos archeologie k poznání českých dějin, Studia mediaevalia Pragensia 2, 29-60.*
- Profantová, N. a kol. 2010: Klecany: raně středověká pohřebiště. Praha.*
- Profantová, N. a kol. 2003: Mikulčice. Pohřebiště u 6. a 12. kostela. Brno.*
- Profantová, N. – Lutovský, M. 1992: Staromaďarské nálezy z Čech, Sborník Společnosti přátel starožitností 3, 3-16.*
- Profantová, N. – Vích, D. 2008: Raně středověké osídlení Malé Hané na pomezí Čech a Moravy, Přehled výzkumů 48/1-2, 133-164.*
- Radoměřský, P. 1958: Koruna králů moravských, Sborník Národního muzea v Praze A 12, 183-232.*
- Radoměřský, P. 1955: Obol mrtvých u Slovanů v Čechách a na Moravě, Sborník Národního muzea v Praze A9, 3-81.*
- Radoměřský, P. 1949: Počátky mincovnictví na Moravě, Numismatické listy 4/1-2, 61-79.*

- Richter, V. 1961: Přechodní stavby v údolí Jihlávky, Vlastivědný sborník Vysočiny IV, 23-37.*
- Sejbal, J. 1990: K počátkům zlaté mince ve střední Evropě, Slovenská numizmatika 11, 37-47.*
- Severin, K. (rec.) 2012: Cendelín, D. – Bolina, P. – Adam, D., Jevíčko na cestě z Prahy do Olomouce v období raného středověku. Jevíčko 2010. In: Archaeologia historica 37/2, 2012, 813-820.*
- Severin, K. 2001: Metodika hledání středověkých cest. In: Staré stezky. Sborník referátů z 6. semináře uspořádaného Národním památkovým ústavem, územním odborným pracovištěm v Brně 25. dubna 2001. Brno, 7-21.*
- Severin, K. 2000: Trstenickou stezkou cestou necestou. K vývoji názorů na průběh středověké komunikace, Pomezí Čech a Moravy 4, 353-388.*
- Sklenář, K. 2004: Nález raně středověké parohové schránky na Levém Hradci, Archeologie ve středních Čechách 8/2, 537-545.*
- Sklenář, K. 1985: Původní zpráva o výzkumu slovanské knížecí mohyly u Želének v roce 1850, Časopis Národního muzea – řada historická 154/2, 61-81.*
- Sklenář, K. – Sláma, J. 1976: Nález slovanských kostrových hrobů v bývalé Královské zahradě Pražského hradu v roce 1837 – Die Entdeckung slawischer Körpergräber im Königlichen Garten der Prager Burg im Jahre 1837, Archeologické rozhledy 28, 659-665.*
- Sláma, J. 2010: Nové studie o tzv. obolu mrtvých, Numismatické listy 65/3, 141-142.*
- Sláma, J. 2006a: Raně středověké Čechy a Rurikovská Rus, Na prahu českých dějin: sborník prací Jiřího Slámy, Studia mediaevalia pragensia 6, 71-79.*
- Sláma, J. 2006b: Civitas Wiztrachi ducis, Na prahu českých dějin: sborník prací Jiřího Slámy, Studia mediaevalia Pragensia 6, 33-45.*
- Sláma, J. 2006c: Počátky křesťanství v Čechách. In: R. Špačková – P. Meduna (red.), Nomine Liudmilam. Sborník prací k počtě svaté Ludmily. Mělník, 7-14.*
- Sláma, J. 2000: Ekonomické proměny v přemyslovském státě za panování nástupců Boleslava II. In: L. Polanský – J. Sláma – D. Třeštík (red.), Přemyslovský stát kolem roku 1000. Praha, 261-266.*
- Sláma, J. 1995: Slavníkovci – významná či okrajová záležitost českých dějin 10 století?, Archeologické rozhledy 47/2, 185-224.*
- Sláma, J. 1991: Přemyslovci a Morava, Sborník Společnosti přátel starožitností 2, 51-67.*

- Sláma, J. 1987: K počátkům hradské organizace v Čechách. In: Typologie raně středověkých slovanských států, Praha, 175-190.*
- Sláma, J. 1977: Mittelböhmen im frühen Mittelalter I. Katalog der Grabfunde. Praehistorica V. Praha.*
- Smetánka, Z. 2003: Archeologické etudy. Osmnáct kapitol o poznávání středověku. Praha.*
- Smetánka, Z.. 1994: Příspěvek ke studiu karolinského vlivu na velkomoravský šperk v Čechách a na Moravě, Praehistorica 21. Varia archaeologica 6, 105-115.*
- Smetánka, Z. - Staňa, Č. 1996: Velká Morava a Praha. In: Slowianszczyzna w Europie sredniowiecznej, Wroclaw, 137-142.*
- Staňa, Č. 1984: Einige Fremdelemente in der materiellen Kultur der Brünner Gegend im 9. Jahrhundert. In: B. Chropovský (ed.), Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.-10. Jahrhundert. Nitra, 217-223.*
- Staššíková-Štukovská, D. 2005: Zur Herkunft der Nischengräber der Elite in der Kultur Grossmährens. Aus der Sicht der bisherigen archäologischen Grabungsergebnisse in Borovce und Dubovany. In: P. Kouřil (ed.), Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Materialien der internationalen Fachkonferenz. Brno, 291-312.*
- Staššíková-Štukovská, D. 2001: Vybrané nálezy z pohrebiska v Borovciach z pohľadu začiatkov kostrového pochovávanía staromoravských a nitranských Slovanov. In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřinský, Z. (red.), Velká Morava mezi východem a západem, Brno, 371-388.*
- Staššíková-Štukovská, D. 1996: Zu manchen spezifischen Äusserungen Besstatugsritus im Frühmittelalter. In: D. Bialeková – J. Zábojník (Hrsg.), Etnische und Kulturelle Verhältnisse and der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert. Bratislava, 287-304.*
- Staššíková-Štukovská, D. 1993: Výklenkové hroby. In: Kultové a sociálne aspekty pohrebného ritu od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava, 37-42.*
- Steinhübel, J. 2011: Kapitoly z najstarších českých dejín 531-1004. Kraków.*
- Szöke, M. 2004: Archäologische Angaben zu den ethnischen Verhältnissen Pannoniens am Anfang der Karolingerzeit. In: G. Fusek (red.), Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Nitra, 371-382.*
- Szmoniewski, B. 2010: Axe-like iron bars in the early middle ages from central and Northern Europe. Somme comments. In: E. Gáll (ed.), Between the steppe and the empire. Archeological studies on honour of Radu Harhoiu. Bucurest, 289-295.*

- Šmerda, J. 1989:* Nálezy uherských mincí na Moravě z 11. a 12. století, Slovenská numizmatika 10, 223–233.
- Šolle, M. 1966:* Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha.
- Šolle, M. 1960:* K podunajskému proudu v Čechách v době hradištní, Vznik a počátky Slovanů 3, 255-269.
- Šolle, M. 1959:* Knížecí pohřebiště ve Staré Kouřimi, Památky archeologické 50, 353-506.
- Štefan, I. 2014:* Mocní náčelníci od řeky Moravy?: poznámky ke struktuře raných států, Archeologické rozhledy 66/1, 141 - 176.
- Štefan, I. 2007:* Změna pohřebního ritu v raném středověku jako archeologický a kulturně-antropologický problém, Archeologické rozhledy 59, 805-836.
- Štefanovičová, T. 2008:* Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska. Zborník príspevkov z kolokvia pri príležitosti 1100. výročia prvej písomnej zmienky o Bratislave. Bratislava.
- Tomková, K. 2007:* Olivovité korálky v Čechách z pohledu dějin jejich studia, Archeologie ve středních Čechách 11/2, 531-548.
- Tomková, K. (ed) 2006:* Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl 1.2. Katalog. Castrum Pragense 7/2. Praha.
- Tomková, K. (ed) 2005:* Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl 1.1. Textová část. Castrum Pragense 7. Praha.
- Tomková, K. 2001:* Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Díl 1. Castrum Pragense 4. Praha.
- Tomková, K. 1998:* Jantar a komunikace v raně středověkých Čechách, Archaeologica historica 23, 223-231.
- Tomková, K. a kol. 2012:* Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Díl 1. Pohřebiště. Praha.
- Třeštík, D. 2009:* Gens Bohemanorum. In: P. Sommer – D. Třeštík – J. Žemlička (red.), Přemyslovci. Budování českého státu. Praha, 139-144.
- Třeštík, D. 2003:* Moravský biskup roku 976. In: J. Mezník (red.), Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám. Brno, 211-220.
- Třeštík, D. 2001:* Vznik Velké Moravy: Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791-871. Praha.

- Třeštík, D. 2000:* „Veliké město Slovanů jménem Praha“. Státy a otroci ve střední Evropě v 10. století. In: L. Polanský – J. Sláma – D. Třeštík (red.), Přemyslovský stát kolem roku 1000. Praha, 49-70.
- Třeštík, D. 1997:* Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin. Praha.
- Třeštík, D. 1988:* České kmeny: historie a současnost jedné koncepce, *Studia mediaevalia Pragensia* 1, 129-143.
- Třeštík, D. 1973:* „Trh Moravanů“. Ústřední trh Velké Moravy, *Československý časopis historický* 21, 869-894.
- Turek, R. 1957:* Die frühmittelalterlichen Stämmegebiete in Böhmen. Praha.
- Unger, J. - Živný, M. 2003:* Diváky (okr. Břeclav), *Přehled výzkumů* 44, 248.
- Ungerman, Š. 2012:* Archeologický výzkum pohřebiště v Dolních Věstonicích-Na Pískách. In: I. Jarošová – M. Fojtová – Z. Tvrdý (red.), Antropologická analýza raně středověké populace z Dolních Věstonic-Na Pískách. Brno, 11-20.
- Ungerman, Š. 2010:* Počátky mladohradištních pohřebišť na Moravě. In: Š. Ungerman - R. Přichystalová (eds.), Zaměřeno na středověk: Zdeňkovi Měřínskému k 60. narozeninám. Praha. 814-817.
- Ungerman, Š. 2006:* Tzv. předkotlašský horizont a počátky velkomoravského kostrového pohřbívání, *Archaeologia historica* 31, 351-369.
- Ungerman, Š. 2005:* Ženský šperk staršího velkomoravského horizontu, *Archeologické rozhledy* 57, 707-749.
- Váňa, Z. 1968:* Vlastislav. Výsledky výzkumu slovanského hradiště v letech 1953–55 a 1957–60, *Památky archeologické* 59, 5–192.
- Váňa, Z. 1961:* Slovanská keramika zabrušanského typu v severozápadních Čechách, *Památky archeologické* 52, 465–476.
- Varadzin, L. 2010:* K vývoji hradišť v jádru Čech se zřetelem k přemyslovské doméně (příspěvek do diskuse), *Archeologické rozhledy* 62, 535-554.
- Vávra, I. 1969:* Haberská cesta, *Historická geografie* 3, 8-32.
- Vávra, I. 1971:* Trstenická stezka, *Historická geografie* 6, 77-129.
- Vavřínek, V. 2002:* Misie na Moravě. Mezi latinským západem a Byzancí. In: A. Wiczorek (red.) *Střed Evropy okolo roku 1000. Příručka a katalog k výstavě.* Praha, 107-109.
- Vích, D. 2000:* Raně středověké nálezy z Vraclavska, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 26, 57-96.

- Wachowski, K. 1981: Ziemie polskie a Wielkie Morawy. Problem oddziaływań ideologicznych i politycznych w swietele archeologii, Przegląd Archeologiczny 42, 129-135.*
- Wieczorek, A. – Hinz, M. 2002: Střed Evropy okolo roku 1000. Příručka a katalog k výstavě. Praha.*
- Wihoda, M. 2012: Morava knížete Břetislava I. In: J. Doležel - M. Wihoda (eds), Mezi raným a vrcholným středověkem: Pavlu Kouřilovi k šedesátým narozeninám přátelé, kolegová a žáci. Brno, 421-431.*
- Wihoda, M. 2010: Morava v době knížecí: 906-1197. Praha.*
- Zábojník, J. 2005: Mikulčice. Awarische Stadt. In: Frühmittelalterliche Eliten Bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25, 101-114.*
- Zábojník, J. 1995: Soziale Problematik der Gräberfelder des nördlichen und nordwestlichen Randgebietes des awarischen Kaganats, Slovenská archeológia 43, 205-344.*
- Zaitz, E. 1988: Frühmittelalterliche axtförmige Eisenbaren aus Klempen, Slovenská archeológia 36/2, 261-276.*
- Zaitz, E. 2006: Osadnictwo wczesnośredniowieczne na terenie Krakowa. In: Z. Firlet (ed.), Kraków w chrześcijańskiej Europie X-XIII w. Kraków, 220-222.*
- Zápotocký, 1965: Slovanské osídlení na Litoměřicku, Památky archeologické 61, 205-391.*
- Živný, M. 2012: Nálezy mincí z mladohradištních hrobů v Divákách a jejich začlenění do problematiky hrobových mincí 11. století na Moravě. Jižní Morava 48, 261-266.*
- Žemlička, J. 2000: Rod Přemyslovců na rozhraní 10. a 11. století. In: L. Polanský – J. Sláma – D. Třeštík (red.), Přemyslovský stát kolem roku 1000. Praha, 267-273.*
- Žemlička, J. 1997: Čechy v době knížecí. 1034-1198. Praha.*
- Žemlička, J. 1995: Expanze, krize a obnova Čech v letech 935-1055. K systémovým proměnám raných států ve střední Evropě, Český časopis historický 93/2, 205-222.*

Přílohy

	Složení depotu	Typ lokality			
	Fe předměty	Fe předměty, sekerovité hřivny	sekerovité hřivny	hradiště	jiné

lokality	Složení depotu		Typ lokality		datování	literatura
	Fe předměty	Fe předměty, sekerovité hřivny	sekerovité hřivny	hradiště		
				jiné		
Oslavany, okr. Břmo-venkov	X			X	předvelkomoravské	Bartošková 1986, 36-37, 99
Pohansko I, okr. Břeclav		X		X	9. st.	Bartošková 1986, 40-41; Bialeková 1990, 107-108
Pohansko II, okr. Břeclav		X		X	9. st.	Bartošková 1986, 41; Bialeková 1990, 107-108
Pohansko III, okr. Břeclav	X			X	předvelkomoravské	Bartošková 41-43, 103
Pohansko IV, okr. Břeclav	X			X	polovina 9. st.	Bartošková 1986, 43-44
Pohansko V, okr. Břeclav	X			X	9. st.	Bartošková 1986, 44-45, 103
Pohansko VI, okr. Břeclav	X			X	9. st.	Bartošková 1986, 45-46
Pohansko VII, okr. Břeclav	X			X	9. st.	Bartošková 1986, 46-47, 103
Pohansko u Nejdku		X		X	přelom 9./10. st.	Bartošková 1986, 47-49; Bialeková 1990, 108
Přibulky, okr. Břeclav	X			X	předvelkomoravské	Bartošková 1986, 49-50, 99
Rajhrad I, okr. Břmo	X			X	9. st.	Bartošková 1986, 50
Rajhrad II, okr. Břmo	X			X	10. st.	Bartošková 1986, 50
Stará Břeclav, okr. Břeclav	X			X	?	Bartošková 1986, 53
Staré Město I, okr. Uherské Hradiště		X		X	9. st.	Bartošková 1986, 53-54, 102
Staré Město II, okr. Uherské Hradiště			X	X	9. st.	Bartošková 1986, 54; Bialeková 1990, 108
Staré Město III, okr. Uherské Hradiště			X	X	9. st.	Bartošková 1986, 54; Bialeková 1990, 108
Staré Město IV, okr. Uherské Hradiště			X	X	9. st.	Bartošková 1986, 54; Bialeková 1990, 108
Staré Zámky I, okr. Břmo-Město	X			X	přelom 9./10. st.	Bartošková 1986, 54-55
Staré Zámky II, okr. Břmo-Město			X	X	?	Bartošková 1986, 55-57; Bialeková 1990, 107
Staré Zámky III, okr. Břmo-Město	X			X	?	Bartošková 1986, 57
Tvarožná Lhota, okr. Hodonin	X			X	9. st.	Bartošková 1986, 57-58, 102